

ДУНДГОВЬ АЙМГИЙН
БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ ТӨЛӨВ БАЙДЛЫН ТАЙЛАН
2019-2020 ОН

Хянасан: Н.Гантулга
Эмхэтгэсэн: М.Мөнхзул

Мандалговь 2021 он

Агуулга

Удиртгал.....

Нэгдүгээр бүлэг

1. Цаг агаар, уур амьсгалын төлөв байдал, өөрчлөлтийн хандлага

1.1. Цаг агаар, уур амьсгалын
тойм.....

1.2. Байгалийн гамшигт үзэгдэл, түүний өөрчлөлт

1.2.1. Агаар мандлын аюултай
үзэгдэл.....

1.2.2. Усны үер

1.2.3. Ган, зудын байдал

1.2.4. Шороон шуурга

1.2.5. Цаг агаарт зориудаар нөлөөлөх үйл ажиллагаа

1.2.6. Газар хөдлөл, түүний нөлөө

Хоёрдугаар бүлэг

2. Байгалийн нөөцийн хамгаалалт, ашиглалт, нөхөн сэргээлт

2.1. Газрын нэгдмэл сангийн төлөв байдал

2.2. Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хамгаалалт, ашиглалт

2.3. Цөлжилтийн төлөв байдал

2.4. Уул уурхайн ашиглалтын үеийн байгаль хамгаалал, нөхөн сэргээлт, байгаль
орчны үнэлгээ

2.5. Усны нөөцийн хамгаалалт, ашиглалт, нөхөн сэргээлт

2.5.1. Гадаргын усны нөөц

2.5.2. Газрын доорх усны нөөц

2.5.3. Усны нөөцийн хамгаалалт

2.5.4. Усны нөөцийн ашиглалт

2.6. Ойн нөөцийн хамгаалалт, ашиглалт, нөхөн сэргээлт

2.6.1. Ойн нөөц

2.6.2. Ойн нөөцийн хамгаалалт

2.6.3. Ойн нөхөн сэргээлт

2.7. Байгалийн ургамлын нөөцийн хамгаалалт, ашиглалт, нөхөн сэргээлт

2.7.1. Ургамлын төрөл зүйлийн тархац, хамгааллын арга хэмжээ

2.8. Амьтны нөөцийн хамгаалалт, ашиглалт

2.8.1. Амьтны нөөц

2.8.2. Амьтны ашиглалт

2.8.3. Амьтны хамгаалалт

2.9. Байгаль орчны эсрэг гэмт хэргийн байдал

Гуравдугаар бүлэг

3. Байгаль орчны бохирдол, өөрчлөлтийн төлөв

3.1. Агаарын бохирдол

3.2. Усны бохирдол

3.3. Хог хаягдал

3.4. Химийн хорт болон аюултай бодисын хэрэглээ

Дөрөвдүгээр бүлэг

4.1. Салбарын эрх зүйн өнөөгийн байдал

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ

ЗГҮАХ	Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр
МУЭЗНХҮЧ	Монгол улсын эдийн засаг нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл
БОАЖЯ	Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам
АЭЗНХҮЧ	Аймгийн эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл
ИТХ	Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурал
ЗДҮАХ	Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөр
ХОХБТХ	Хөрөнгө оруулалт хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн хэлтэс
МХГ	Мэргэжлийн хяналтын газар
ИГЧБЦГХЗахиргаа	Их газрын чулуу байгалийн цогцолборт газрын хамгаалалтын захиргаа
ТХГазар	Тусгай хамгаалалттай газар
УГГХДТСГЗахиргаа	Умард говийн гүвээт-Халхын дундад талын сав газрын захиргаа
УТХГ	Улсын тусгай хамгаалалттай газар
УЦУОШТөв	Ус, цаг уур, орчны шинжилгээний төв
ААН	Аж ахуйн нэгж
АЖХ	Аялал жуулчлалын холбоо
БОНБҮЕД	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ ерөнхий дүгнэлт
БОМТ	Байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө
БХНСАХЗ	Байгаль хамгаалах нөхөн сэргээх арга хэмжээний зардал
ОНТ	Орон нутгийн төсөв
ТХЗ	Тогтвортой хөгжлийн зорилт
НҮБ	Нэгдсэн үндэстний байгууллага
МБОАБТ	Монголын байгаль орчин, аюулгүй байдлын төв
БОНХС	Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн сайд
БОАЖС	Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайд
ЭМС	Эрүүл мэндийн сайд
ОБЕГ	Онцгой байдлын ерөнхий газар

Удиртгал

Байгаль орчин, аялал жуулчлалын тэргүүлэх чиглэл болох байгаль орчны төлөв байдал, хувьсал өөрчлөлтийн чиг хандлагыг судлан шинжлэх, байгаль орчныг хамгаалах, экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгалахтай холбогдуулан үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, хэрэглээнд шинжлэх ухааны ололт, ногоон технологи нэвтрүүлэхэд урамшууллын болон зохицуулалтын хөшүүрэг ашиглах зорилгоор ерөнхий боловсролын сургуулийн сурагчдад мэдлэг олгох, байгаль орчны салбарын ажилтан, албан хаагчдад салбарын цаашдын хөгжлийг дээшлүүлэх, олон нийтийг мэдээллээр хангах үүднээс энэхүү тайланг гаргаж анх удаагаа хэвлэмэл байдлаар гаргасан болно. Нийгмийн хөгжлөө дагаад байгаль орчны салбарт болон иргэдийн амьдралд технологийн хөгжлийн нөлөө ихэсч, санхүүгийн боловсрол нэмэгдэхийн хэрээр бодит тоо баримт, судалгаа, шинжилгээ аливаа салбарын цаашдын бодлого төлөвлөлт, чиг хандлага, хөгжилд чухал ач холбогдолтой болоод байна.

Байгаль орчны төлөв байдлын тайланг 2 жилд 1 удаа гаргадаг бөгөөд 2017-2018 оны аймгийн хэмжээний тайланг боловсруулж, ном болгон хэвлүүлж, 15 сум, ерөнхий боловсролын сургууль, цэцэрлэг, төр, хувийн хэвшлийн байгууллагуудыг мэдээллээр хангах зорилгоор тараасан. 2019-2020 оны төлөв байдлын тайланг ийнхүү боловсруулав. Байгаль орчны төлөв байдлыг тайлангийн зорилго нь байгаль орчны одоогийн төлөв байдлыг тодорхойлж, үнэлэлт дүгнэлт өгч, бодлого төлөвлөгөө боловсруулахад суурь мэдээлэл болох юм.

Тайлангийн 1 дүгээр бүлэгт цаг агаарын төлөв байдал, уур амьсгалын өөрчлөлтийн талаарх сүүлийн жилүүдийн цаг уурын ажиглалтын дэлгэрэнгүй мэдээллийг Ус, цаг уур орчны шинжилгээний төвөөс авч гаргав.

Тайлангийн 2 дугаар бүлэгт байгалийн баялгийн нөөцийн өнөөгийн төлөв байдал, түүний ашиглалт, хамгаалалт, нөхөн сэргээлтийн мэдээ, тоо баримтыг Газрын харилцаа, барилга хот байгуулалтын газар, Сум дундын ойн анги болон холбогдох тайлангуудаас авч нэгтгэн боловсруулав.

Тайлангийн 3 дугаар бүлэгт байгаль орчны бохирдлын өнөөгийн байдал, цаашдын чиг хандлагын талаарх мэдээ, тоо баримтыг холбогдох судалгаа, шинжилгээний ажил, тайлангуудад үндэслэн нэгтгэн боловсруулав.

Тайлангийн 4 дүгээр бүлэгт байгаль орчны засаглалын өнөөгийн байдал, ногоон хөгжлийн зорилтын талаарх тоо баримт, салбарын эрх зүй, төсөв санхүүгийн холбогдох мэдээлэл болон аялал жуулчлалын талаарх мэдээллийг нэгтгэн тусгав.

Нэгдүгээр бүлэг. Цаг агаар, уур амьсгалын төлөв байдал, өөрчлөлтийн хандлага

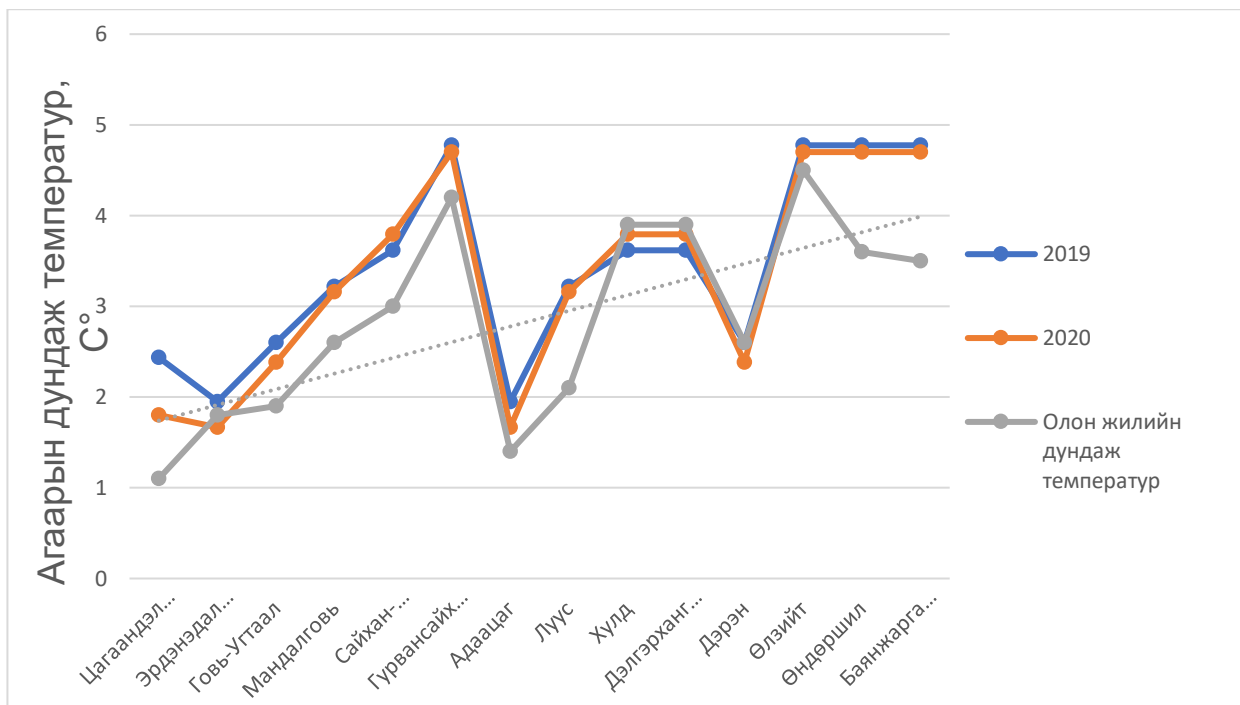
Дундговь аймгийн 2019-2020 оны цаг агаар, уур амьсгалын тойм

Дундговь аймаг нь Монгол улсын нутгийн төв хэсэгт талархаг нутагт говь хээрийн бүсийн зааг дээр оршдог. Нутгийн хамгийн өндөр цэг нь 1926 м өндөр, Дэлгэрхангай уул юм. Мөн Их, Бага газрын чулуу зэрэг уулс бий. Дундговь аймгийн нутагт Онгийн голоос өөр том гол, нуур байхгүй.

Дундговь аймгийн нутаг боржин чулуутай цохио, толгод, бэсрэг уулс бvхий ухаа гvвээрхэг тэгшивтэр нутагт хамаарна. Нийт газар нутгийн талбай 74,690 км квадрат. Далайн түвшнээс дээш 1100-1377 метрт өргөгдсөн байдаг.

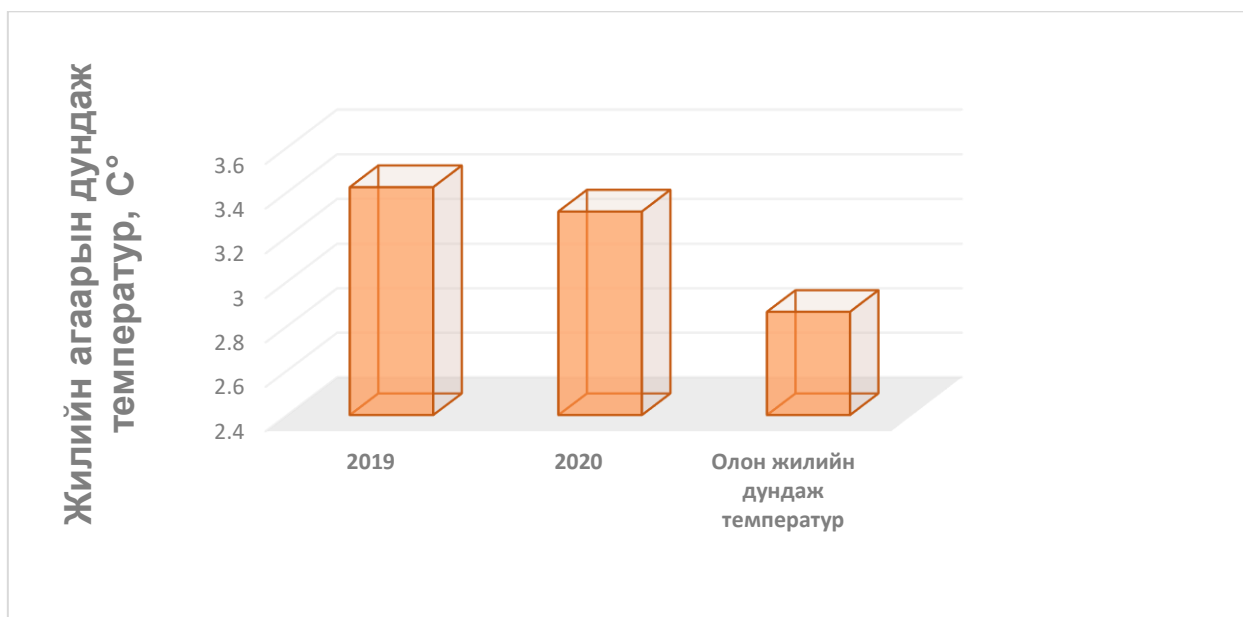
Агаарын температур: Дундговь аймгийн олон жилийн агаарын дундаж температур /1991-2021он/ нь 1,1...4,5 градусын хооронд хэлбэлздэг байна. 2019 онд 2,0...4,8 градус, 2020 онд 1,7...4,7 градус байгааг олон жилийн дундажтай харьцуулахад 2019 онд Хулд, Дэлгэрхангай сумдаар -0,3 градусаар хүйтэн бусад нутгаар 0,0...1,3 градусаар дулаан, 2020

онд Эрдэнэдалай, Хулд, Дэлгэрхангай, Дэрэн сумдаар -0,1...-0,2 градусаар хүйтэн, бусад нутгаар 0,2...1,2 градусаар дулаан байсан байна (Зураг 1).

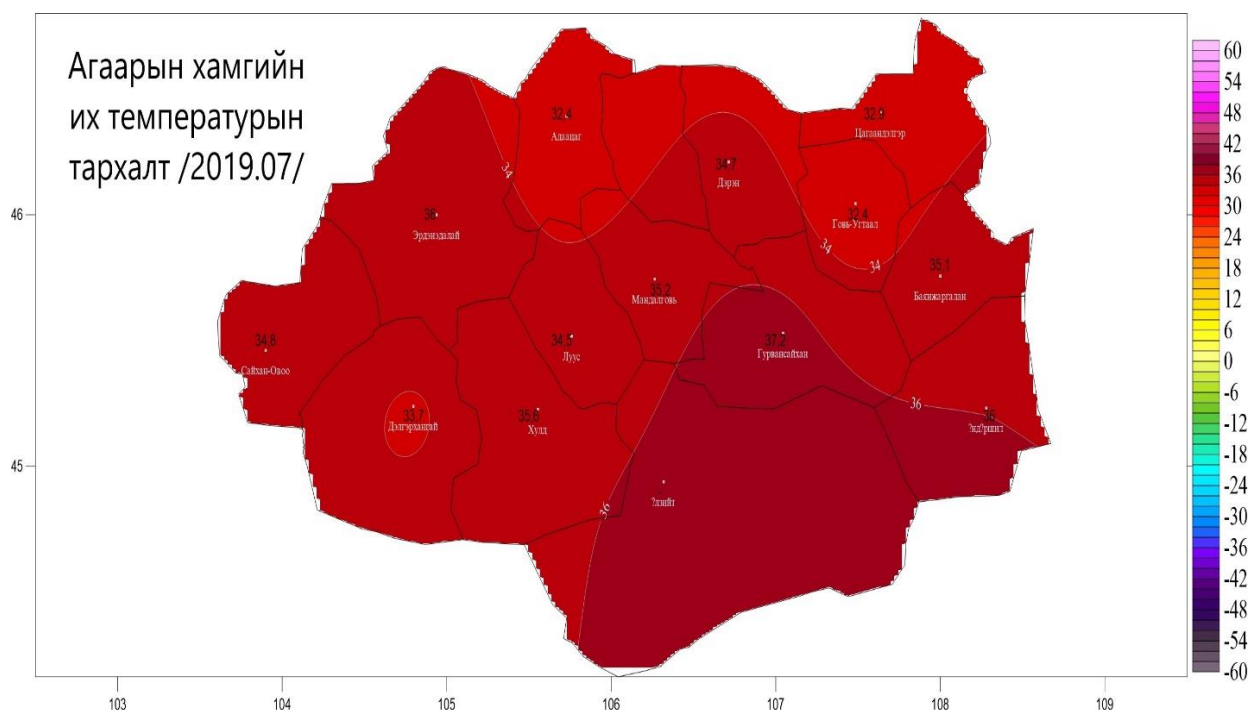
Зураг 1. Дундговь аймгийн агаарын дундаж температур /2019, 2020 он/

Агаарын жилийн дундаж температурыг дундчилж үзвэл 2019 онд 0,6 градус, 2020 онд 0,4 градусаар олон жилийн дундажаас дулаан байжээ (Зураг 2).

Зураг 2. Дундговь аймгийн жилийн агаарын дундаж температур /2019, 2020/

Агаарын хамгийн их температур нь 2019 онд 32,7...37,2 градус хүрч агаарт +30 градусаас дулаан өдөр 11-45, 2020 онд 32,7...36,7 градус хүрч агаарт +30 градусаас дулаан өдөр 10-38 байсан. 2019 онд Гурвансайхан, Хулд суманд 35,6...37,2 градус хүрч агаарт +30 градусаас дулаан өдөр 45 ажиглагдсан байна. (Зураг 3,4).

Зураг 3. Агаарын хамгийн их температурын тархалт /2019.07/

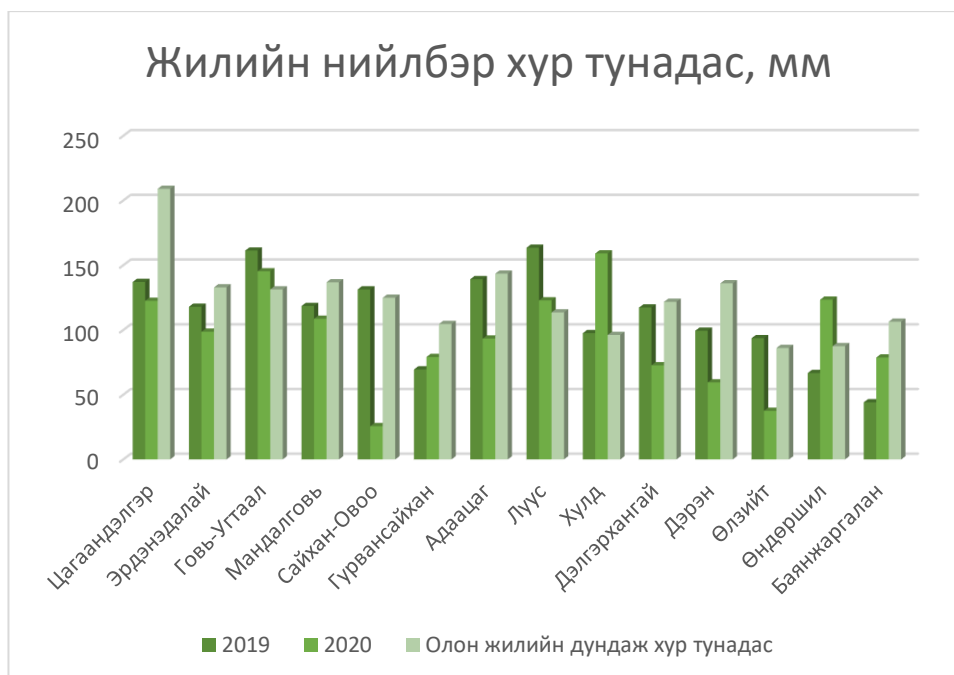
Зураг 4. Агаарт +30 градусаас дулаан өдрийн тоо /2019, 2020/

Агаарын хамгийн бага температур нь 2019 онд -26,1...-38,7 градус хүрч агаарт -30 градусаас хүйтэн өдөр 1-24, 2020 онд -28,5...-35,9 хүрч агаарт -30 градусаас хүйтэн өдөр 1-29 ажиглагдсан байна. 2019 онд Эрдэнэдалай суманд -38,7 градус хүрч агаарт -30 градусаас хүйтэн өдөр 24 ажиглагдсан байна (Зураг 5,6).

Зураг 6. Агаарт -30 градусаас хүйтэн өдрийн тоо /2019, 2020/

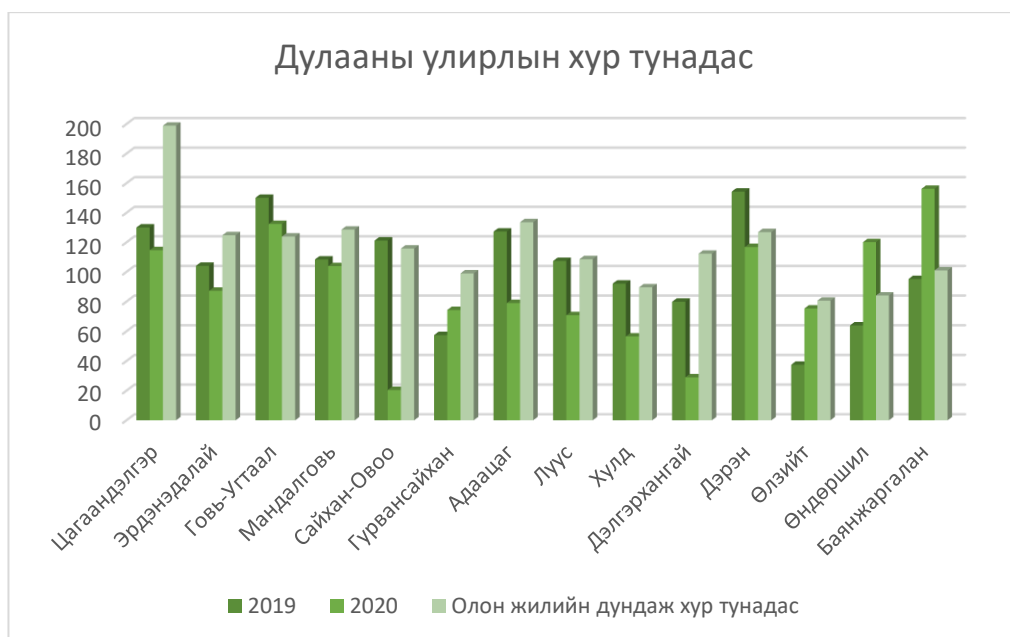
Хур тунадас: Дундговь аймгийн нутгаар олоо жилийн дундажаар 96,1-209 мм хур тунадас унадаг байна. 2019 онд нийт нутгаар жилдээ 44,1-163,5 мм хур тунадас орсон бөгөөд олон жилийн дунджийн орчим орсон. 2020 онд нийт нутгаар жилдээ 25,7-159,1 мм хур тунадас орсон бөгөөд олон жилийн дунджаас бага хур тунадас орсон. Жилийн нийлбэр хур тунадасны хэмжээгээр хамгийн их нь 2019 онд Луус суманд 163,5 мм, 2020 онд Хулд суманд 159,1 мм хур тунадас орсон байна. Хамгийн бага нь 2019 онд Баянжаргалан суманд 44,1 мм, 2020 онд Сайхан-Овоо суманд 25,7 мм хур тунадас орсон (Зураг 7).

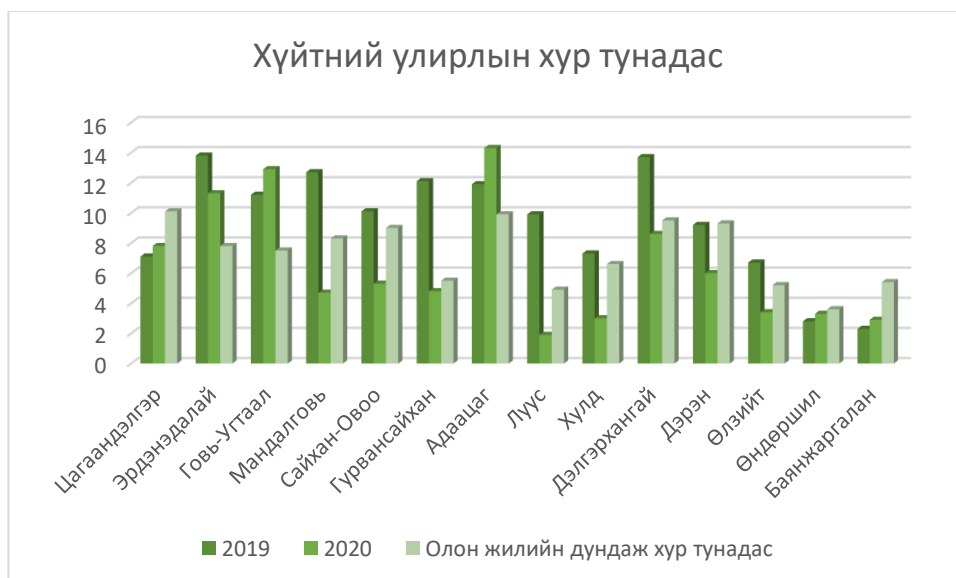
Зураг 7. Жилийн нийлбэр хур тунадас, мм /2019, 2020/

Хур тунадасыг 4-10 дугаар сарыг дулааны улирал, 11-03 дугаар сарыг хүйтний улирал гэж авч үзвэл дулааны улиралд 2019 онд 37,4-154,3 мм хур тунадас, 2020 онд 20,4-156,2 мм хур тунадас орсон бөгөөд хүйтний улиралд 2019 онд 2,3-13,8 мм хур тунадас, 2020 онд 2,9-14,3 мм хур тунадас орсон. Үүнээс үзвэл жилийн нийлбэр хур тунадасны ихэнхи

хувийг дулааны улирлын хур тунадас эзэлдэг бөгөөд энэ нь халалтаас үүсдэг конвекцийн үзэгдлүүд, мөн дулааны улиралд явагддаг цаг агаарт зориудаар нөлөөлөх үйл ажиллагаатай шууд холбоотой юм. Дулааны улирлын хамгийн их

Зураг 8. Дулааны улирлын хур тунадас /2019, 2020/

Зураг 9. Хүйтний улирлын хур тунадас /2019, 2020/

Дундговь аймгийн УЦУОШТөвийн ЦУОТХэлтэс

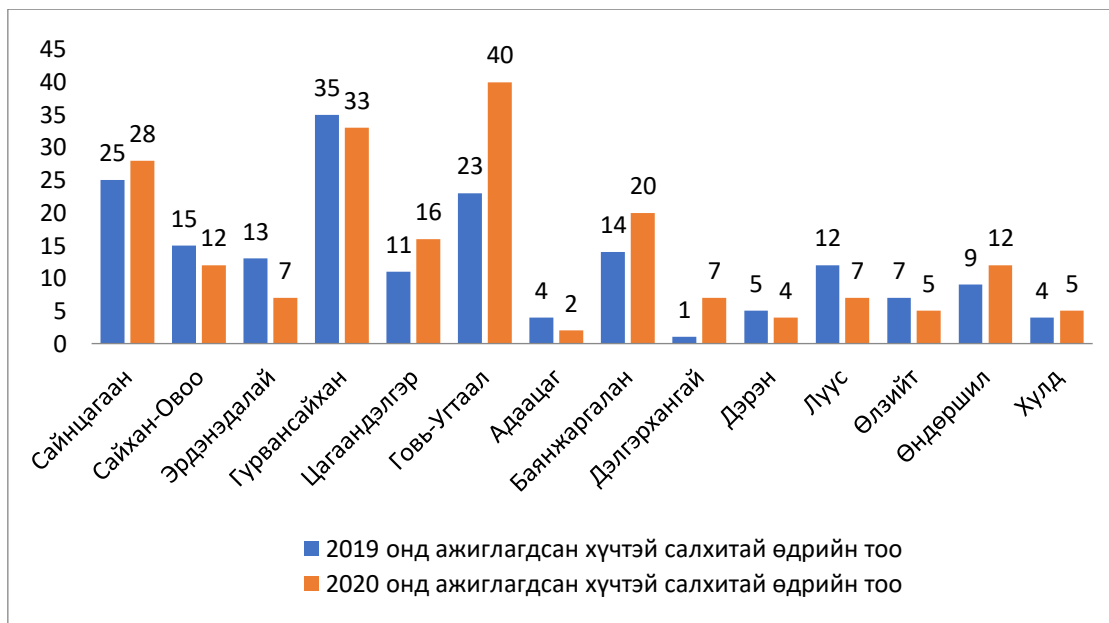
1.1 БАЙГАЛИЙН ГАМШИГТ ҮЗЭГДЭЛ, ТҮҮНИЙ ӨӨРЧЛӨЛТ

1. Хүчтэй салхи

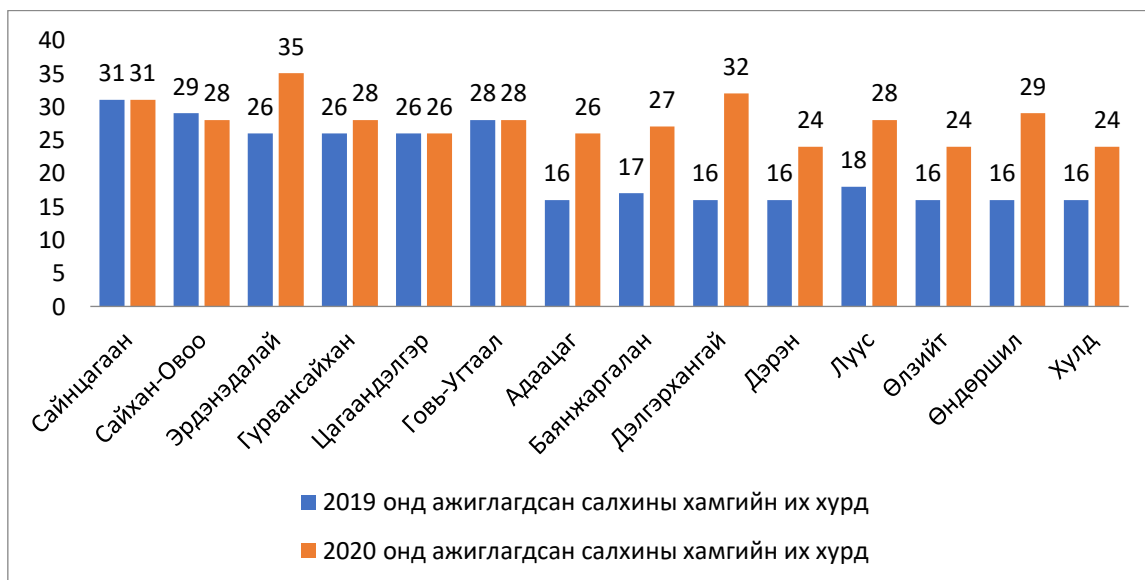
Хүчтэй салхийг Засгийн газрын 286-р тогтоолд зааснаар салхины дундаж хурд 15 м/с ба түүний их болоход “аюултай үзэгдэл”, 28 м/с ба түүний их болоход “Онц аюултай үзэгдэл”

гэж үздэг. 2019-2020 онд ажиглагдсан хүчтэй салхитай өдрийн тооноос харвал 2019 онд Гурвансайхан суманд 35 өдөр ажиглагдаж байсан бол 2020 онд Говь-Угтаал суманд 40 өдөр ажиглагдаж байжээ.

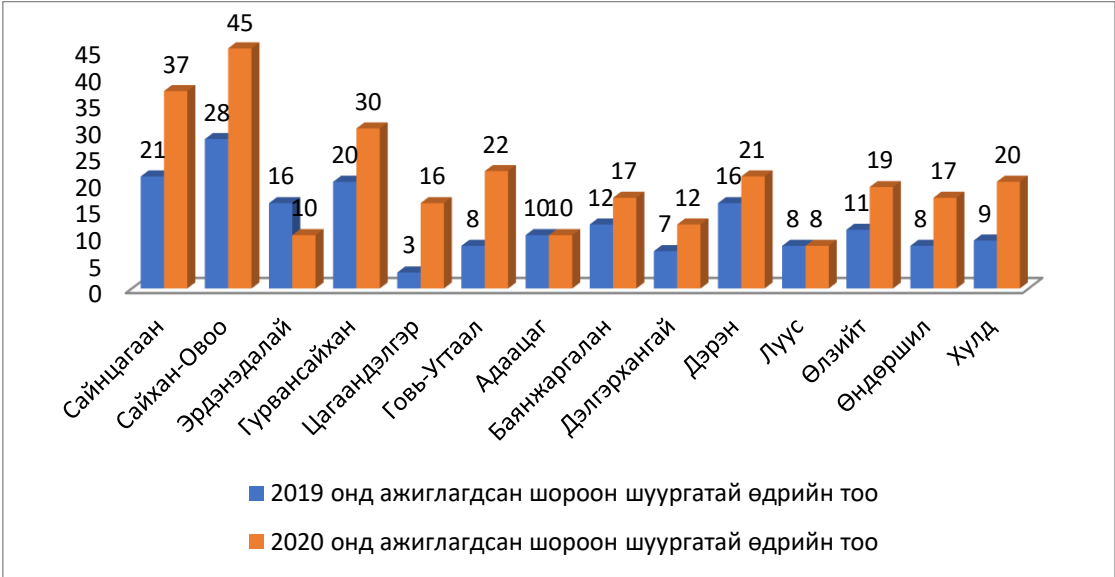

Мөн 2019-2020 онд Дундговь аймгийн нутгаар ажиглагдсан салхины хамгийн их хурд нь 2019 онд Сайнцагаанд 31 м/с, 2020 онд Эрдэнэдалайд 35 м/с хүрч ширүүссэн байна.

2. Шороон шуурга

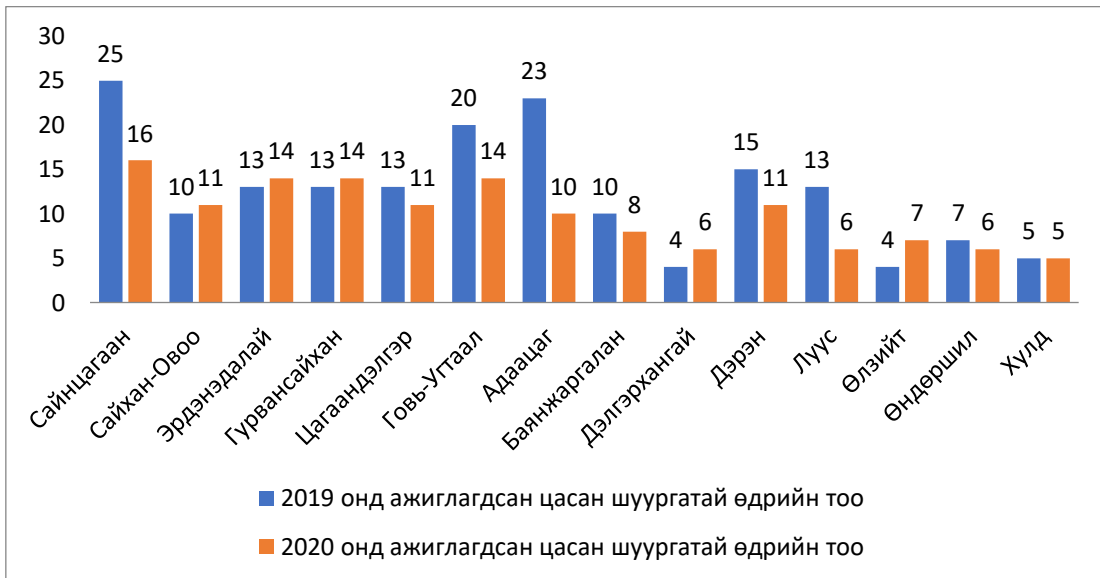
Шороон шуурганы үзэгдлийг Засгийн газрын 286-р тогтоолд зааснаар шороон шуурга шуурч алсын барааны харагдац 1000 метр болоход “Аюултай үзэгдэл”, харин 20 метр болоход “Онц аюултай үзэгдэл” гэж үздэг. Шороон шуургатай өдрийн тоо 2019 онд Сайхан-Овоо сумын нутгаар 28 өдөр, 2020 онд мөн Сайхан-Овоо сумын нутгаар 45 өдөр ажиглагдсан нь хамгийн олон тохиолдол юм.

Гэрэл зургийг: Э.Мөнхчулуун

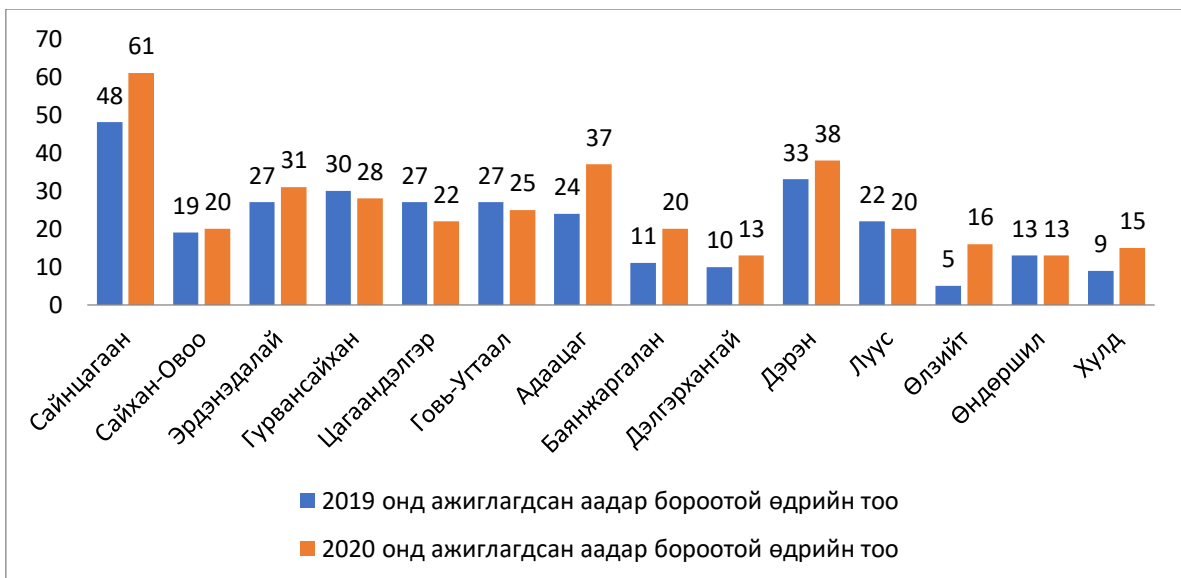
3. Цасан шуурга

Цасан шуурганы үзэгдлийг Засгийн газрын 286-р тогтоолд зааснаар цасан шуурга шуурч алсын барааны харагдац 1000 метр болоход “Аюултай үзэгдэл”, харин 20 метр болоход “Онц аюултай үзэгдэл” гэж үздэг. Цасан шуугатай өдрийн тооноос харвал 2019 онд Сайнцагаанд 25 өдөр, 2020 онд мөн Сайнцагаанд 16 өдөр ажиглагдсан нь хамгийн олон тохиолдол юм.

4. Аадар бороо

Сүүлийн жилүүдэд нийт нутгийг хамарсан зүс бороо, шиврээ бороотой өдрийн тоо багасч халалтаас үүсэх, богино хугацаанд эрчимшил ихтэй ажиглагдах конвекцийн үзэгдэл буюу аадар бороотой өдрийн тоо ихсэж түүнийг дагаад хүчтэй нөөлөг салхи, аянга цахилгаантай өдрийн тоо ихсэж улс ардын амьдралд учруулах хохирол нь өссөөр байна. Аадар бороо 2019 онд Сайнцагаанд 48 өдөр, 2020 онд 61 өдөр ажиглагдсан нь хамгийн олон тохиолдол юм.

Дундговь аймгийн УЦУОШТөвийн Мэдээлэл үйлчилгээний хэлтсээс гаргадаг аюултай үзэгдлийн судалгаанаас дурдвал:

1. 2019.05.14-15-нд Дундговь аймгийн нутгийн 90 орчим хувьд хүчтэй салхи, орон шуурга шуурч, салхи Баянжаргаланд 20 м/с, хүрч нийт нутгаар 2-10 цаг үргэлжилсэн. Мөн нутгийн 30 орчим хувьд шороон шуурга шуурч нийт нутгаар 1-2 цаг үргэлжилсэн. Энэ үзэгдлийн улмаас Баянжаргалан сумын эрүүл мэндийн төвийн дээвэр хуурсан, Өлзийт суманд 10 айлын хашаа, 1 Аж Ахуйн хашаа нурсан, 5 барилгын дээвэр хуурсан, 1 айлын гэр, 1 зөөврийн сууц салхинд шидэгдсэн.
2. 2019.06.03-нд Дундговь аймгийн нутгийн 70 орчим хувьд хүчтэй нөөлөг салхи, үргэлжлээд хүчтэй салхины үзэгдэл ажиглагдсан ба салхины хурд түр зуур 24-26 м/с хүрч ширүүссэн. Шороон шуурга нутгийн 30 орчим хувьд ажиглагдсан бөгөөд

Эрдэнэдалай суманд 1 гэр, Сайхан-Овоод 4 гэр, 24 айлын хашаа, Дэлгэрхангайд 1 вагончиг, 10 гэр, 1байшингийн дээвэр, 4 том хүн, 4хүүхэд бэртсэн, Луусд 10 гэр, 3 айлын хашаа, 1 шонгийн мод, 2 байшингийн дээвэр, 2 машины цонх, Хулд суманд 6 гэр, Тамгын газрын дээвэр, Зоорьны блокон хана тус тус эвдэрсэн байна.

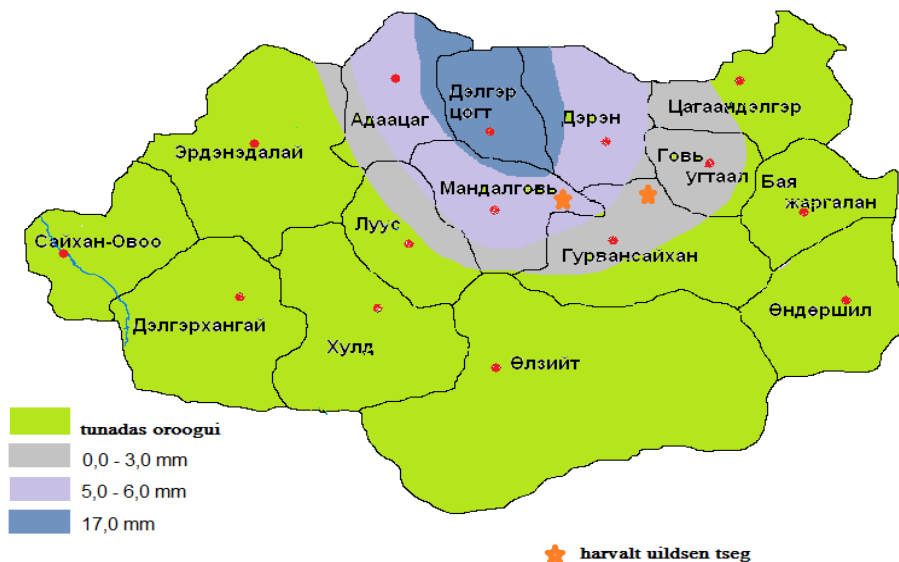
- 2020.06.09-нд Дундговь аймгийн нутгийн 60 гаруй хувьд нөөлөг салхи ажиглагдаж, хамгийн их хурд Эрдэнэдалайд 35 м/с, бусад сумдаар 22-26 м/с хүрч ширүүссэн ба 10 минутаас 1 цаг 44 минут үргэлжилсэн. Энэ үед Эрдэнэдалай суманд 5 гэр нурсан, 1 байшингийн дээвэр хуурсан, 6-7 хашаа нурсан байна.

Дундговь аймгийн УЦУОШТөвийн Мэдээлэл үйлчилгээний хэлтэс

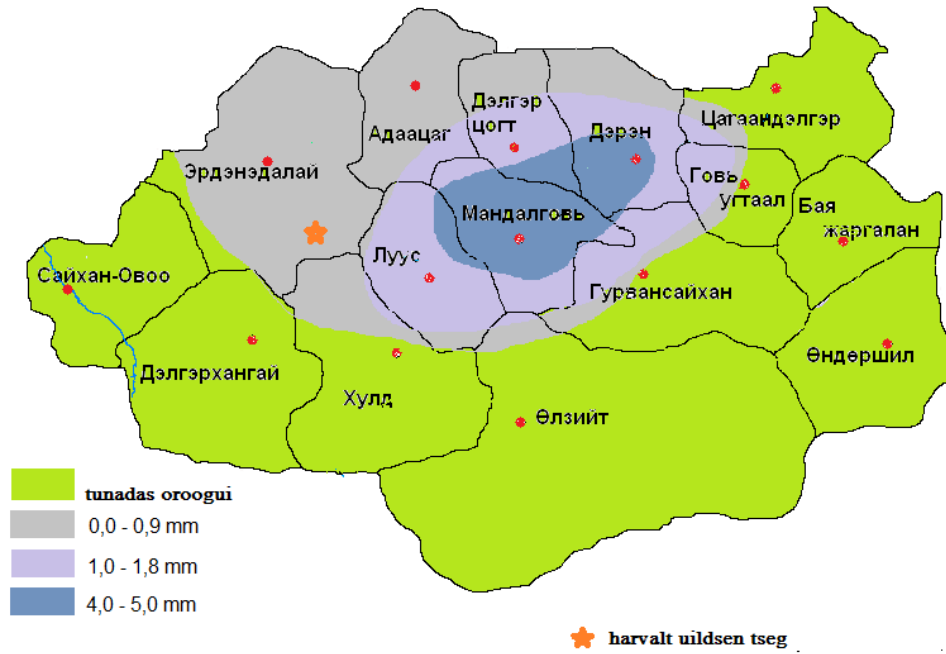
Цаг агаарт зориудаар нөлөөлөх үйл ажиллагаа

2019 онд Дундговь аймгийн УЦУОШТ-ийн ЦАЗН Үйлчилгээний “Мандал бороо-1” экспедиц 4 дүгээр сараас эхлэн 10 дугаар сар хүртэлх хугацаанд аймгийн нутаг дэвсгэрт хур тунадас нэмэгдүүлж хөрсний чийгийг дэмжих, бэлчээрийн ургамлын ургацыг нэмэгдүүлж гадаргын ус, усан сангийн нөөцийг тэтгэх **зорилгоор** Адаацаг, Дэрэн, Гурвансайхан, Луус, Эрдэнэдалай, Сайнцагаан, Дэлгэрцогт зэрэг сумдын нутгуудаар 13 удаа хээрийн гаралт хийснээс ЦАЗН үйл ажиллагаа явуулах боломжгүй үе 3 удаа тохиосон ч 14 цэгээс цаг агаарт зориудаар нөлөөлж хур тунадас нэмэгдүүлэх үйл ажиллагааг амжилттай явууллаа.

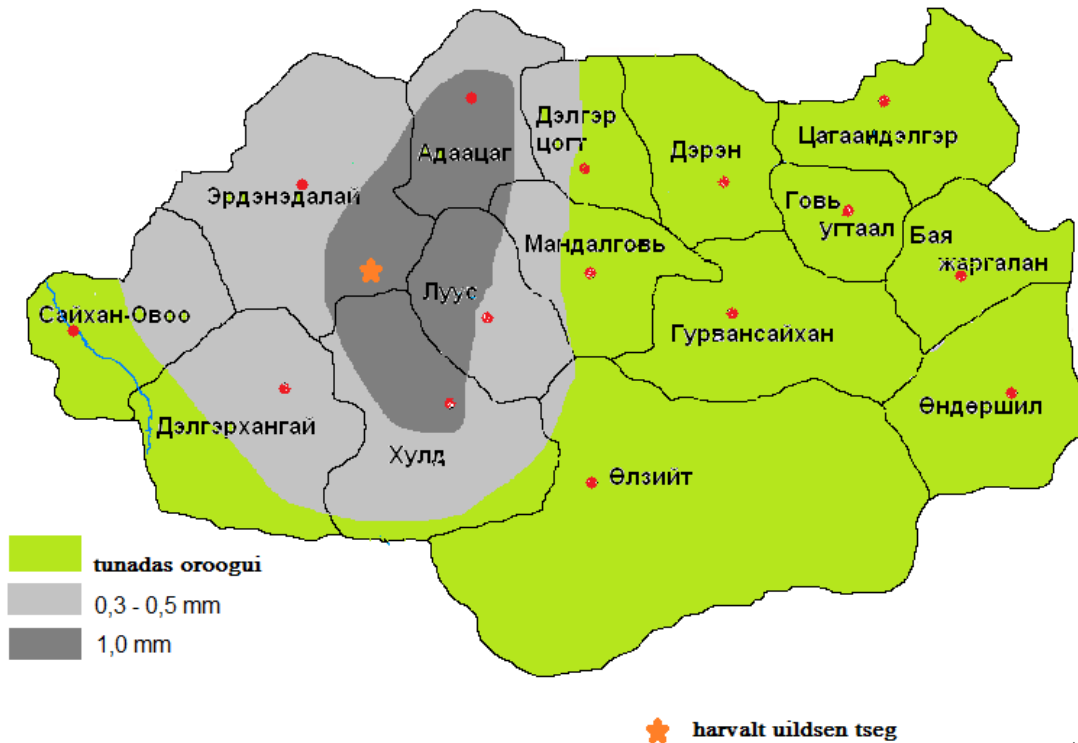
- 2019 оны 04-р сарын 25-нд “Мандал бороо-1” экспедиц Сайнцагаан, Гурвансайхан сумын нутагт байрлал эзлэн ажилласан.

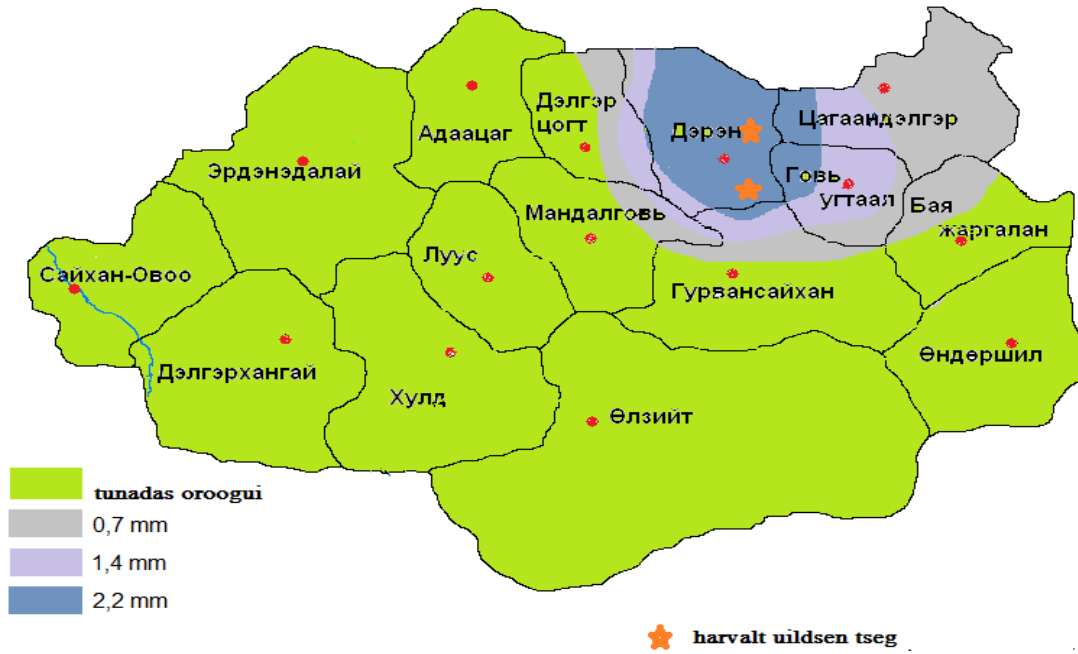
- 2019 оны 04-р сарын 28-нд “Мандал бороо-1” экспедиц Эрдэнэдалай сумын нутагт байрлал эзлэн хур тунадас нэмэгдүүлэх үйл ажиллагааг явуулсан.

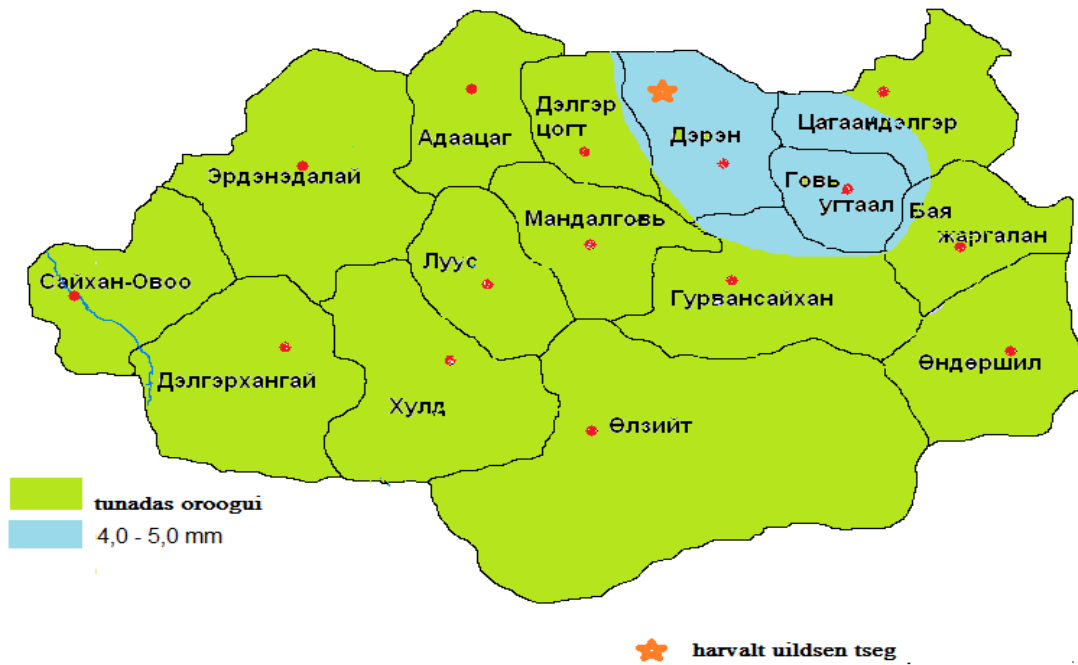
3. 2019 оны 06-р сарын 14-ны баруунаас орж ирэх үүлний массыг тосон “Мандал бороо-1” экспедиц Эрдэнэдалай сумын нутагт байрлал эзлэн хур тунадас нэмэгдүүлэх үйл ажиллагааг явуулсан.

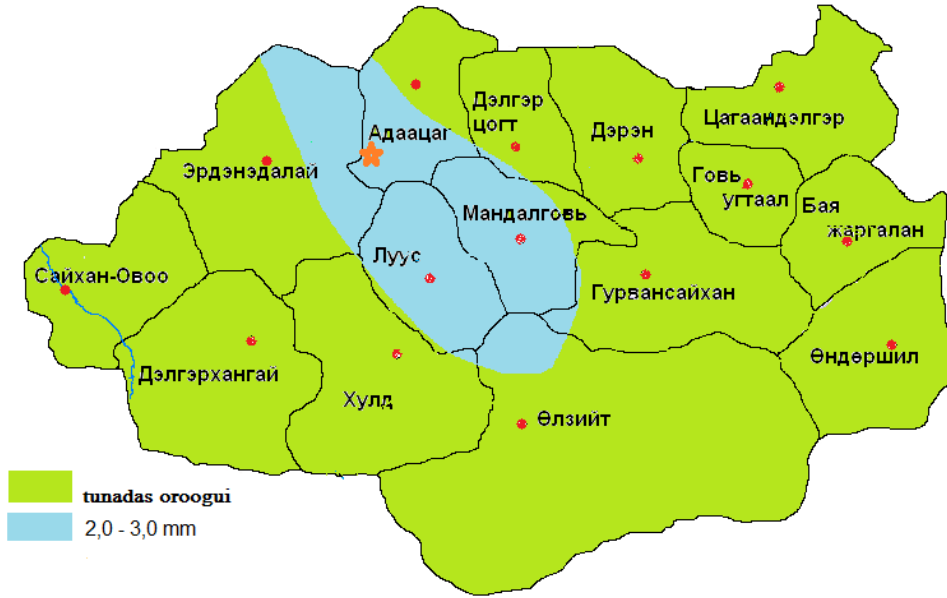
4. 2019 оны 06-р сарын 25-нд “Мандал бороо-1” экспедиц Дэрэн сумын нутагт байрлал эзэлсэн.

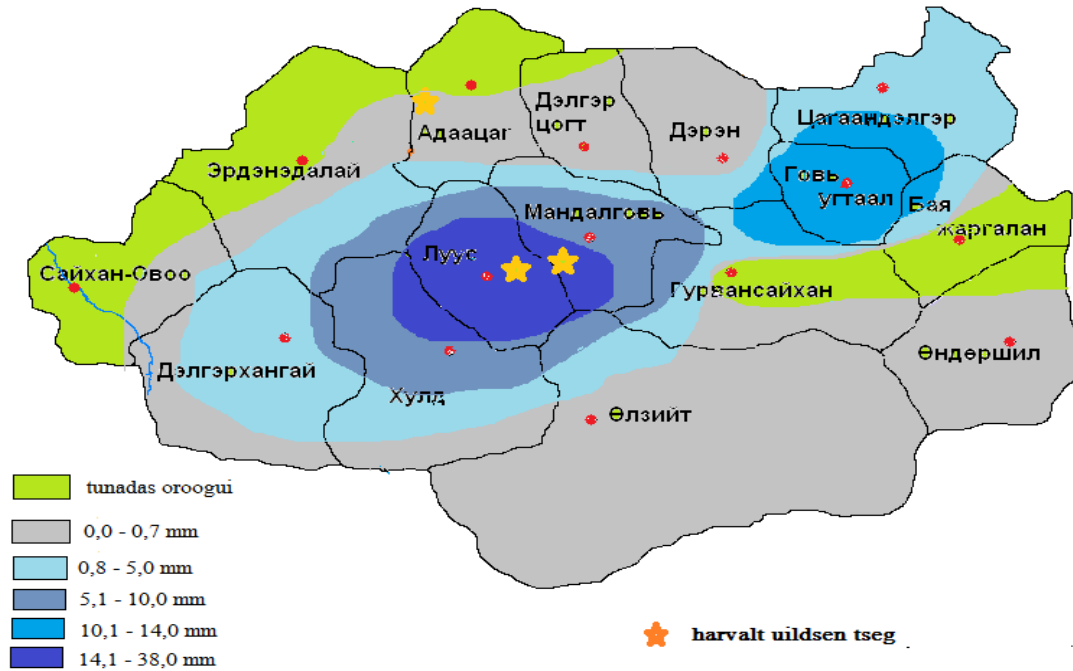
5. 2019 оны 06-р сарын 28-нд “Мандал бороо-1” экспедиц Дэрэн сумын нутагт байрлал эзлэн хур тунадас нэмэгдүүлэх үйл ажиллагааг явуулсан.

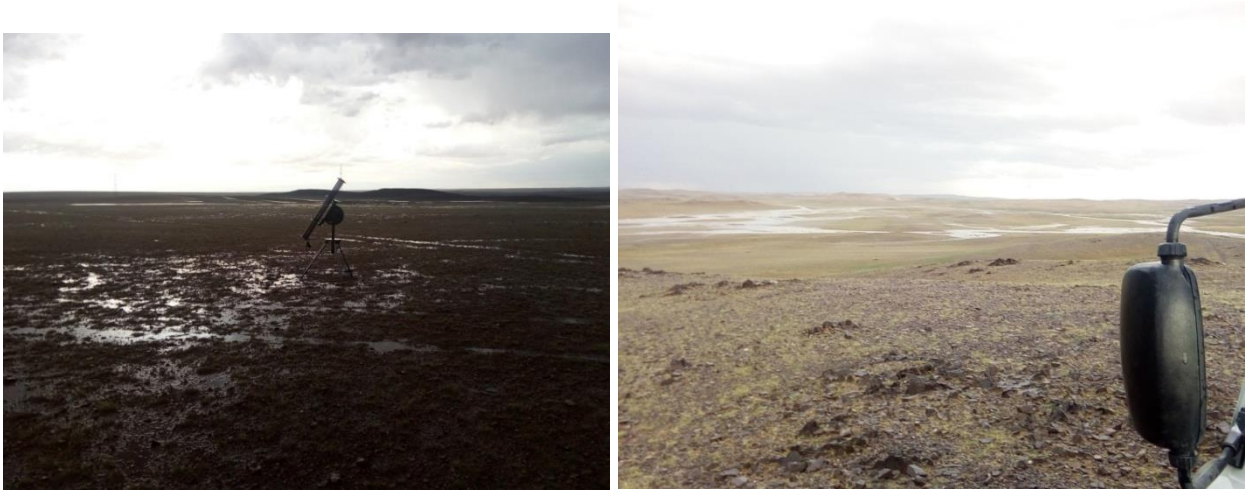
6. 2019 оны 06-р сарын 30-нд “Мандал бороо-1” экспедиц Адаацаг сумын нутагт байрлал эзэлсэн.

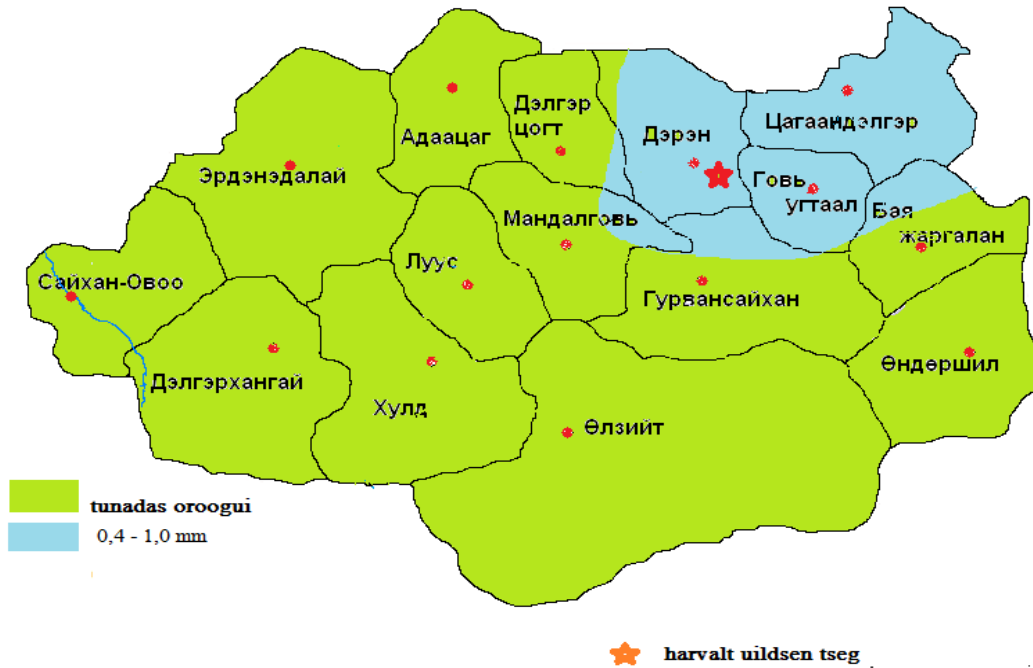
7. 2019 оны 07-р сарын 04-нд баруун өмнөөс зүүн хойш шилжих үүлний массыг тосон “Мандал бороо-1” экспедиц Адаацаг, Сайнцагаан, Луус сумдын зааг нутагт байрлал эзэлсэн.

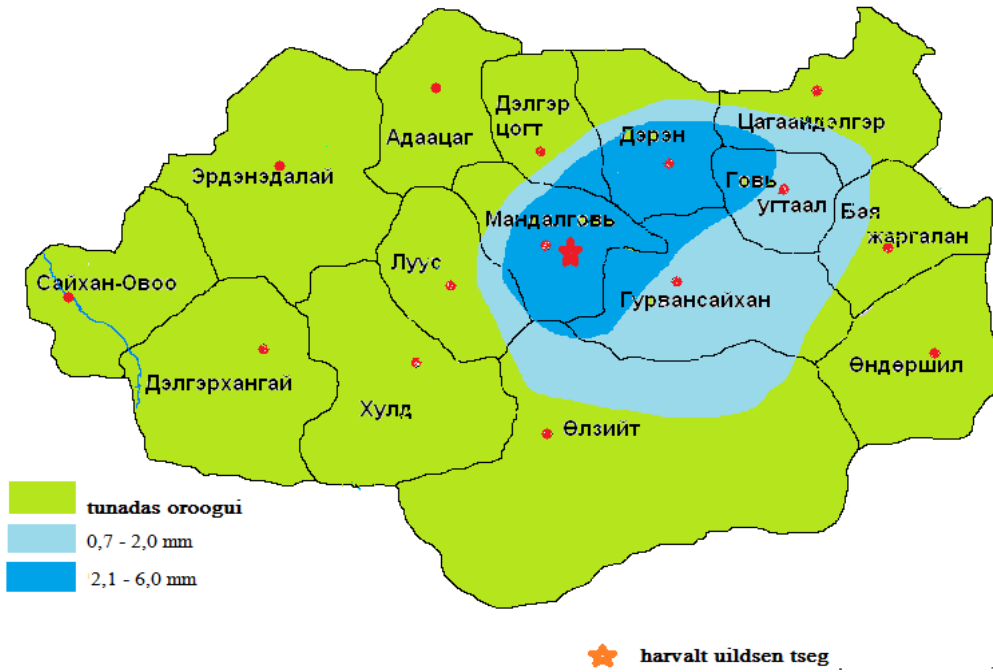

8. 2019 оны 07-р сарын 19-нд баруунаас зүүн тийш шилжих үүлний массыг тосон “Мандал бороо-1” экспедиц Дэрэн сумын нутагт байрлал эзэлсэн.

9. 2019 оны 07-р сарын 22-нд баруун хойноос зүүн өмнө тийш шилжих үүлний массыг тосон “Мандал бороо-1” экспедиц Сайнцагаан сумын нутагт байрлал эзэлсэн.

/2019 оны 7 сарын 22-ний өдөр ЦАЗН байдал/

10. 2019 оны 08-р сарын 05-нд Дундговийн зүүн хойноос шилжин ирэх үүлний массыг тосон “Мандал бороо-1” экспедиц Гурвансайхан сумын нутагт байрлал эзэлсэн.

2020 онд Дундговь аймгийн нутаг дэвсгэрт цаг агаарт зориудаар нөлөөлж хур тунадас нэмэгдүүлэх, гадаргын ус, усан сангийн нөөцийг тэтгэх, хөрсний чийгийг

дэмжин бэлчээрийн ургамлын ургацыг нэмэгдүүлэх үйл ажиллагаанд УЦУОШТ-ийн ЦАЗН Үйлчилгээний салбарын бие бүрэлдэхүүн ЦУОШ Газрын даргын 2020 оны 04 дүгээр сарын 10-ний өдрийн А/73 дугаар тушаалаар 04 дүгээр сарын 13-ний өдрөөс эхлэн 08 дугаар сарын 31-ний өдөр хүртэл А/99, А/133, А/136, А/148 зэрэг тушаалуудын дагуу 5, 6, 7, 8 дугаар саруудад Сайнцагаан, Эрдэнэдалай, Адаацаг, Дэлгэрцогт, Дэрэн, Баянжаргалан, Гурвансайхан, Өндөршил, Өлзийт, Хулд, Луус зэрэг 11 сумдын нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа амжилттай зохион байгуулж ажиллаа.

Дундговь аймгийн ихэнх нутгаар хур бороо багатай, гантай байсан тул гангийн нөхцлийг бууруулах зорилгоор 7 сарын 7-10 хүртэл, мөн 8 сарын 7-12 хүртэл манай экспедицүүдийн үйл ажиллагааг дэмжин Хэнтий аймгийн УЦУОШТөвийн “Хэрлэн-Бороо-2”, Улаанбаатар хотын ЦУОШГазрын “Богд-Бороо-1”, Говь-Сүмбэр аймгийн УЦУОШТөвийн “Сүмбэр-Бороо-1” зэрэг экспедицүүд хамтран ажиллаа.

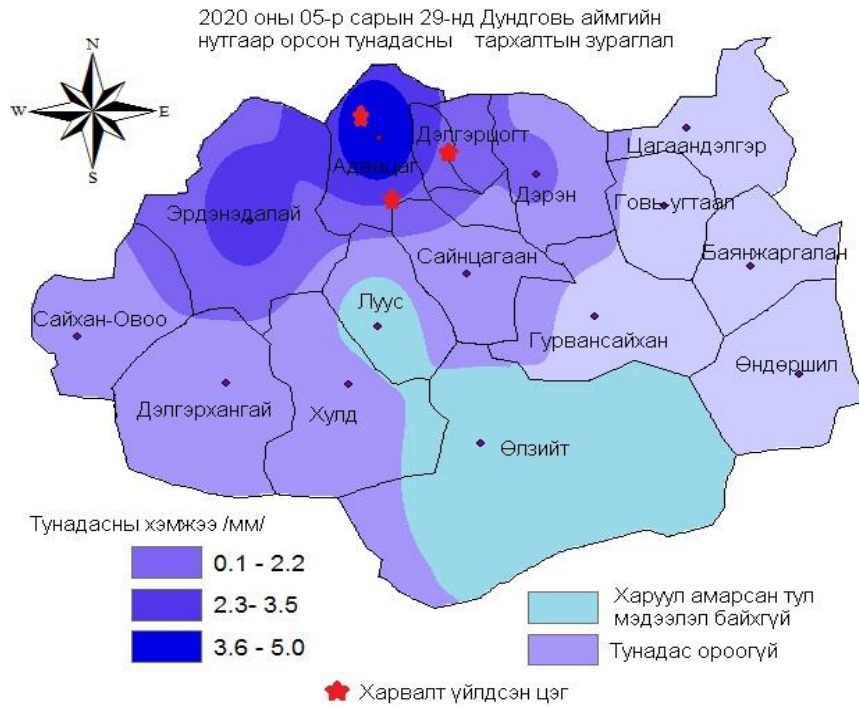
1. 2020 оны 05 дугаар сарын 20-нд “Мандал бороо-1” экспедицийг Адаацаг сумын нутагт байрлан цаг агаарт зориудаар нөлөөлж хур тунадас нэмэгдүүлэн ажиллав.

Үр дүн: Нутгийн хойд, зүүн хойд хэсгээр 0.0-1.3 мм хур тунадас орж нийт нутгийн 25%-д нь хур тунадас нэмэгдүүлсэн байна.

2. 2020 оны 05 дугаар сарын 25-нд манай аймгийн зүүн талаар орж ирэх үүлний массыг тосон “Мандал бороо-2” экспедицийг Гурвансайхан сумын нутагт байрлаж цаг агаарт зориудаар нөлөөлж хур тунадас нэмэгдүүлэн ажиллав.

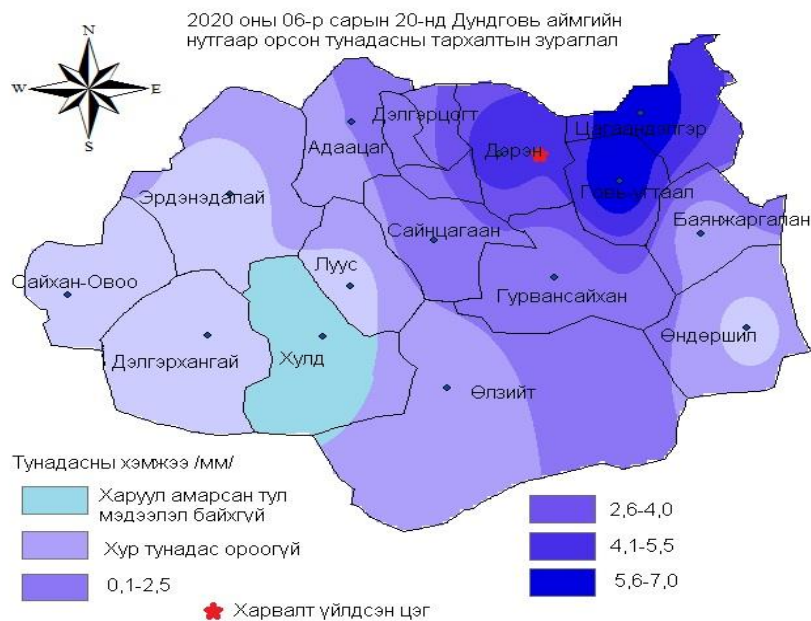
Үр ашигийн тооцоо: газар дээрээ 1.5 мм, Гурвансайхан 0.0-1.2 мм, Өлзийт сумын зүүн хэсгээр дуу цахилгаантай мөндөр орж зарим газраар хур тунадас нэмэгдүүлсэн байна.

3. 2020 оны 05 дугаар сарын 29-нд манай аймгийн баруун өмнөөс зүүн хойш шилжих “Мандал бороо-1” экспедиц Адаацаг сумын нутагт, “Мандал бороо-2” экспедиц Дэлгэрцогт сумын нутагт байрлаж цаг агаарт зориудаар тус тус нөлөөлсөн.

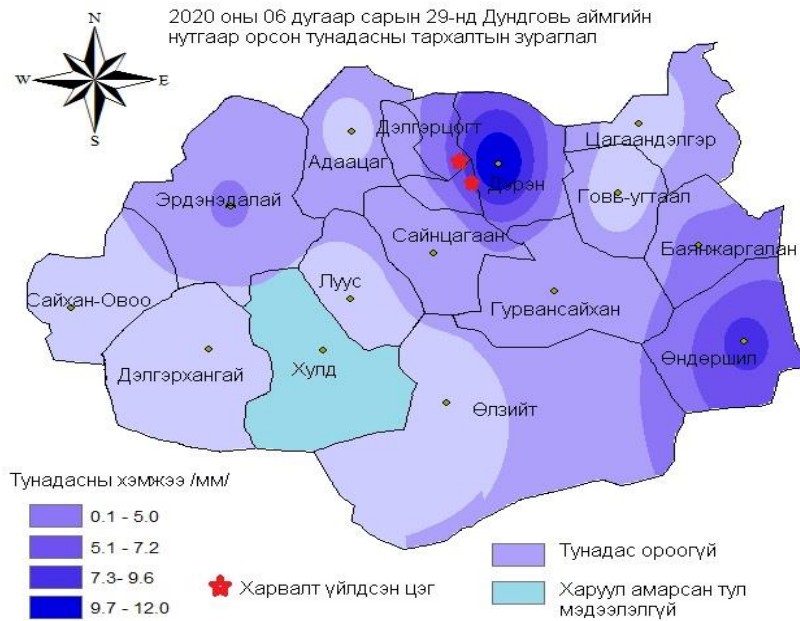
Үр ашигийн тооцоо: Адаацаг, Дэлгэрцогт, Эрдэнэдалай, Дэрэн сумдын нутагт 3.5-5.0 мм хур тунадас нэмэгдэн орлоо.

4. 2020 оны 06 дугаар сарын 20-нд “Мандал бороо-1” экспедиц Дэрэн сумын нутагт байрлаж цаг агаарт зориудаар нөлөөлөх үйл ажиллагааг явуулсан.

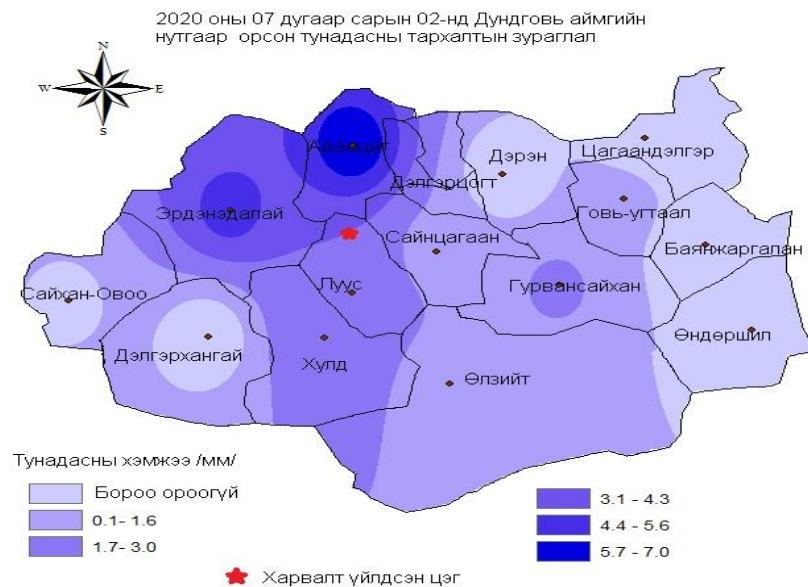
Үр ашигийн тооцоо: Дэрэн, Цагаандэлгэр, Говь-Угтаал сумдын нутаг дэвсгэрт 5.5-7.0 мм хур тунадас нэмэгдүүллээ.

5. 2020 оны 06 дугаар сарын 29-нд “Мандал бороо-1” экспедиц Дэлгэрцогт сумын нутагт байрлаж цаг агаарт зориудаар нөлөөлсөн.

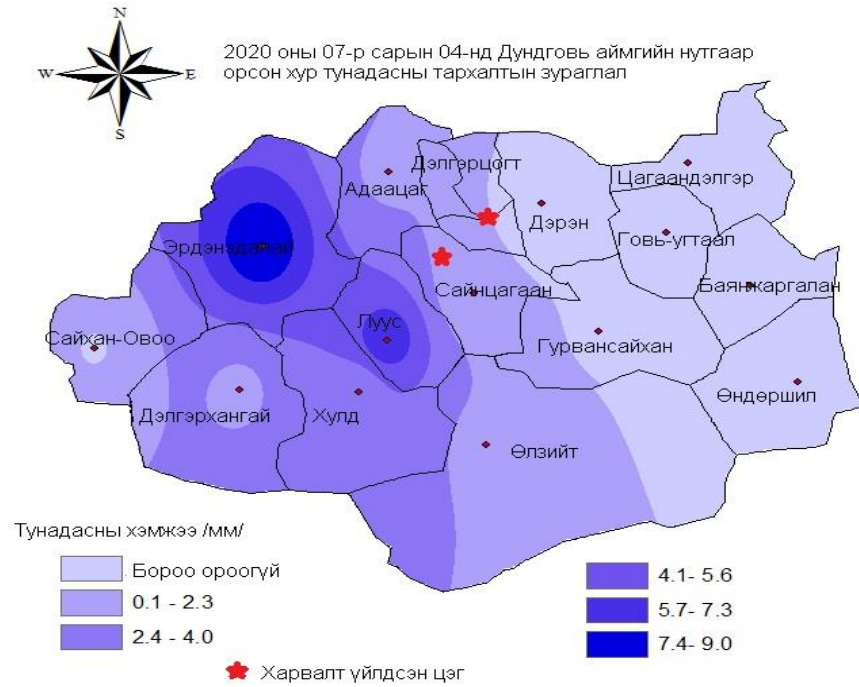
Үр ашигийн тооцоо: Дэлгэрцогт, Дэрэн, сумдын нутгаар 7.3-12.0 мм хур тунадас нэмэгдүүлэн ажиллав.

6. 2020 оны 07 дугаар сарын 02-нд “Мандал бороо-2” экспедиц Луус сумын Суврага багийн “Мөхийн хад” гэдэг газар байрлаж цаг агаарт зориудаар нөлөөлсөн.

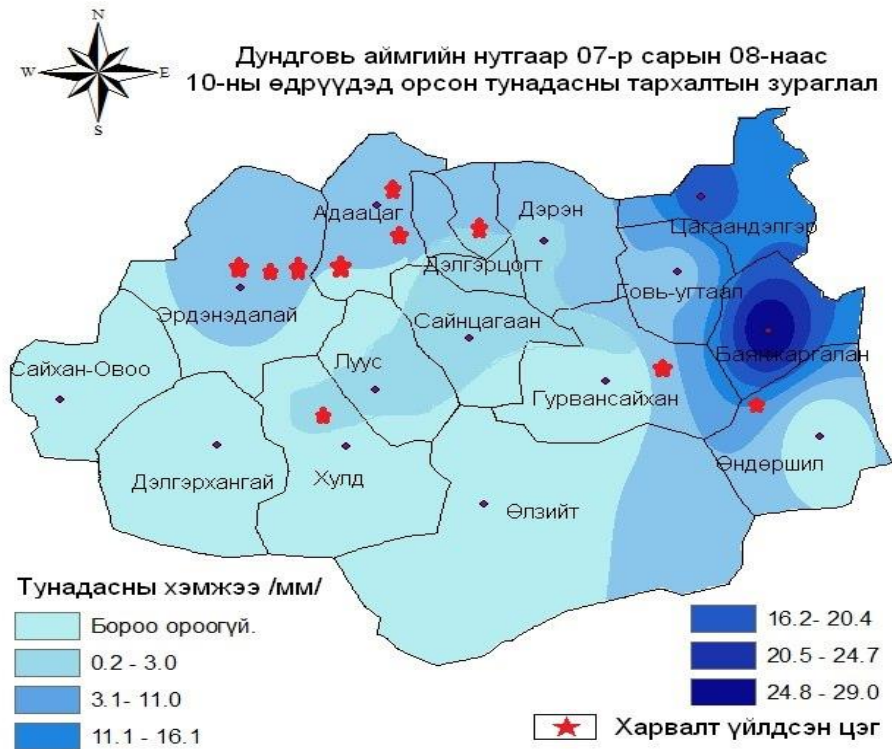
Үр ашигийн тооцоо: Харвалт үйлдсэн газар дээрээ 38.0 мм, Эрдэнэдалай, Адаацаг сумдын нутагт 5.7-7.0 мм хур тунадас нэмэгдүүлэн ажиллав.

7. 2020 оны 07 дугаар сарын 04-нд “Мандал бороо-1” экспедиц Сайнцагаан сумын нутаг, мөн Дэлгэрцогт сумын нутагт байрлаж цаг агаарт зориудаар нөлөөлсөн.

Үр ашигийн тооцоо: Эрдэнэдалай, Луус сумын нутагт 5.7-9.0 мм хур тунадас нэмэгдэн орсон.

- 2020 оны 07 дугаар сарын 09-нд “Мандал бороо-2” экспедиц Адаацаг болон Эрдэнэдалай сумын нутагт, “Мандал бороо-1” экспедиц Адаацаг сумын нутагт байрлаж цаг агаарт зориудаар нөлөөлсөн.

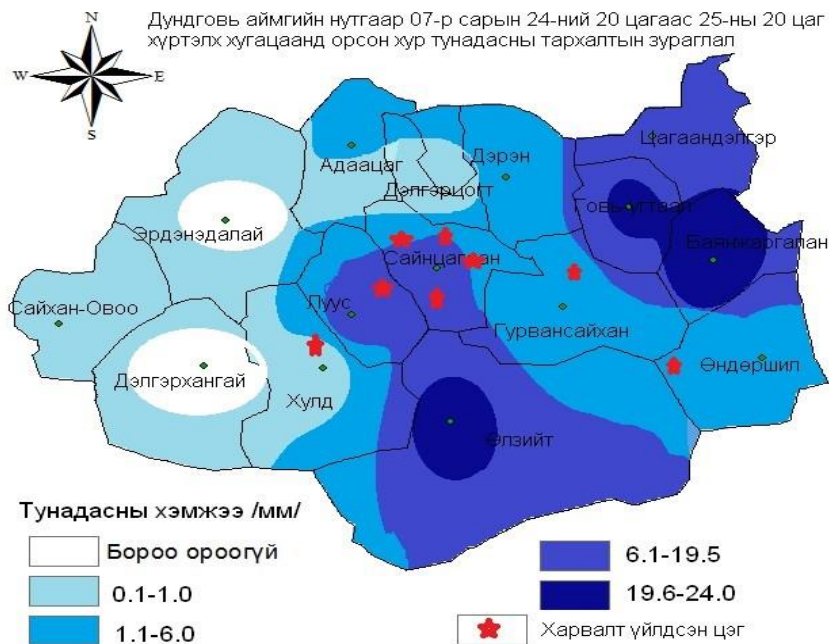

Үр ашигийн тооцоо: Эрдэнэдалай, Адаацаг, Цагаандэлгэр, Говь-Угтаал, Баянжаргалан 3.1-29.0 мм хур тунадас нэмэгдэн орсон байна.

- 2020 оны 07 дугаар сарын 25-нд “Мандал бороо-2” экспедиц Хулд, Сайнцагаан, Луус сумдын нутгаар, “Мандал бороо-1” экспедиц Өндөршил,

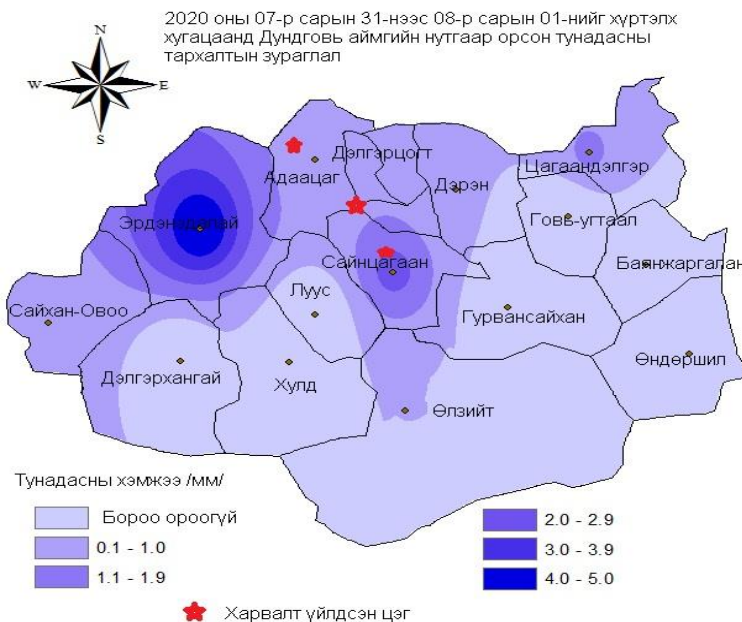

Сайнцагаан сумдын нутгаар шилжин байрлаж цаг агаарт зориудаар нөлөөлсөн.

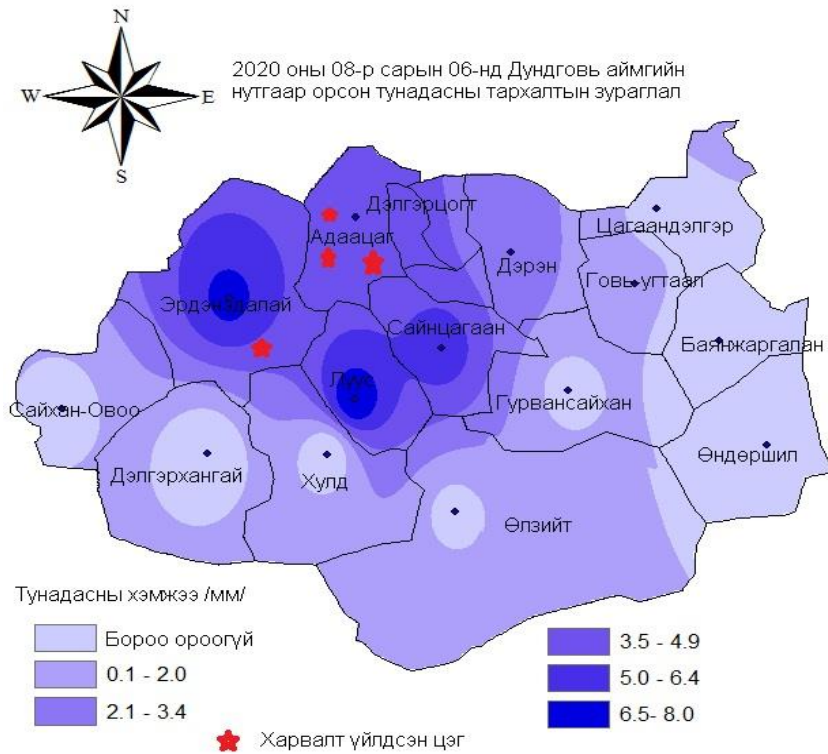
Үр ашигийн тооцоо: Сайнцагаан, Луус, Өлзийт, Говь-Угтаал, Цагаандэлгэр, Баянжаргалан 6.1-24.0 мм хур тунадас нэмэгдэн орсон байна.

10. 2020 оны 08 дугаар сарын 01-нд “Мандал бороо-1” экспедиц Адаацаг болон Сайнцагаан сумын нутагт байрлаж цаг агаарт зориудаар нөлөөлсөн.

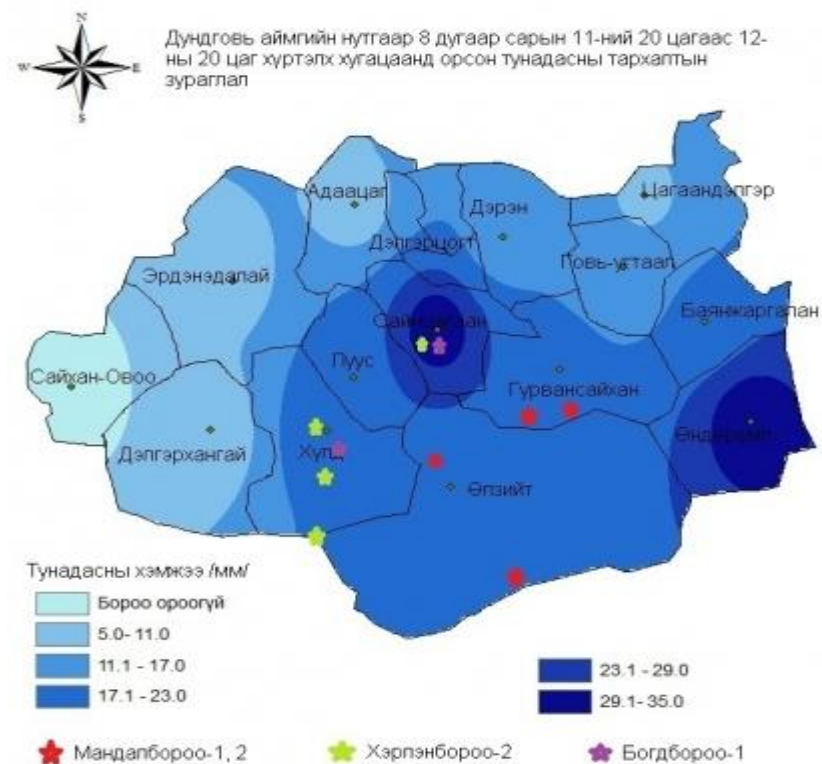
Үр ашигийн тооцоо: Эрдэнэдалай, Адаацаг, Сайнцагаан сумдад 3.0-5.0 мм хур тунадас нэмэгдэн орсон.

11. 2020 оны 08 дугаар сарын 06-нд “Мандал бороо-1” экспедиц Адаацаг сумын нутагт, “Мандал бороо-2” экспедиц Эрдэнэдалай сумын нутагт байрлаж цаг агаарт зориудаар нөлөөлсөн.

Үр ашигийн тооцоо: Адаацаг, Дэлгэрцогт, Дэрэн, Эрдэнэдалай, Сайнцагаан, Луус сумдад 3.5-8.0 мм хур тунадас нэмэгдэн орсон.

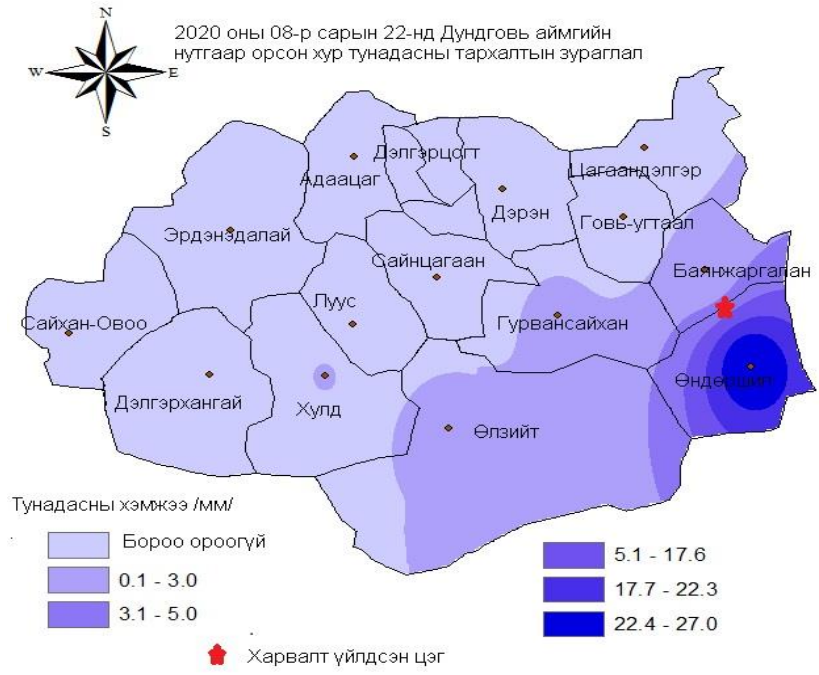
12.2020 оны 08 дугаар сарын 12-нд “Мандал бороо-1” экспедиц Өлзийт сумын нутагт, “Мандал бороо-2” экспедиц Гурвансайхан сумын нутагт, “**Хэрлэн бороо-2**”, “**Богд бороо-1**” экспедицүүд Хулд, Сайнцагаан сумдын нутагт байрлаж цаг агаарт зориудаар нөлөөлсөн.

Үр ашигийн тооцоо: Хулд, Луус, Сайнцагаан, Дэлгэрцогт, Дэрэн, Говь-Угтаал, Өлзийт, Гурвансайхан, Баянжаргалан, Өндөршил сумдын нутагт 11.0-35.0 мм хур тунадас нэмэгдэн орсон.

13. 2020 оны 08 дугаар сарын 22-нд “Мандал бороо-1” экспедиц Баянжаргалан сумын нутагт байрлаж цаг агаарт зориудаар нөлөөлсөн.

Үр ашигийн тооцоо: Гурвансайхан, Баянжаргалан, Өлзийт, Өндөршил сумдын нутагт 5.1-27.0 мм хур тунадас нэмэгдэж орсон.

2020 оны 5-8 сард орсон хур тунадасны нийлбэр,мм

д/д	Өртөө, харуул	5 сар	6 сар	7 сар	8 сар	Нийлбэр
1	Мандалговь	4.8	13.1	21.6	62.5	102.0
2	Сайхан-Овоо	0.8	1.5	12	1.5	15.8
3	Гурвансайхан	3.6	12.1	12.9	44.5	73.1
4	Эрдэнэдалай	4.9	14	33.8	29.7	82.4
5	Цагаандэлгэр	4.9	7	54.9	33.7	100.5
6	Говь-Угтаал	4.4	17.3	55.4	46.7	123.8
7	Адаацаг	6.8	4.5	20.9	41.6	73.8
8	Баянжаргалан	0.3	14.9	66.6	74.4	156.2
9	Дэрэн	5.8	26.1	33.3	48.3	113.5

10	Луус	амарсан	1.9	27.1	33.6	62.6
11	Өлзийт	амарсан	10.9	27.4	35.3	73.6
12	Өндөршил	0.0	8.1	32.2	75.7	116.0
13	Хулд	2.2	амарсан	11.8	39.1	53.1
14	Дэлгэрхангай	2.0	2	12.5	11.4	27.9
15	Дэлгэрцогт	10.0	32.8	63.4	59.7	165.9
16	Нийт	50.5	166.2	485.8	637.7	1.340.2

Дундговь аймгийн УЦУОШТөв

2. БАЙГАЛИЙН НӨӨЦИЙН ХАМГААЛАЛТ, АШИГЛАЛТ, НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ

2.1. Газрын нэгдмэл сангийн төлөв байдал

Дундговь аймгийн газрын нэгдмэл санд 2020 оны жилийн эцсийн байдлаар хөдөө аж ахуйн газар 7017208.9 га, хот тосгон бусад суурин газар 19661.10 га, зам шугам сүлжээний газар 31984.66 га, ойн сан бүхий газар 32759 га, усны сан бүхий газар 7796 га, улсын тусгай хэрэгцээний газар 391607 га талбайг тус тус эзэлж байна.

Газрын нэгдмэл сангийн 2019-2020 оны тайланг харьцуулахад хөдөө аж ахуйн газар, хот тосгон, бусад суурины газар, зам, шугам сүлжээний газар, тусгай хамгаалалттай газар, усны сан бүхий газар, ойн сан бүхий газар онцын өөрчлөлт ороогүй байна.

Аймгийн газрын нэгдмэл сангийн ангилал /мянга.га/

№	Газрын нэгдмэл сангийн ангилал	2019	2020	Зөрүү
	Хөдөө аж ахуйн газар	7152.06	7340.23	-6.2
1	Бэлчээрийн газар	7148.09	7336.13	-1.9
2	Хадлангийн талбай	-		
3	Тариалангийн талбай	0.70	0.70	1.97
4	Атаршсан газар			
5	ХАА-н барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар	3.36	3.40	131
6	ХАА-н хэрэгцээнд тохиромжгүй газар	0.01		0

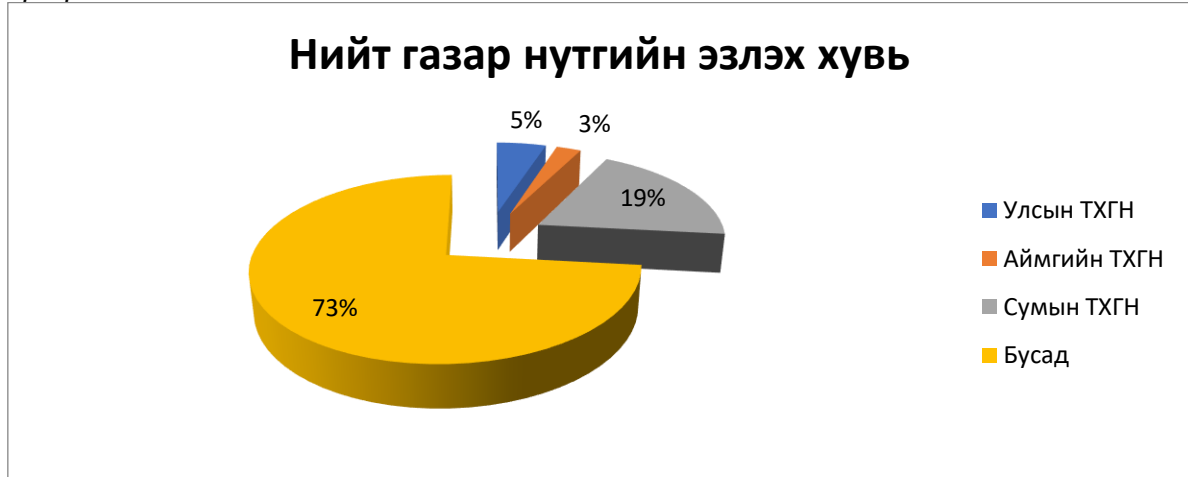
	Хот, тосгон бусад суурины газар	19.81	21.10	1097.53
7	Барилга байгууламжийн дэвсгэр газар	0.40	0.40	7.67
8	Нийтийн эдэлбэр газар	7.62	7.60	-260.55
9	Үйлдвэрийн газар	0.01		0
10	Уурхайн газар	10.38	11.70	1142.51
11	Гэр хорооллын газар	1.40	1.40	207.92
	Зам шугам сүлжээний газар	31.27	31.40	718.92
12	Авто замын газар	25.73	25.70	0
13	Төмөр замын газар	0.48	0.50	-366.3
14	Агаарын тээврийн газар	0.05		0
15	Шугам сүлжээний газар	5.01	5.20	1085.2
16	Усан тээврийн буудлын газар	-	-	0
	Ойн сан бүхий газар	32.76	32.76	0
17	Ой модоор бүрхэгдсэн газар	16.86	16.86	0
18	Ой модыг нь огтолсон газар			
19	Мод үржүүлгийн газар			
20	Ой тэлэн ургах нөөц газар			
21	Ойн сангийн бусад газар	15.91	15.91	0
	Усны сан бүхий газар	7.80	7.80	0
22	Гол мөрний эзлэх газар	0.05		0
23	Нуур, цөөрөм, тойрмын эзлэх газар	7.47	7.50	0
24	Горхи, булаг, шандны эзлэх газар	0.28	0.30	0
25	Мөнх цаст, мөсөн голын эзлэх газар	-	-	-
	Улсын тусгай хэрэгцээний газар	426.42	426.42	0
26	Улсын тусгай хамгаалалттай газар	-	-	0
27	Улсын хилийн зурвасын газар	-	-	-
28	Улсын батлан хамгаалах зориулалтын газар			0
29	Гадаадын дипломат, консул, төлөөлөгчийн газар	-		-
30	ШУ, туршилт, цаг уурын ажиглалтын талбай			
31	Аймаг дундын отрын бэлчээр	-	-	-
32	Улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай	-	-	-
33	Газрын тосны гэрээт талбай	-	-	-
34	Чөлөөт бүсийн газар	-	-	-

Нийт дүн	7469032.00	7469032.00	
----------	------------	------------	--

2.2. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хамгаалалт, ашиглалт Тусгай хамгаалалттай газрын ерөнхий мэдээлэл

2020 оны байдлаар Дундговь аймагт 4 улсын тусгай хамгаалалттай газар, 18 аймгийн тусгай хамгаалалттай газар, 216 сумын тусгай хамгаалалттай газар байгаа бөгөөд нийт газар нутгийн 26 хувийг эзэлж байна. График 1-т тусгав.

График 1

2020 оны байдлаар улс, аймгийн тусгай хамгаалалттай газарт 8 байгаль хамгаалагч ажиллаж байна.

2.2.1. Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг

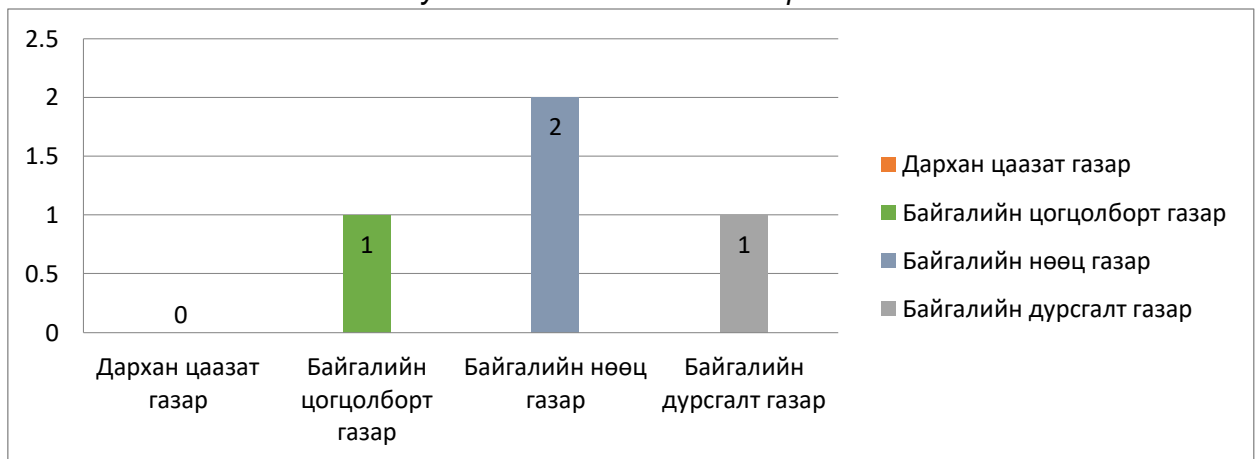
Дундговь аймагт улсын тусгай хамгаалалттай 4 газар байна. 1996 онд Загийн усны хоолой, 2011 онд Бага газрын чулуу, Дэлгэрхангай уул, 2012 онд Их газрын чулууг тус тус улсын тусгай хамгаалалтад авав. (Хүснэгт 1)

Хүснэгт 1 Улсын тусгай хамгаалалттай газрын ерөнхий мэдээлэл

Д/д	Сумын нэр	Газрын нэр	УИХ-ын тогтоолын огноо, дугаар	Талбайн га		Ангилал	Тайлбар
				Нийт талбай	Эзлэх хувь		
1.	Өлзийт	Загийн усны хоолой	1996.5.7 №43	189465	12,29	Байгалийн нөөц газар	Хужир мараа, заганы ой, шал тойром, довцог, элсэн манхан хослон оршдог экологийн өвөрмөц орчин, хар сүүлт цагаан зээрийн тархалтын баруун хойт хязгаар
2.	Говь-Угтаал, Гурван сайхан	Их газрын чулууны уул	2012.5.23 №57	175906	26,05	Байгалийн цогцолборт газар	Ховор ан амьтан, ургамалтай, байгалийн өвөрмөц тогтоцтой, үзэсгэлэнт газар

3.	Дэлгэр цогт	Бага газрын чулуу	2011.01 .20 №04	2718	1.09	Байгалийн дурсгалт газар	Ховор ан амьтан, байгалийн өвөрмөц тогтоцтой, үзэсгэлэнт газар
4.	Дэлгэр хангай	Дэлгэрхангай уул	2011.01 .20 №04	58324	9.39	Байгалийн нөөц газар	Ховор ан амьтан, ургамалтай, байгалийн үзэсгэлэнт газар
Нийт				426413			

Улсын тусгай хамгаалалттай газрын ангилал

Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн дагуу дархан цаазат газар болон байгалийн цогцолборт газрууд нь хамгаалалтын захиргаатай байна гэж заасны дагуу Дундговь аймгийн Их газрын чулуу байгалийн цогцолборт газрыг хариуцан хамгаалалтын захиргаа ажиллаж байна.

Их газрын чулууны БЦГ

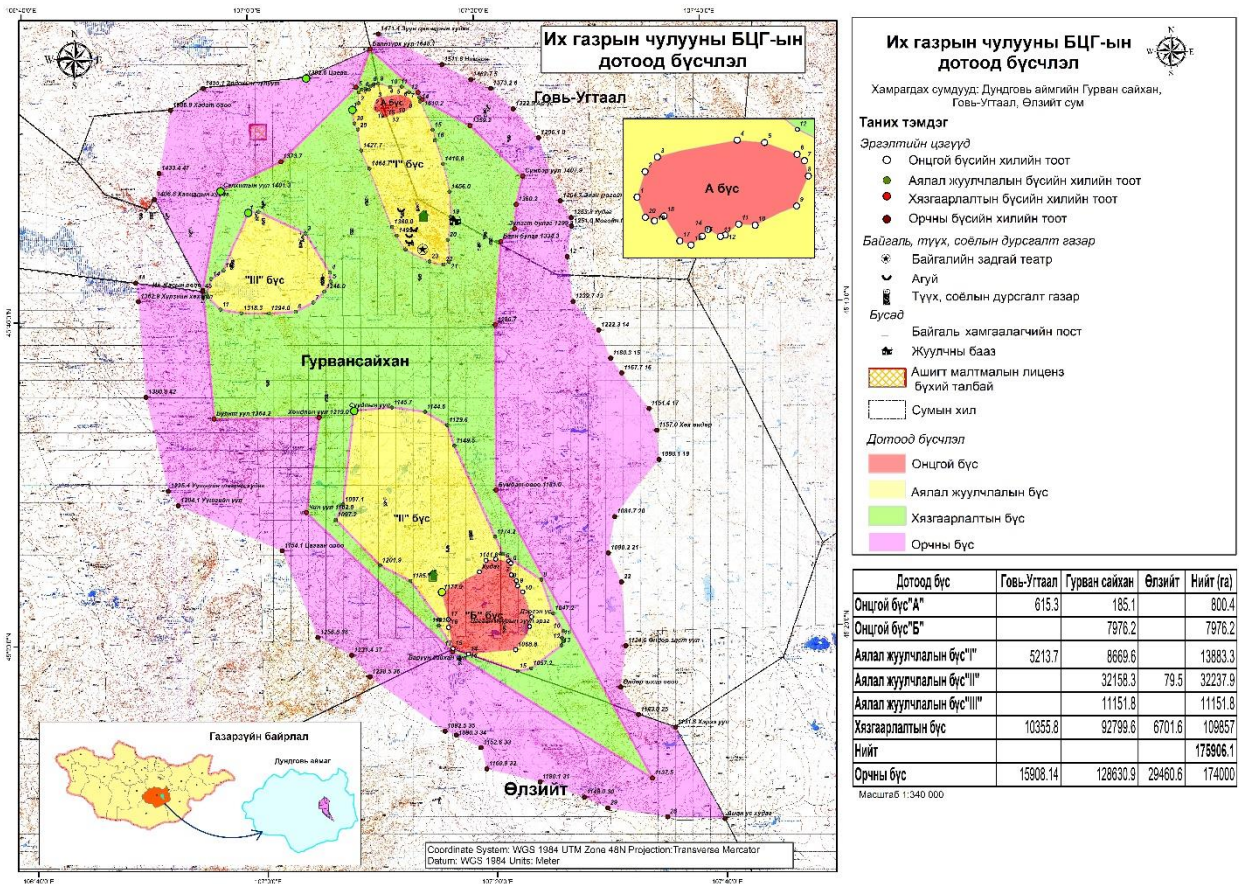
Байгалийн үзэсгэлэн, ландшафтын иж бүрдлийг хамгаалах зорилгоор 2003 онд Засгийн газрын тогтоолоор улсын тусгай хамгаалалтанд авсан юм. Улмаар 2012 онд УИХ-ын 57 дугаар тогтоолоор Их газрын чулууны байгалийн нөөц газрыг байгалийн цогцолборт газар болгон нийт 175,906 га талбайг өргөтгөж ангиллыг дээшлүүлсэн байна.

Монгол Улсын Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн сайдын 2013 оны 01 дүгээр сарын 04-ний өдрийн А-06 дугаар тушаалаар батлагдсан "Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хамгаалалтын захиргааны бүтэц, орон тооны жишиг болон сургалт, мэдээллийн төвүүдийн байршлыг батлах тухай" тушаал гарч Их газрын чулууны байгалийн цогцолборт газрын хамгаалалтын захиргаа байгуулагдсан.

Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн сайдын 2013 оны 11 дүгээр сарын 08-ны өдрийн Б-55 тоот тушаалаар даргыг томилсноор үйл ажиллагаагаа эхлүүлсэн.

Их газрын чулууны байгалийн цогцолборт газрын хамгаалалтын захиргаа нь үндсэн 10 ажилтан үйл ажиллагаагаа явуулж байна.

Байгалийн цогцолборт газрын дотоод бүсчлэл

Ландшафт

Зүүн уртрагийн 107 хэм 13%, хойд өргөргийн 45 хэм 48%-д Говь-Угтаал, Гурвансайхан сумын нутгийн уулзварт уртаараа 30 орчим, өргөөшөө 15 км сунаж тогтсон 600 шахам ам км талбайг эзлэн хойшоо, урагшаа, баруун, зүүн тийшээ гудамжлан эгнэсэн, далайн түвшнээс 1565-1709 метр өргөгдсөн боржин, асмалжин, толбожин гэх мэтийн гүний чулуулаг, пермь, цэрд, гурав дахь галвын элсэн чулуу, нүүрслэг занар, алаг мөлгөр хөрзөн, шохойн чулуунаас тогтсон хад байцсын чуулга юм.

Байгалийн цогцолборт газарт цагаан зээр, бор туулай, алаг даага, хонин гүрвэл, огдой, монгол тарвага, үнэг, чоно зэрэг хөхтөн амьтнаас гадна олон улсын хэмжээнд ховордсон, устаж болзошгүй эмзэг амьтны зэрэглэлд орсон аргаль хонь, янгир ямаа нутагладаг. Алаг даага, хадны борогчин, монгол чичүүл зэрэг мэрэгчид, сахалт багваахай, жижиг соотон багваахай зэрэг гар далавчтан, тас, бүргэд, харцага, ногтруу, хээрийн тагтаа, болжмор зэрэг жигүүртэн, аргаль, янгир, шилүүс, үнэг, хярс, тарвага, туулай, зээр зэрэг 20 гаруй төрлийн ан амьтан амьдрана. Нөмрөг тас, Ооч ёл, Хээрийн бүргэд, Элээ, Начин шонхор, ногтруу, сахиа зэрэг шувуу бүртгэгдсэн.

Их газрын чулууны байгалийн цогцолборт газарт 34 овог, 97 төрөл, 152 зүйлийн ургамалтай. Мөн монгол орны улаан номонд цөлийн аргамжинцэцэг, ноосон шилбэт баглуур 2 зүйл нэн ховор ургамал, пржевальскийн зээргэнэ, анхил сонгино, ацан ажигана, өргөст ортууз, дагуур хүж өвс, сибирь ерөндгөнө, шаргал шарилж 7 зүйл ховор ургамал ургана.

Их газрын чулууны ууланд “Төв боржигон” жуулчны бааз 5-10 дугаар сард үйл ажиллагаа явуулдаг.

2.2.2. Аймгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг

Дундговь аймагт аймгийн тусгай хамгаалалттай 18 газар 171453.83 га талбайг эзэлж байна. Сүүлийн жилүүдэд Өлзийт, Сайхан-Овоо, Сайнцагаан сумд аймгийн тусгай хамгаалалтад түүх соёлын дурсгалт, байгалийн өвөрмөц тогтоц бүхий газруудаа оруулсан.

Хүснэгт 2

№	Сумын нэр	Газрын нэр	Ангилал	Талбайн хэмжээ га	Тусгай хамгаалалтад авсан зорилго	Хугацаа жил
1	Адаацаг	Сүм хөх бүрд	Байгаль түүхийн дурсгалт газар	548.5	Түүх соёлын дурсгалыг хамгаалах, байгалийн өвөрмөц тогтцыг хадгалах, аялал жуулчлал хөгжүүлэх	15
2	Өлзийт	Цагаан суварга	Байгалийн нөөц газар	2290.6	Байгалийн өвөрмөц тогтцыг хадгалах, аялал жуулчлал хөгжүүлэх	15
3	Өлзийт	Өөш манхан	Байгалийн нөөц газар	11810.0	Байгалийн өвөрмөц тогтцыг хадгалах, эмчилгээний сувилал, аялал жуулчлал хөгжүүлэх	15
4	Өлзийт	Дэл уулын орчим	Түүхийн дурсгалт газар	24814.6	Түүх соёлын дурсгалыг хамгаалах	15
5	Өлзийт	Хөнжлийн уулын орчим	Түүхийн дурсгалт газар	25871.6	Түүх соёлын дурсгалыг хамгаалах	15
6	Баянжаргалан	Аргын хад	Түүхийн дурсгалт газар	6871.2	Байгалийн өвөрмөц тогтоц, ан амьтан /аргаль, янгир, тарвага/-ыг хамгаалах	15
7	Баянжаргалан	Хүрэн дух	Түүхийн дурсгалт газар	9561.1	Палеонтологийн олдворыг хамгаалах	15
8	Сайхан-Овоо	Онгийн хийд	Байгаль түүхийн дурсгалт газар	6839.6	Түүх соёлын дурсгалыг хамгаалах, аялал жуулчлал хөгжүүлэх	15
9	Эрдэнэд алай	Үнэстийн хийд	Түүхийн дурсгалт газар	100.0	Түүх соёлын дурсгалыг хамгаалах	15
10	Сайнцагаан	Олгойн говь 1, 2 –р хэсэг	Усны нөөц газар	7221.0	Аймгийн төвийн усан хангамжийн эх үүсвэрийн газрын доорхи усны гадаад дотоод тэжээгдлийн мужийг хамгаалах	30
11	Гурвансайхан	Ярхын уул	Түүхийн дурсгалт газар	7500.0	Түүх, соёлын дурсгалыг хамгаалах	15
12	Өлзийт	Муруй уул	Ургамлын нөөц газар	1366.0	Заган ойг хамгаалах	15
13	Эрдэнэд алай Сайхан-Овоо Дэлгэрхангай	Дундын нуруу орчмын газар	Сум дундын отрын нөөц /ургамлын нөөц/ газар	5651.1	Отрын бэлчээр хамгаалах	30
14	Баянжаргалан	Их эрээн	Түүхийн дурсгалт газар	9578.3	Түүх соёлын дурсгалыг хамгаалах	15

15	Сайнцагаан	Суман хайрхан, Тогоогийн рашаан	Байгаль түүхийн дурсгалт газар	49000	Түүх соёлын дурсгалыг хамгаалах, байгалийн өвөрмөц тогтцыг хадгалах, ан амьтныг хамгаалах, аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх	15
16	Сайнцагаан	Тэвшийн уул	Түүхийн дурсгалт газар	686.4	Хүннүгийн үеийн булш, бунхан, хиргэсүүр	15
17	Сайхан-овоо	Төгрөг хайрхан уул	Түүхийн дурсгалт газар	572.03	Түүх соёлын дурсгалт/хирэгсүүртэй/, байгалийн өвөрмөц тогтоц бүхий тахилгат уулын экологийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулахгүй байх	15
18	Сайхан-овоо	Харганы шугуй	Түүхийн дурсгалт газар	1171.8	Түүх соёлын дурсгалт, байгалийн өвөрмөц тогтоц бүхий шугуйн экологийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулахгүй байх.	15
	Талбайн хэмжээ			171453.83		

**Хүснэгт 3 БАЙГАЛЬ ХАМГААЛАГЧТАЙ УЛС, АЙМГИЙН ТУСГАЙ ХАМГААЛАЛТТАЙ
ГАЗРЫН ТАЛБАЙН ХЭМЖЭЭ**

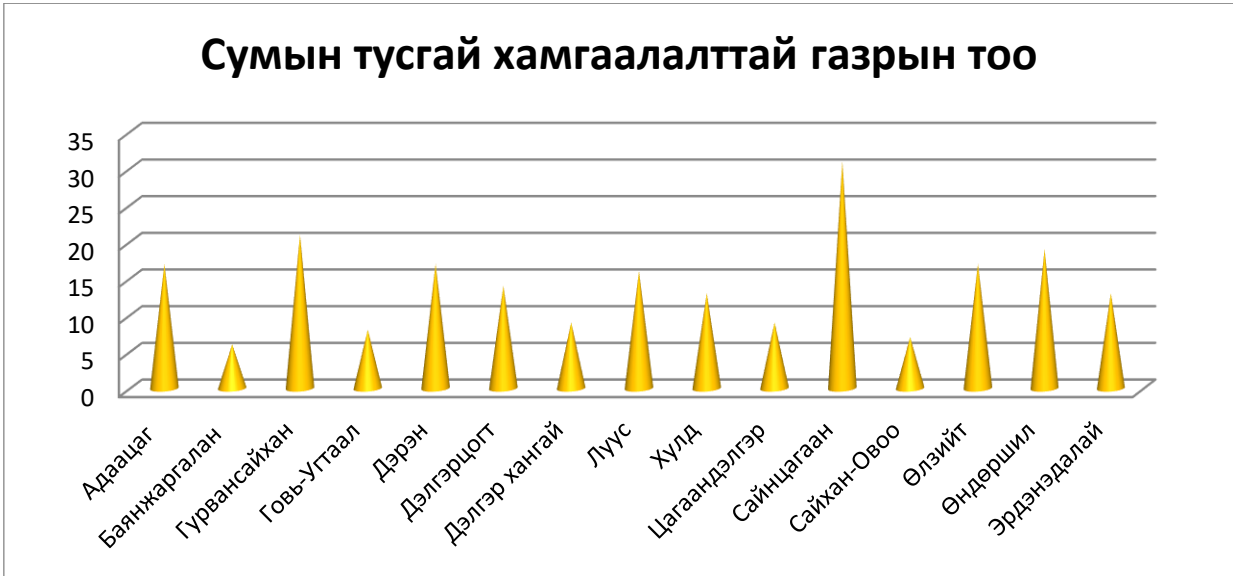
№	Сумын нэр	Хариуцдаг газрын нэр	Хариуцсан талбай га
1	Дэлгэрцогт	Бага газрын чулууны уул, сүм хөх бүрд орчмын байгаль хамгаалагч	59830
2	Дэлгэрхангай	Дэлгэрхангай уул орчмын байгаль хамгаалагч	173400
3	Өлзийт	Загийн ус орчмын байгаль хамгаалагч	171800
4	Баянжаргалан	Аргын хад, Хүрэн дух, Эрээн орчмын байгаль хамгаалагч	181400
5	Гурвансайхан	Уул-Гурвансайхан орчмын байгаль хамгаалагч	146600
6	Сайнцагаан	Суман хайрхан, Тогоогийн рашаан орчмын байгаль хамгаалагч	186540
7	Өлзийт	Дэл уул, Цагаан суварга орчмын байгаль хамгаалагч Хөнжлийн уул	186300 28800
8	Сайхан-Овоо	Онги гол, Хийдийн уул орчмын байгаль хамгаалагч	173400

Сумын тусгай хамгаалалттай газар нутаг

Дундговь аймагт Сумын тусгай хамгаалалттай 216 газар байна.

График 2

2.3. Цөлжилтийн өнөөгийн байдал.

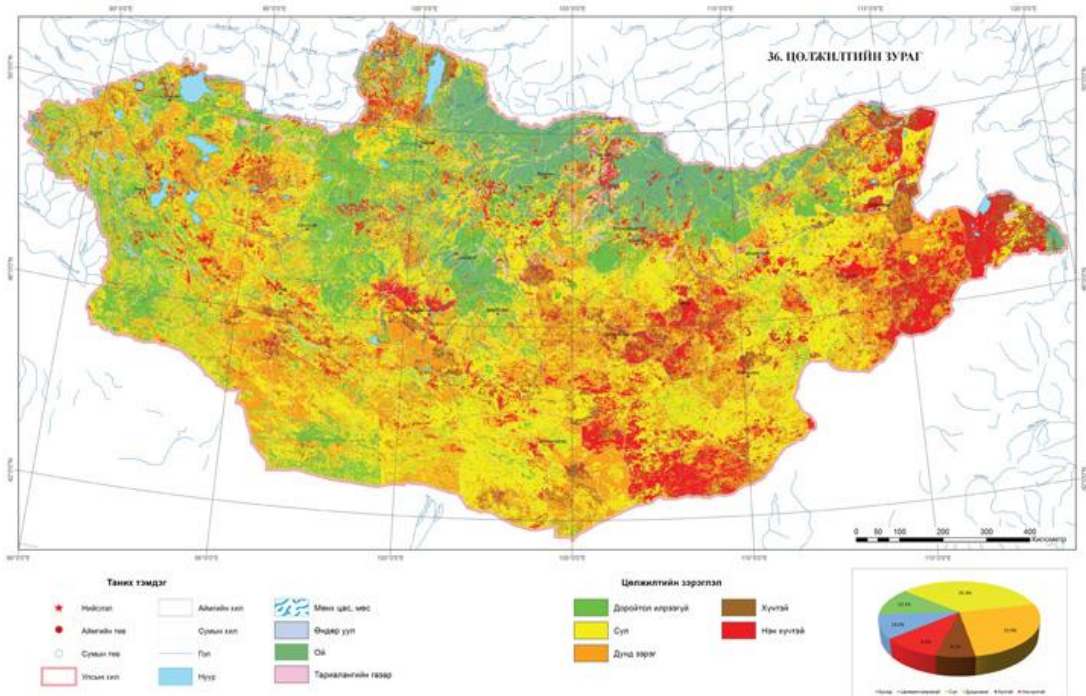
Уур амьсгалын хэт дулааралт, хур тунадасны бууралт, шороон шуурга болон хүчтэй салхины давтагдал нэмэгдсэн зэрэг байгаль цаг уурын таагүй нөхцлүүд бэлчээрийн талхалдал, авто, зам ашигт малтмал олборлох, хайгуул зэрэг нь бэлчээрийн газар нутгийг, ургамлан нөмрөгийг ядууруулж, цөлжилтөд өртөх нөхцлийг бүрдүүлсэн байна. Сүүлийн жилүүдэд аймгийн нийт нутаг дэвсгэрт ган болж, үүний давтамж, хурц нартай өдрийн тоо жил бүр нэмэгдэж, мөн хүчтэй шороон шуурга, салхитай хоногийн тоо нэмэгдэж, мэргэжлийн байгууллагаас хийсэн дүгнэлтээр бэлчээрийн ургамлын хэмжээ, төрөл сүүлийн 10 жилд 30 хувиар буурчээ.

Тус аймгийн нийт нутаг цөлжилтөд хамрагдаж, нутаг дэвсгэрийн 70 орчим хувийг эзлээд байна. Цөлжилтийн аюулын зэрэглэл нэмэгдэж, өнөөгийн байдлаар Дундговь аймаг хүчтэй зэрэглэлд хамрагдах болжээ.

Газар нутгийн цөлжилтийн зэргээр 0,9%-д цөлжилт илрээгүй, 25,5%-д сул, 45,6%-д дунд, 13,7%-д хүчтэй, 14,2%-д нэн хүчтэй байна.

/Том зурган дээрээс татаж харуулах/

Энэ нь орон нутгийн эдийн засгийн тогтвортой хөгжил, хүн амын эрүүл мэнд, амьжиргаанд ихээхэн сөрөг нөлөө үзүүлэх болов.

2020.06.20

Аймгийн төв

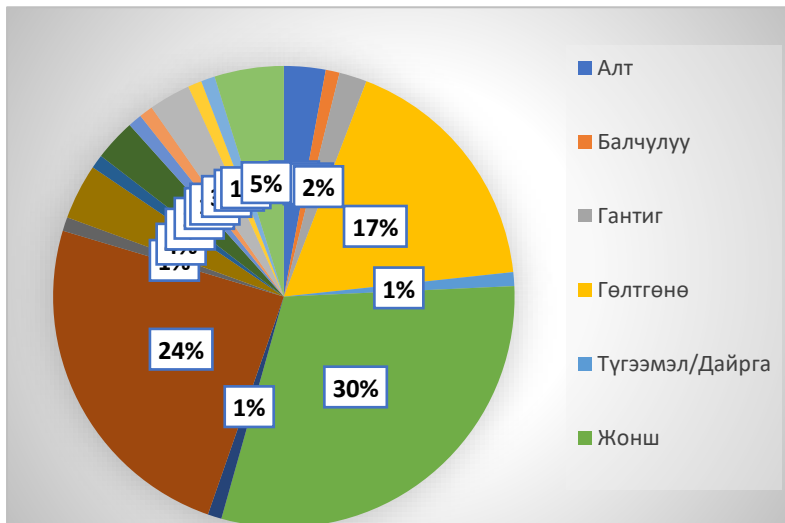
2.4. УУЛ УУРХАЙН БАЙГАЛЬ ХАМГААЛАЛ, НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ

Ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдийн талаарх мэдээлэл

2020 оны 02 дугаар сарын байдлаар Дундговь аймгийн нутаг дэвсгэрт ашигт малтмалын ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл 13 сумын нутагт 107, хайгуулын тусгай зөвшөөрөл 13 сумын нутагт 95 нийт 202 тусгай зөвшөөрөл байгаа бөгөөд энэ нь өмнөх оноос 16.5 хувиар буурсан.

Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын хайгуулын тусгай зөвшөөрөл 8 сумын нутагт 35 тусгай зөвшөөрөл олгогдсон байна.

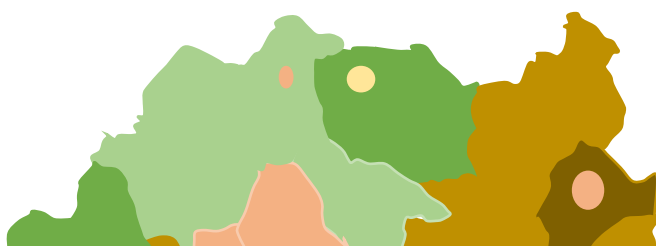
Ашигт малтмалын төрлөөр

Ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн ашигт малтмалын төрлөөс харахад жонш, нүүрс, гөлтгөний орд газрууд 71 хувийг эзэлж байгаа ба бусад 29 хувьд 13 төрлийн орд газрууд байна.

Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчид сумдаар

Ашигт малтмалын эзлэх талбайн харьцуулалт

- Жонш
- Гөлтгөнө
- Алт
- Шохойн чулуу
- Төмөр
- Нүүрс
- Бусад
- Уран

1.70%

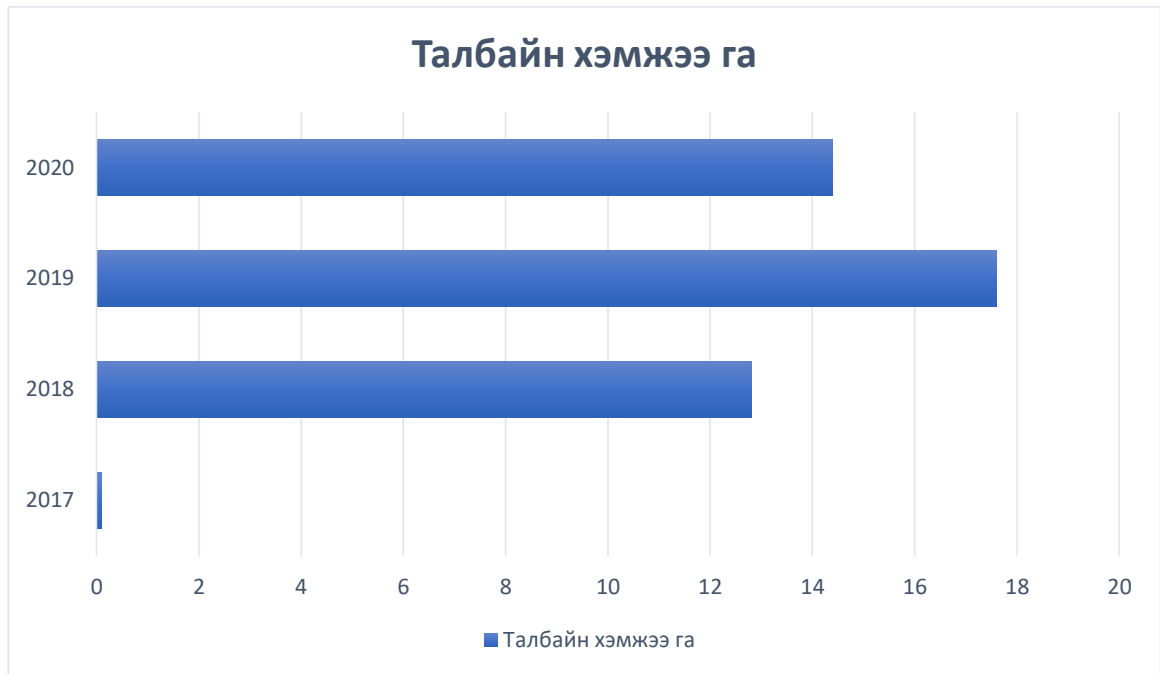
- Уул уурхайн үйл ажиллагаа их идэвхтэй сумд
- Уул уурхайн үйл ажиллагаа дунд зэрэг идэвхтэй сумд
- Уул уурхайн үйл ажиллагаа бага зэрэг идэвхтэй сумд
- Уул уурхайн үйл ажиллагаа идэвхгүй сумд
- Бичил уурхайн үйл ажиллагаатай сумд
- Давхар бичил уурхайтай
- Байгалийн өнгөт чулууны олборлолтод өртсөн

2.4.1 БИЧИЛ УУРХАЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Д/д	Засаг захиргааны нэгж	Нөхөрлөлийн нэр дүгнэлтийн дугаар, огноо	БОМТ-ний зардал	Талбайга	Координат	Гэрээ байгуулсан огноо
1	2	3	4	5	6	7
1	Баянжаргалан сум	Өгөөж Буянхишиг ЗБНөхөрлөл	500,0	4,81	107 57 24 45 46 20 107 57 33 45 46 20 107 57 33 45 46 12 107 57 24 45 46 12	2019.09.16
2	Адаацаг сум	Геохөгжил майнинг ХХК-ны талбайн гурвалсан гэрээ	1060.0	2	105 59 25 46 35 02 105 59 29.6 46 35 02 105 59 29.6 46 34 55.5 105 59 25 46 34 55.5	2019.05.31 2020.05.31
3	Баянжаргалан сум	Дэлгэржонш нөхөрлөл	1000.0	5	107 56 98.2 45 32 06 107 57 23.2 45 32 10.7 107 57 27.3 45 31 97.4 107 57 09 45 31 9.11	2019.04.02

Баянжаргалан, Хулд, Адаацаг сумдад ашигт малтмалын газрын дүгнэлттэй талбайд 3 нөхөрлөлийн сумдын Засаг даргатай байгуулсан гэрээ, бичиг баримтыг үндэслэн Байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөг хянан бүртгэв.

Бичил уурхай эрхэлдэг 5 нөхөрлөлд албан мэдэгдэл хүргүүлж, 5 нөхөрлөлийн нөхөн сэргээлтийг бүрэн хийлгүүлсэн бөгөөд нийт 2020 онд 3 сумын нутагт 8 нөхөрлөл 14.4 га талбайд техникийн нөхөн сэргээлт хийсэн байна.

2017-2020 онуудад нийт 4 сумын нутагт дэвсгэрт 44.9 га талбайд техникийн нөхөн сэргээлт хийгдсэн байна. Энэ нь бичил уурхайн зориулалтаар эзэмшиж буй газрын 50-60 хувь юм.

№	Сумын нэр	Бичил уурхай, нөхөрлөл, төрийн бус байгууллага, хувь хүний нэр	Зарцуулсан мөнгөн хөрөнгө Мян.төг	Нөхөн сэргээлт хийсэн талбайн хэмжээ /га/		Тайлбар	
				Техникийн	Биологийн		
1	2017 он						
2	Баянжаргалан	Баян байгалийн хишиг	500.0	0.1	-	Өөрсдийн зардлаар нөхөн дүүргэлт хийв	
3	Нийт	1 нөхөрөл	500.0	0.1	-		
4	2018 он						
5	Баянжаргалан	Баян байгалийн хишиг	800.0	0.1	-	Өөрсдийн зардлаар нөхөн дүүргэлт хийв	
6		Баян болор хишиг	2000.0	2	-		
7		Дэлгэрэх жонш	4000.0	4.8	-		
8		Флюорит	3500.0	5	-		
9	Луус	Луусын ягаан жонш	800.0	0.3	-		
10		Наран цагаан тээг	500.0	0.1	-		
11	Хулд	Арвин	1000.0	0.5	-		
12	Нийт	7 нөхөрлөл	12600.0	12.8	-		
13	2019 он						
14	Баянжаргалан	Дэлгэрэх Жонш нөхөрлөл	4000.0	4.89	-	17.59 га Өөрсдийн зардлаар нөхөн дүүргэлт хийв	
15		Флюорит	3500.0	5	-		
16		Баянболор хишиг	3800.0	5	-		
17		Вогооноо	500.0	0.5	-		
18		Сүүдэртийн хүрэн толгой	300.0	0.3	-		
19		Баян байгалийн өгөөж	600.0	0.6	-		
20		Хөгжил	800.0	0.8	-		
21		Жаргалан нутгийн хишиг	450.0	0.5	-		
22		Луус	Алсын -Ундарга	500.0	0.06		-
23		Нийт	10 нөхөрлөл	14.5	17.6		-

2020 он						
24	Баянжаргалан сум	Жаргалан	2.5	0.2		Өөрсдийн зардлаар нөхөн дүүргэлт хийв
25		Хөгжил нөхөрлөл	3.5	1.2		
26		Баян байгалийн хишиг нөхөрлөл	-	1.2		
27		Дэлгэрэх нөхөрлөл	-	1.0		
28		Сүүдэртийн хүрэн толгой нөхөрлөл	-	1.3		
29	Хулд сум	Арвин нөхөрлөл	1.9	1.5		Өөрсдийн зардлаар нөхөн дүүргэлт хийв
30		Тахилтат лусын булаг ТББ	26.0	7		Монголын бичил уурхайн нэгдсэн дээвэр холбоотой хамтран хийсэн.
31	Адаацаг сум	Бат дэвших үйлс нөхөрлөл	18.0	1		Өөрсдийн зардлаар нөхөн дүүргэлт хийв
	Нэгдсэн дүн		51.9	14.4		

Дэлгэрэх нөхөрлөлийн хийсэн нөхөн сэргээлт

Арвин нөхөрлөл

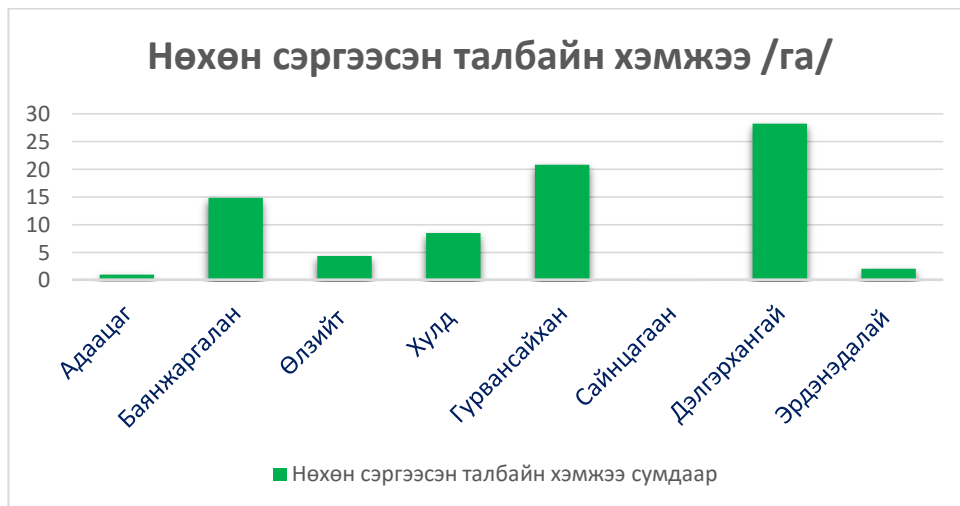
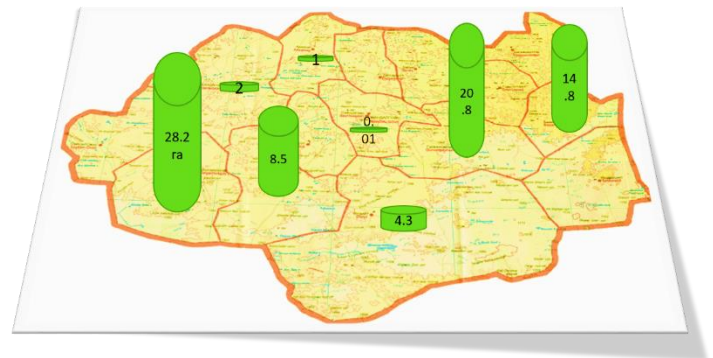

2.4.2 УУЛ УУРХАЙН НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ

Дундговь аймгийн Засаг даргын 2020 оны 07 дугаар сарын 17-ны өдөр А/186 тоот захирамжаар “Нөхөн сэргээлт-2020” арга хэмжээг зохион байгуулах ажлын хэсгийг байгуулан 3 үе шаттай 20 арга хэмжээ бүхий ажлын төлөвлөгөө гаргаж 95.5 хувьтай хэрэгжүүлж ажиллалаа.

Тус аймгийн 8 суманд 79.64 га талбайд 404.6 сая төгрөгийн техникийн нөхөн сэргээлт хийгдлээ.

2.4.3 ХУУЛЬ БУС АШИГТ МАЛТМАЛЫН ОЛБОРЛОЛТЫН УЛМААС ЭВДЭРСЭН ГАЗАРТ НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ ХИЙСЭН МЭДЭЭЛЭЛ /Зөрчил гаргасан тухайн иргэн, аж ахуйн нэгжээр/

№	Иргэн, аж ахуйн нэгжийн нэр	Нөхөн сэргээсэн газрын хэмжээ /га/	Зарцуулсан хөрөнгө /сая.төг/	Актын огноо, дугаар	Газрын байршил, солбицол	Тайлбар /зөрчлийн мэдээлэл оруулах/
1	Баянжаргалан сумын ЗДТГазар	0.8	0.7	2019.11.10	Сүүл өндөр	Эзэнгүй ухагдсан талбай
2	Гранд стоун солюшн ХХК	3	-	Акт үйлдээгүй.	Цагаан дэрс	Өлзийт сумын Засаг дарга гэрээ байгуулж хийлгүүлсэн. Нотлох баримтаар

						зурган тайланг хавсаргав.
3	Сайнцагаан сумын иргэд	0.01	0.1	2020.09.21 №1	Төгрөг	Хууль бусаар олборлосон иргэдээр гар аргаар хийлгэсэн.
	НИЙТ ДҮН	3.8	0.8			

2.4.4. БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ МЕНЕЖМЕНТИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ҮНЭЛГЭЭ

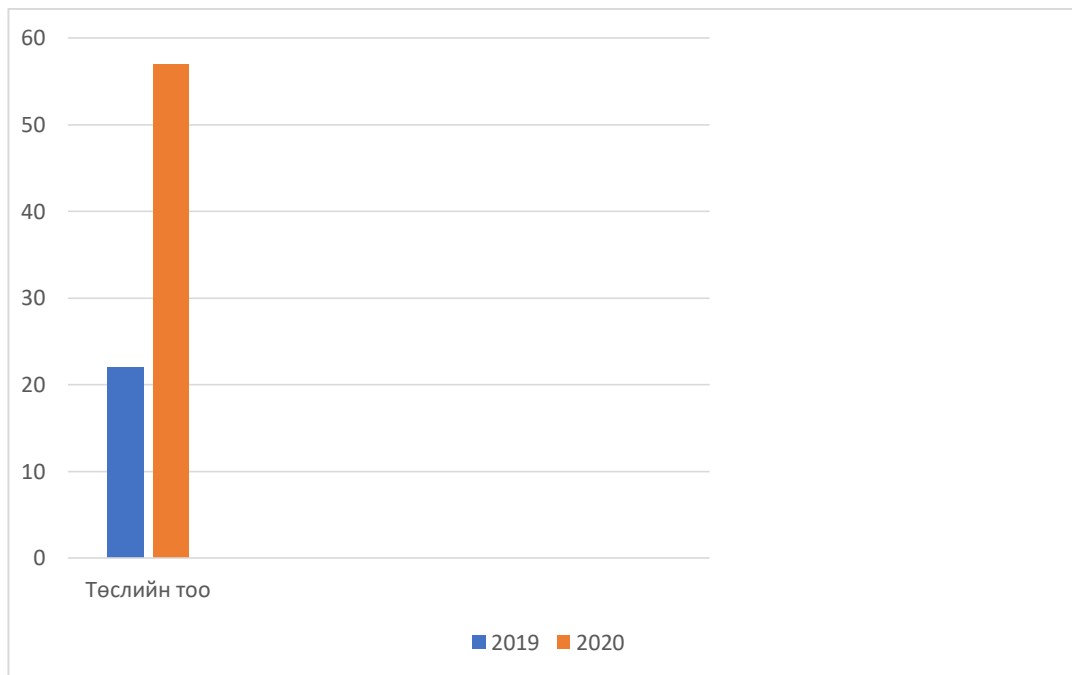
Тус аймгийн хэмжээнд уул уурхайн хайгуулын 11 суманд 37, бичил уурхайн 3, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний аж ахуйн нэгж, иргэний 37, нийт 76 төслийн байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөг Байгаль орчин, аялал жуулчлалы сайдын 2019 оны А/618 тушаалаар батлагдсан “Байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө боловсруулах, хянан бүртгэх, тайлагнах журам”-ын дагуу хянан бүртгэв.

Ашиглалтын 14 аж ахуйн нэгжийн төлөвлөгөөг бүртгэж, нийт 90 төслийн тухайн жилийн байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөний биелэлтэд хяналт тавьж ажиллалаа. Эдгээр төсөл хэрэгжүүлэгч аж ахуйн нэгж байгууллагууд хоблогдох хууль журмын дагуу хариуцлагатай байгаль орчинд ээлтэй үйл ажиллагаа явуулж байна.

2.4.5 Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ

Орон нутагт хэрэгжиж буй үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, болон бусад салбарын төсөл хэрэгжүүлэгч иргэн, аж ахуйн нэгжийн төсөлд холбогдох журмын дагуу байгаль орчны нөлөөллийн ерөнхий үнэлгээ хийж, нөхцөл болзолтой хэрэгжүүлэх боломжтой гэж үзэв.

2020 онд нийт 57 төсөлд үнэлгээ хийж, үнэлгээнд хамрагдалтын хувь өмнөх оноос 50 гаруй хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна.

2.5.1 ГАДАРГЫН УСНЫ НӨӨЦ

Аймгийн хэмжээнд гадаргын ус буюу булаг, шанд, нуур тойром 2020 оны жилийн эцсийн байдлаар 158 байна. Гадаргын усны нөөц нь 0.12км^3 байна. Сүүлийн 5-10 жилд 40 гаруй булаг шанд, нуур ширгээд байна. Гадаргын усны хатаж, ширгэсэн болон сэргэсэн эх үүсвэрийг сумдаар нь авч үзвэл 2019 онд Цагаандэлгэр, Баянжаргалан, Өлзийт, Дэлгэрхангай, Сайхан-Овоо сумдад ширгэсэн гадаргын эх үүсвэр 6, сэргэсэн эх үүсвэр булаг шанд 1, 2020 онд ширгэсэн эх үүсвэр 2, сэргэсэн эх үүсвэр булаг шанд, гол горхи, нуур цөөрөм 3 байна.

Онгийн гол. Хангайн нурууны зүүн өвөр хажуугийн далайн түвшнээс 2570 м өндөрт орших Ногоон нуураас эх авч Өмнөговь аймгийн Мандал-Овоо сумын нутаг дахь Улаан нуурт цутгах 403 км урт гол 54 км нь Сайхан-Овоо, Дэлгэрхангай сумын нутгийг дамжина. Гандуу жил Дэлгэрхангай сумын нутаг дахь Хошуу хурлын хүрээ хавьд сэвсгэр хөрсөнд шургана. Хуртайд усны түвшин дээшилж урсгалын хурд нэмэгдэж адагтаа хүрнэ. 11-р сард хөлдөж дараа жилийн 4-р сард гэснэ. Бараг харзлахгүй. Хөвөө гольдролын хөндийд дэрс харгана элбэг бий. Усны химийн найрлага нь гидрокарбонатын бүлэгт багтана. Говь руу очдог гуравхан голын нэг Онгийн гол Өвөрхангай, Дундговь, Өмнөговь аймгийн сумын нутгийг дамжин хүн, малын ундаа болсоор ирсэн.

Гэрэл зургийн: Э.Бат-Амьдрал

Онги голын усны төлөв байдлын мэдээлэл
2019 он

Түвшний хэмжилт хийсэн хоногоор тооцож дунжийг тооцвол 99 см буюу гол тасралт ихтэй усны түвшин маш бага байсан.

2020 он

Жилийн түвшин хэмжигдсэнээр тооцсон дундаж 101 см буюу гол тасралт ихтэй усны түвшин маш бага байсан.

2.5.2. Газрын доорх усны нөөц

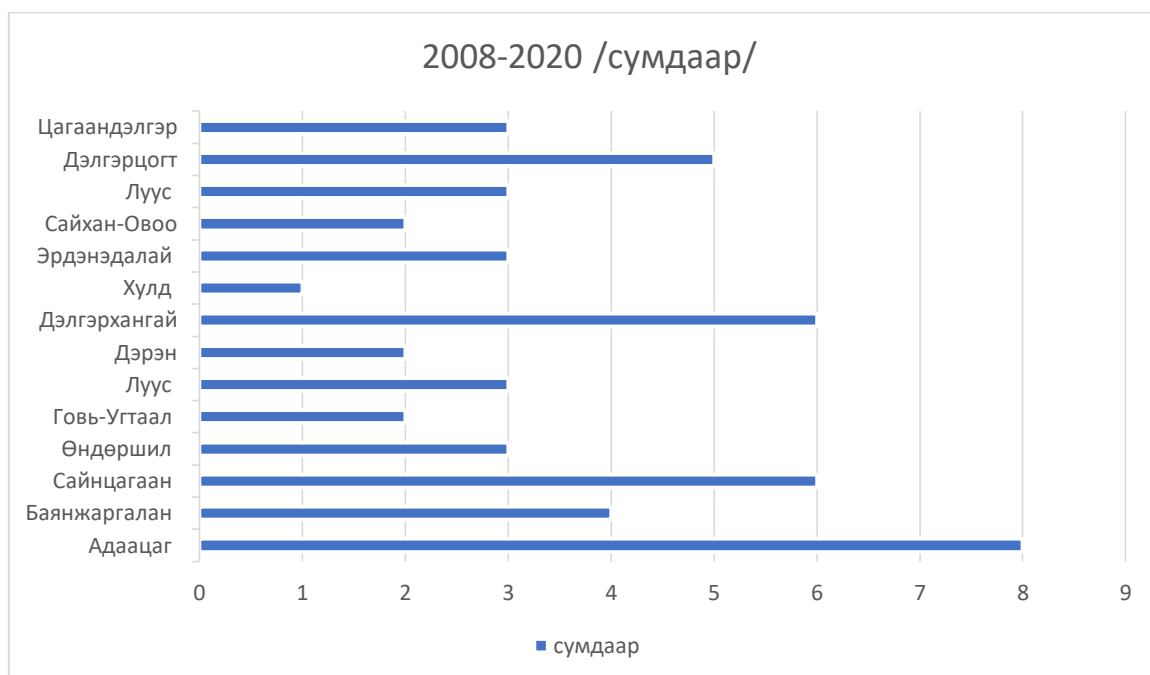
Газрын доорх усны нөөц нь 0.08 км³ байна. Газрын доорх уст цэгийн тоо 3791 болоод байна.

2.5.3. Усны нөөцийн хамгаалалт

Одоогийн байдлаар нийт 119 булгаас 56 орчим булгийн эхийг хашиж хамгаалаад байна.

2008 оноос эхлэн булгийн эхийг хашиж хамгаалах ажил улсын төсвийн хөрөнгөөр хийгдэж байсан ч сүүлийн жилүүдэд Байгаль хамгаалах нөхөн сэргээх арга хэмжээний зардал буюу орон нутгийн төсвийн хөрөнгөөр жил бүр булгийн эхийг хаших хамгаалах ажлыг гүйцэтгэдэг. Аймгийн Засаг дарга, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайдын хооронд Байгаль орчин, аялал жуулчлалын бодлогыг орон нутагт төлөөлөн хэрэгжүүлэх талаар байгуулсан гэрээнд жил бүр булгийг эхийг хашиж хамгаалах ажлыг тусган хэрэгжүүлдэг.

Усны нэгдсэн тооллогыг 5 жилд нэг удаа хийдэг. 2020 онд Умард говийн гүвээт халхын дундад талын сав газрын захиргаатай усны нэгдсэн тоо бүртгэл явуулах ажил гүйцэтгэх гэрээ байгуулж тооллогын ажлыг хийж гүйцэтгэлээ. Тооллогоор 3507 худаг, 117 булаг, 18 нуур, 1 рашаан тоологдлоо. 2016 оноос хойш 169 өрөмдмөл худаг шинээр гаргаж, 6 булаг сэргэсэн байна.

2.5.4. Усны нөөцийн ашиглалт

Усны тухай хуулийн дагуу 50 шоометр хүртэлх ус ашиглуулах, хурын ус хуримтлуулж, хөв, цөөрөм байгуулах, суваг, шуудуу татах дүгнэлтийг аймаг, нийслэлийн байгаль орчны газар гаргаж байна.

Ус ашиглуулах дүгнэлт гаргуулсан аж ахуйн нэгж, иргэдийн тоо, хэрэглэсэн ашигласан усны хэмжээг харуулбал:

Он	Аж ахуйн нэгж, байгууллагын тоо	Ашиглаж байгаа усны эх үүсвэр	Нийт ашиглах усны хэмжээ м ³ /жилд	Төлбөр ногдуулсан усны хэмжээ м ³ /жилд	Усны нөөц ашигласны төлбөр төг
2019	46	Газрын доорх ус	65940,13	54625,9	28100088
2020	16	Газрын доорх ус	20917.65	18263	16325010

Байгаль орчны захиргааны статистик маягтийн судалгаагаар 2019 онд нийт ашигласан усны хэмжээ 10.87 сая м³ байна. Үүнээс хүн амын унд ахуйн хэрэглээнд 0.6 сая м³, үйлдвэрлэлд 10.6 сая м³ тус тус ашигласан байна.

Энэ нь нийт газрын доорх усны нөөцийн 6.31%-ийг эзэлж байна.

2020 онд нийт ашигласан усны хэмжээ 11.57 сая м³, хүн амын унд ахуйн хэрэгцээнд 0.6 сая м³, үйлдвэрлэлд 10.8 сая м³,

Усны тухай хуулийн 27 дугаар зүйлийн 27.1 дэхь заалтын дагуу иргэн, ААН-д худаг гаргах зөвшөөрлийг олгон ажиллаж байна.

2020 онд аймгийн хэмжээнд нийт 5 суманд 23 гүн өрмийн худгийг шинээр 534 сая төгрөгөөр,

УГГХДТЦГЗахиргаатай усны нэгдсэн тоо бүртгэл явуулах ажил гүйцэтгэх БОАЖГ/БХНСАХ-2020/8 тоот гэрээ байгуулж тооллогын ажлыг хийж гүйцэтгэлээ. Тооллогоор 3507 худаг, 117 булаг, 18 нуур, 1 рашаан тоологдлоо. 2016 оноос хойш 169 өрөмдмөл худаг шинээр гаргаж, 6 булаг сэргэсэн байна.

Аймгийн хэмжээнд иргэдэд унд ахуйн зориулалтаар 42 өрөмдмөл худгаас ус түгээж байна. Үүний 14 сумын ус хангамжийн эх үүсвэрийн эрүүл ахуйн бүс тогтоосон.

2.6. ОЙН НӨӨЦ, ОЙН НӨӨЦИЙН ХАМГААЛАЛТ, НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ

2.6.1. ОЙН НӨӨЦ

Ойн сангийн газарт байгалийн болон таримал ой бүхий газар, ойн цоорхой, мод бэлтгэсэн, түймэр, хөнөөлт шавьж өвчинд нэрвэгдсэн ойн талбай, түүнчлэн ойн захаас гадагш 100 метр хүртэлх газар, тарьц суулгац бойжуулах мод үржүүлгийн газрын эзлэх талбай тус тус хамаарна.

Дундговь аймгийн Өлзийт сумын 32759 га заган ой бүхий талбай нь ойн сан бүхий газарт хамаарч, тус ойн сангийн 20683 га талбай нь Загийн усны байгалийн нөөц газарт хамаарч улсын тусгай хамгаалалттай газарт ордог.

Дундговь аймагт ойн зохион байгуулалтын ажлыг мэргэжлийн байгууллага 2 удаа хийж гүйцэтгэсэн.

- 2007 онд ойн зохион байгуулалтын ажлаар 58 мянган га талбай ойн сангийн нөөцтэй.

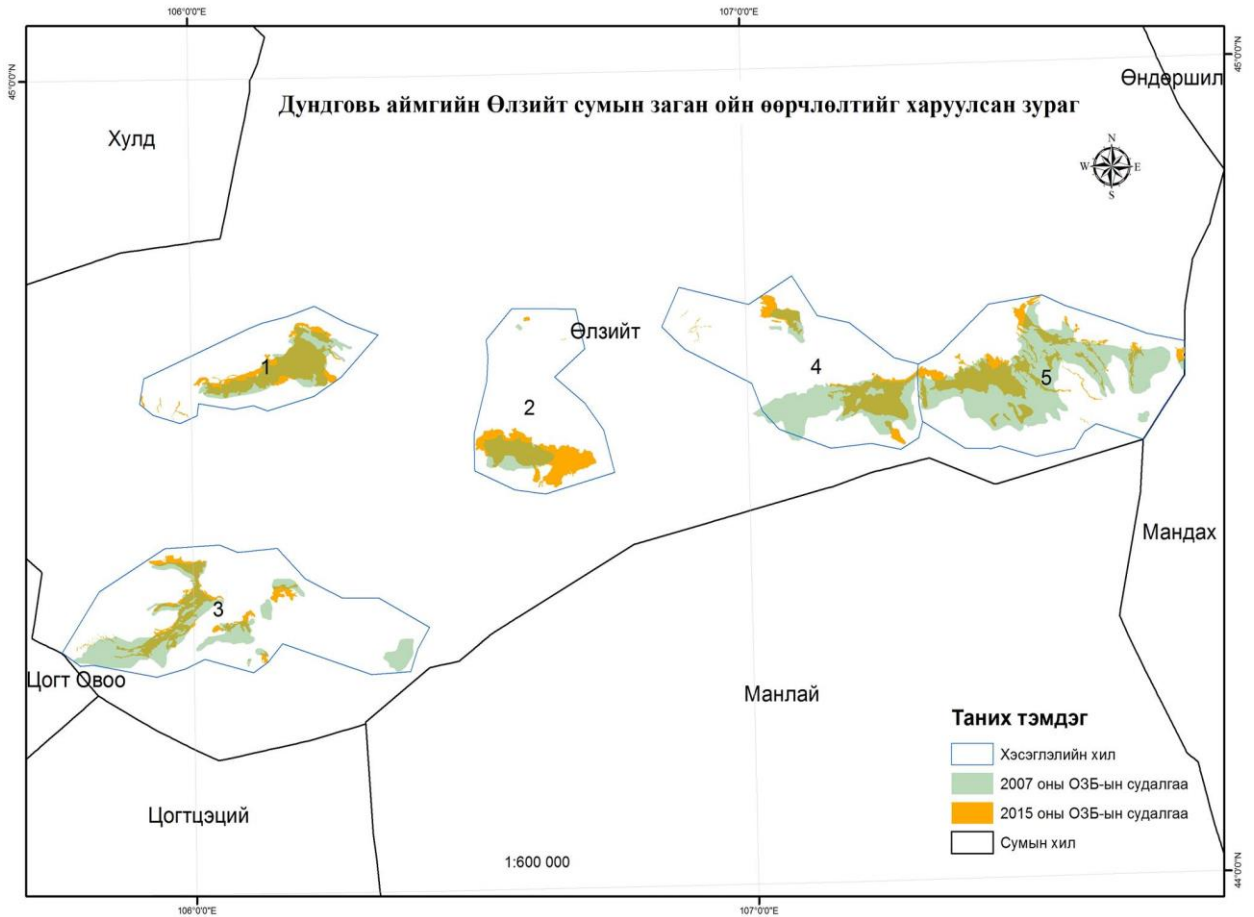
/Ой хайгуул судалгааны төв/

- 2015 онд 32759 га талбай ойн сангийн нөөцтэй гэж тоологдсон. / “Денс форист” ХХК/ зөрүү 25255

Ойн сангийн ойгоор бүрхэгдсэн талбай 13075 га талбайгаар, ойгоор бүрхэгдээгүй талбай 12169 га талбайгаар тус тус багасаж гарснаар ойн талбайн дүн нийтдээ 25255 га талбайгаар багасаж гарсан үзүүлэлттэй байна.

Ойн сангийн талбай	Газрын төрөл	2015 он	2007 он	Зөрүү
Ойгоор бүрхэгдсэн	Байгалийн ой /заг/	16793	19187	-2394
	Бут, сөөг /сухай/	16	10751	-10735
	Таримал	43		43
	Дүн	16852	29938	-13086
Ойгоор бүрхэгдээгүй	Тармаг	14953	28028	-13075
	Ойжих	954		954
	Ойжуулсан		48	-48
	Дүн	15907	28076	-12169
	Нийт дүн	32759	58014	-25255

Говийн бүс нь цаг уурын хатуу ширүүн нөхцөлтэй тул ургамлын төрөл зүйл цөөн, заг болон модлог ургамал тачир сийрэг ургах тул ойн сангийн газрын төрөл цөөн байна. Өлзийт сумын заган ойн сангийн талбайг газрын төрлөөр ангилан хэсэглэл тус бүрээр гаргаж харуулбал:

Ойн сангийн талбайн газрын төрлийн ангилал

Хэсэглэл	Ойгоор бүрхэгдсэн				Ойгоор бүрхэгдээгүй			Ойн талбайн дүн
	Байгалийн ой	Сөөг	Таримал ой	Дүн	Тармаг мод	Ойжих талбай	Дүн	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой – Байгалийн нөөц газар								
2	2326	6	43	2375	3784		3784	6159
4	3511	3		3514	1341	954	2295	5809
5	5312			5312	3403		3403	8715
дүн	11149	9	43	11201	8528	954	9482	20683
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой – Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар								
1	2982			2982	4069		4069	7051
3	2662	7		2669	2356		2356	5025
дүн	5644	7		5651	6425		6425	12076
Нийт дүн	16793	16	43	16852	14953	954	15907	32759

Өлзийт сумын заган ойн сангийн нийт талбай 32759 га талбай байгаагаас 16852 га буюу 51.4% нь ойгоор бүрхэгдсэн талбай, 15907 га буюу 48.6% нь ойгоор

бүрхэгдээгүй талбай эзэлж байна. Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн 16793 га буюу 99.64%-ийг байгалийн заган ой 16 га буюу 0.09%-ийг сөөг (сухай), 43 га буюу 0.25%-ийг таримал заг, ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн 14953 га буюу 94%-ийг тармаг заг, 954 га буюу 6%-ийг ойжих талбай тус тус эзэлж байна.

Ойн сангийн талбайг сумын нийт газар нутагтай харьцуулбал 2.1%-ийг ойн сан бүхий талбай эзэлж байна. Өлзийт сумын байгалийн ойг бүрдүүлэгч гол мод нь заг бөгөөд сухай бага хувийг эзэлж байна. Дэлхий нийтийг хамарсан байгаль цаг уурын дулааралтай холбоотойгоор жилд орох хур тунадасны хэмжээ багассанаас заган ой хатаж хуурайшин сийрэгжихийн зэрэгцээ загийн салмаа нь мал амьтны чухал тэжээлийн нэг болдог тул шинэ залуу загийн өсвөр ургац, загийн салмааг идэж сүйтгэн түүний нөхөн сэргэх явцад саад учруулдаг.

2.6.2. Ойн нөөцийн хамгаалалт

Өлзийт сумын заган ойн сангийн 20683 га талбайг багтаан нийтдээ 273571 га талбайг “Загийн усны байгалийн нөөц газар”-ыг УИХ-ын 1996 оны 43 дугаар тогтоолоор улсын тусгай хамгаалалтад авчээ. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн дагуу тус байгалийн нөөц газарт байгаль хамгаалагч 2007 оноос хойш томилон ажиллуулж байна. Үүнээс өмнө хамгаалалтыг Өлзийт сум хариуцаж байв.

Загийн усны байгалийн нөөц газар нь Загийн усны хоолой дагуух газрыг хамрах ба хоолой дагуудаа хужир мараа, шал тойром, заган ой, довцог, элсэн манхан хослон орших учраас ландшафтын олон хэв шинж бүхий экологийн өвөрмөц орчныг үүсгэдэг. Загийн усны байгалийн нөөц газар нь заган ойн тархалтын зүүн талын хамгийн хойт цэг болдог ба хамгийн залуу, нөхөн ургалт сайтай хэдий ч аж ахуйн хэрэгцээнд зориулан түүх, устгах явдал мэр сэр байгааг харгалзан загийг хамгаалах, нөхөн ургах нөхцлийг бүрдүүлэх, зүй зохистой ашиглах зорилгоор байгалийн нөөц газар болгожээ. Монгол орны хар сүүлт зээрийн тархалтын хамгийн хойд, цагаан зээрийн тархалтын баруун хязгаар нутаг юм.

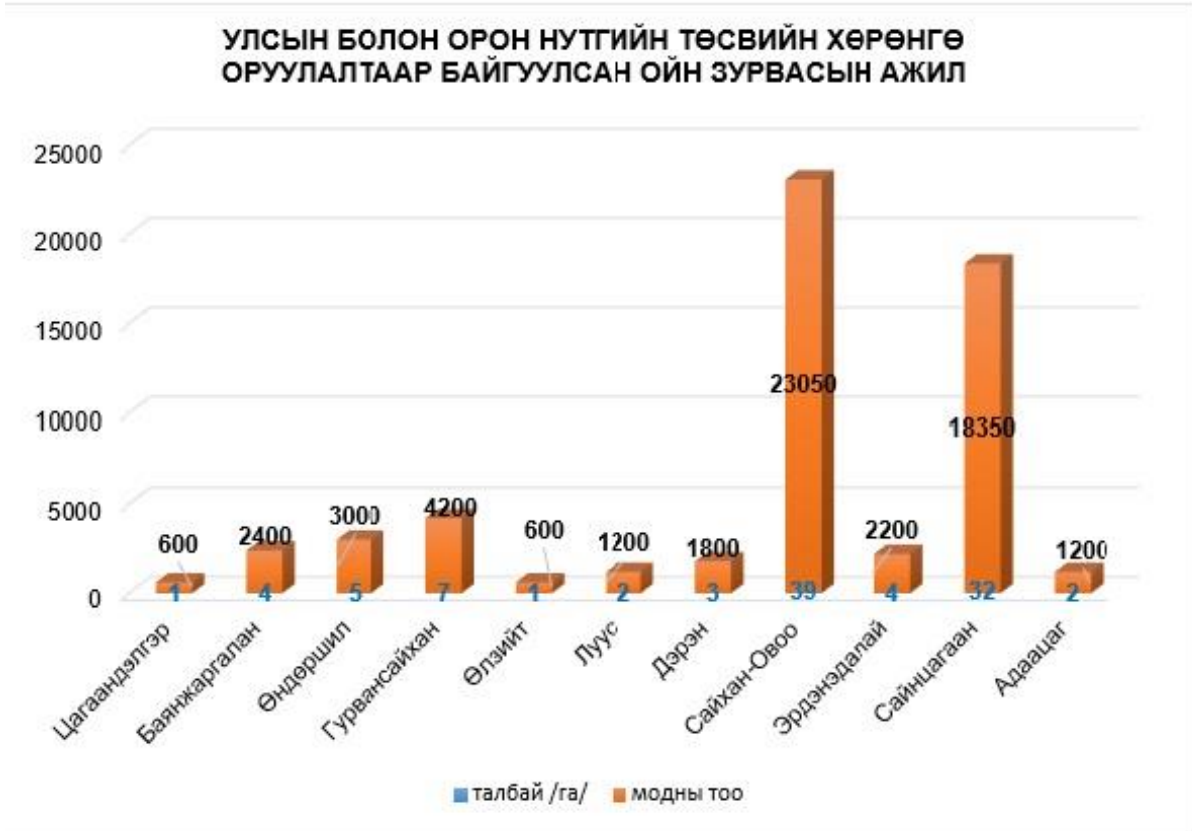
Аймгийн ИТХ-ын Тэргүүлэгчдийн хурлаар модлог, бутлаг /бут, шаваг, заг, загасгал/ ургамлыг хамгаалах, түлшинд хэрэглэхгүй байх тогтоолыг 2008 онд гарган мөрдөж байна.

2.6.3. Ойжуулалт, ойн нөхөн сэргээлт

Улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар 2005-2020 онд 12 суманд 140,9 га талбайд 76094 мод сөөг тарьж ургалтын хувь 80.8%-тай ургав.

Орон нутгийн төсвөөр 2009-2020 онд 12 суманд 120 га талбайд 67630 ширхэг мод сөөг тарьж 79.8 хувьтай ургав.

Аймгийн хэмжээнд сүүлийн 10 жил нийтдээ 369.9 га талбайд ногоон байгууламжийг нэмэгдүүлээд байна.

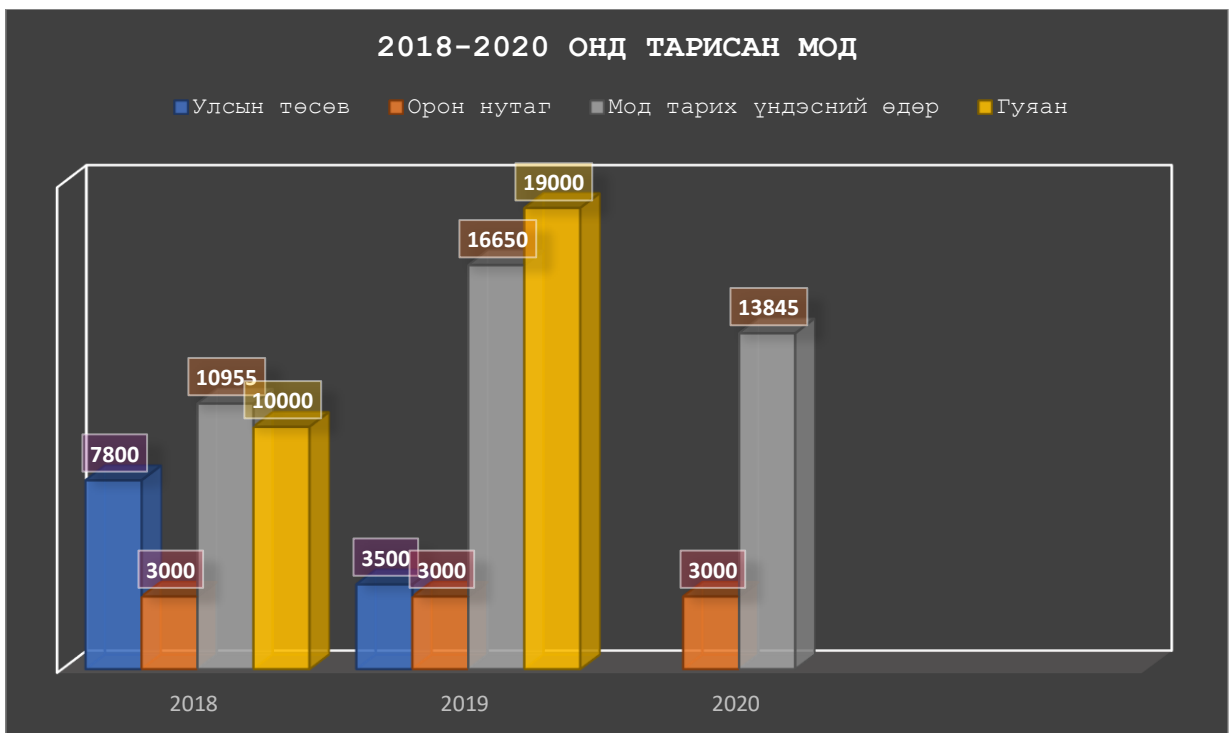
Бусад эх үүсвэрээс. БНСУ-ын Гуяан хот, Мандалговь хот 2009 онд хамтран ажиллах гэрээ байгуулж, 10 жилийн хугацаанд 100 га талбайд ойн зурвас байгуулах ажлыг эхлүүлсэн. 2009-2019 оны байдлаар 100 га-д 100000 мод тарьж, ургалтын хувь 75%-тай байна. Хамтын ажиллагааны хүрээнд Мандалговь хотын ЕБСургуулиуд, ААНэгж, байгууллагын албан хаагчид жил бүр ойжуулалтын бэлтгэл ажилд оролцож байна.

“Бүх нийтээр мод тарих үндэсний өдөр” аян. 2010 оноос хойш Монгол улсын Ерөнхийлөгчийн зарлигаар “Бүх нийтээр мод тарих үндэсний өдөр”-ийг аймгийн хэмжээнд жил бүр зохион байгуулдаг. Дундговь аймгийн хувьд 2010-2020 оны хооронд 20 удаагийн Бүх нийтээр мод тарих өдрийг зохион байгуулсан бөгөөд тус арга хэмжээг Сайнцагаан, Луус, Гурвансайхан, Дэлгэрцогт, Цагаандэлгэр сумдад зохион байгуулав. 2010-2020 онуудад аймгийн хэмжээнд “Бүх нийтээр мод тарих өдөр” арга хэмжээнд 1223 аж ахуйн нэгж байгууллагын 26542 иргэн 120.02 сая төгрөгийн хөрөнгөөр нийт 169937 ширхэг мод тарьсан байна.

Мод үржүүлэг. 2018 онд БОАЖЯам Сум дундын ойн ангийн мод үржүүлгийн газарт 4,0 сая төгрөгний дэмжлэг үзүүлсэн. Мод үржүүлгийн газрын хөрсний үржил шим, ургамал ургах нөхцлийг сайжруулах зорилгоор азот, кали, фосфорын 600 кг бордоо, мөнгөлөг улиасны 600 ширхэг мөчир, гүйлс, агчны 2 кг үрийг худалдан авсан. 2020 оны ногоон байгууламжид 13878 ширхэг тарьц, суулгацыг иргэд, ААН, байгууллагад нийлүүлсэн. Үржүүлгийн зориулалтаар энэ оны тарилтанд сухайн мөчир 3100, улиасны мөчир 6190, мөнгөлөг улиас 700 нийт 9990 ширхгийг мөчрөөр,

монос, агч, шар хуайс, хайлаас нийт 10 кг үрээр тарив. Мод үржүүлгийн газар тарьц 15810, суулгац 11500, нийт 27310 тарьц, суулгацын нөөцтэй байна.

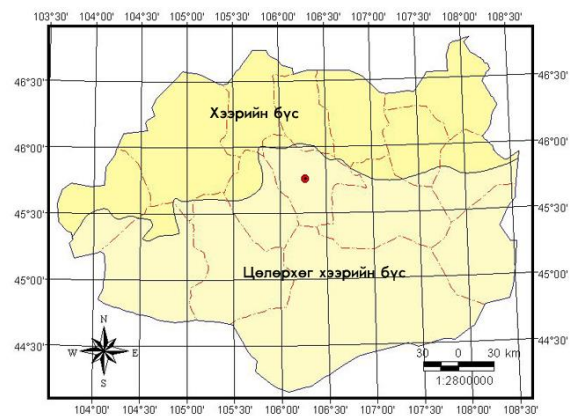
2.7. ДУНДГОВЬ АЙМГИЙН УРГАМЛЫН ОЛОН ЯНЗ БАЙДЛЫН ӨНӨӨГИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛ

Ургамлын нэгдсэн тооллого, судалгааг 2018 онд “Эко үйлчилгээ” ТББ-аар гүйцэтгүүлэв.

Зураг 1. Монгол орны ургамал газарзүйн тойрог

Зураг 2. Дундговь аймгийн нутаг дэвсгэр

Дундговь аймгийн нутаг дэвсгэр нь ургамал-газарзүйн мужлалаар Дорноговийн цөлөрхөг хээрийн тойрог болон Дундад Халхын хээрийн тойргийн заагт (Өлзийхутаг, 1985), ургамалжлын бүс, бүслүүрийн хувьд хуурай хээр ба цөлийн

хээрийн шилжилтийн бүс болох цөлжүү хээрийн дэд бүсэд (Түвшинтогтох, 2014) оршино (Зураг 1, 2).

Манай орны нутаг дэвсгэр байгалийн 6 бүс бүслүүрт хуваагдана (Зураг 3). Дундговь аймгийн хувьд нутаг дэвсгэр нь харгана бүхий жижиг дэгнүүлт үетэн-алаг өвс-хялганат жинхэнэ хуурай хээрийн хэв шинжийг илэрхийлдэг.

Цөлөрхөг хээр нь тус аймгийн өмнөт хэсгийг эзэлж байна. Монгол өвс-хазаар өвс-таанат бүлгэмдэл гол төлөөлөгч болдог. Тусгаг бүрхэц нь 20 хувь, дэрсэн толботой, 100 м²-д монгол өвс, хазаар өвс, таана, хөмөл, арзгар согсоот, торгомсог хэрээн хошуу, агь зэрэг 8-9 зүйл ургамалтай.

Дэрс, дэрст-бударганат хотгор хөндий нь Дундговь аймгийн нийт нутгаар алаг цоог тохиолдоно. Дэрс бүхий бударгана-таанат, дэрст, дэрс-хиагт, бэлчээрийн ургамлын тусгаг бүрхэц 10-15 хувь, 100 м² талбайд 10-17 зүйл ургамалтай.

Зураг 3. Монгол орны байгалийн бүс бүслүүр

Дундговь аймаг нь д.т.д. 1250-1700 метрийн өндөрт өргөгдсөн хойт хэсгээр Монгол Дагуурын уулын ойт хээрийн хэв шинж бага зэрэг нөлөөлсөн хээрийн хэвшил, өмнөд хэсгээр цөлөрхөг хээрийн нөлөө орсон болон зүүн, зүүн урд хэсгээр бэсрэг уулс, ухаа гүвээ толгодын ландшафттай нийтдээ тал хөндий, хотос хонхордуу газар зонхилон оршино.

Ургамалжилтын хувьд ерөнхийдөө толгодын ар хажуу хэсгээр харгана-алаг өвс ургамлын бүлгэмдэлтэй, харин тал хөндийн хэсгээр маш сийрэг алаг өвст, хотос хонхроор дэрс-хиагт, дэрс-улалжит хээрийн ургамалжил зонхилж, ихэнх хэсэг нь ургамалжлын ангиллаар хээрийн бүсийн хээр, цөлөрхөг хээрийн төлөөлөгч оролцсон бөгөөд дараах ургамалжилтын бүлгэмдэлдээ тэмдэглэгдсэн.

Тус аймгийн газар нутаг нь дараах ургамал бүлгэмдэл ургана. Үүнд:

- Дундад Халхын хуурай хээрийн бүсийн элсэрхэг хүрэн хөрсөнд ургах Крыловын хялгана, дэрвээн хазаар өвс, ботууль-жижиг дэгнүүлт үетэн- харганат болон ботууль-хялганат хээр болно (Зураг 6).

Зураг 6. Хялгана - жижиг дэгнүүлт үетэн - харганат болон Хазаар өвс - хялганат хээр

Энэ нь хуурай хээрийн бүсийн өмнөд хэсгийн хүрэн хөрсөнд ургах харгана (алтан харгана - *Caragana leucophloea*, тарваган харгана - *Caragana pugnata*) бүхий жижиг дэгнүүлт үетэн- хялгана- таанат (зүүнгарын хазаар өвс - *Cleistogenes soongarica*, клеменцийн хялгана - *Stipa klemenzii*, хөмөл - *Allium mongolicum*) эвшил зонхилон ургана.

Дундад Халхын хээрт хамаарах зарим хэсэгт говийн бэсрэг уул толгодын хоорондох элсэрхэг хүрэн болон хар хүрэн хөрстэй газар хазаар өвс- жижиг дэгнүүлт үетэн- агьт болон хялгана- агьт хээр бий. Үүнд: Монголын төв хэсгийн клеменцийн хялгана - *Stipa klemenzii*, өлчир шарилж - *Artemisia frigida*, дэгнүүлт шарилж - *A. caespitosa*, алтан харгана - *Caragana leucophloea*, тарваган харгана - *Caragana pugnata* оролцсон, дэрвээн хазаар өвс - *Cleistogenes squarrosa* бүхий жинхэнэ хуурай хээр оршино (Зураг 7).

Мөн **Дундговийн** цөлөрхөг хээрийн тойргийн тэгш өндөрлөг, бэсрэг уулсын хайргархаг, элсэрхэг бор хөрсөнд ургах баглуур- таана- хялганат (сайрын хялгана - *Stipa glareosa*, говийн хялгана - *S. gobica*, таана - *Allium polyrrhizum*, ахар навчит баглуур - *Anabasis brevifolia*) хээр өмнөт хэсэгт зонхилно (Зураг 8).

Тус нутгийн хойноос зүүн өмнөд хэсгийг дагаж хуурай хээрийн дэгнүүлт үетэнт, хялгана-жигжиг дэгнүүлт үетэнт, хялгана-агьт хээр тааралдаж байхад, нутгийн зүүн хойт хэсэгт сайр чулуурхаг хар хүрэн, хүрэн хөрстэй чулуусаг алаг өвс-хялганат хээр, өмнөд хэсгээр говийн бор хөрстэй хялгана-хазаар өвст, хялгана-таана-баглуурт цөлөрхөг хээр илэрдэг онцлогтой.

ДУНДГОВЬ АЙМГИЙН УРГАМЛЫН ЗҮЙЛИЙН БҮРДЭЛ

Монгол орны ургамал-газарзүйн Дундад Халх, Дорноговийн тойргуудын хээрийн бүсийн тодорхой газар нутгаар буюу Дундговь аймагт судалгаа явуулсан болон урьд жилүүдийн хийсэн судалгаа ургамлын цуглуулга, бичиглэлийг харьцуулан боловсруулж 39 овогт хамаарах 123 төрлийн 202 зүйл ургамал бүртгэв. Энэ нь ургамлын судалгааг ургамал ургалтын үеэс хожуу хийсэнтэй холбоотой байж болох юм. Эдгээр бүртгэсэн зүйл ургамлын дотор **НЭН ХОВОР 6 ЗҮЙЛ, ХОВОР 10 ЗҮЙЛ, ЭНДЕМИК 3 ЗҮЙЛ, СУБЭНДЕМИК УРГАМАЛ 13 ЗҮЙЛ, АШИГЛАЛТАНД**

ӨРТӨМТГИЙ АШИГТ УРГАМАЛ 27 ЗҮЙЛ УРГАМАЛ БАЙВ.

Дундговийн ургамлын аймагт Нангиад зээргэнэ - *Ephedra sinica* Stapf., алтан харгана - *Caragana leucophloea* Pojark., тарваган харгана - *Caragana pygmaea* (L.) DC., бариулт Бүйлэс - *Amygdalus pedunculata* Pall. зэрэг сөөг сөөгөнцөр; гялгар дэрс - *Achnatherum splendens* (Trin.) Nevski., говийн хялгана - *Stipa. gobica* Roshev., дэрвээн хазаар өвс – *Cleistogenes. squarrosa* (Trin.) Keng., саман ерхөг - *Agropyron cristatum* (L.) P.B., нангиад түнгэ - *Leymus chinensis* (Trin.) Tzvel., хөмөл - *Allium mongolicum* Regel., таана - *A. polyrrhizum* Turcz. ex Rgl., цагаалин цахилдаг - *Iris lacteal* Pall., олслиг халгай - *Urtica cannabina* L., шоргор лууль - *Chenopodium aristatum* L., цагаан лууль - *Ch. album* L., толгодын бударгана - *Salsola collina* Pall., маралнавчит гичгэнэ – *Potentilla tanacetifolia* Willd. ex Schlecht., ацан ажигана - *Stellaria dichotoma* L., сиверсийн шарилж – *A. sieversiana* Willd., ишгэн шарилж - *Artemisia dracuncululus* L., өлчир шарилж – *A. frigida* Willd. зэрэг олон наст өвс зонхилон ургана.

Цаашид анхаарах асуудлууд:

- Дундговь аймагт ургаж буй нэн ховор, ховор ургамал нь байгаль экологийн хүчин зүйлээс хамаарч ховордож буй ургамал (Алтан бэрмэг, Сөөгөн шимэрс, Шивлээхэй зээргэнэ, Монгол догар г.м.), хүн амьтан нөлөөллөөс ховордож буй ургамал (Нангиад зээргэнэ, Толбот бэрээмэг, Ацан ажигана, Сибирь ерөндгөнө, г.м.) буй бөгөөд энэ бүс нутагт **нэн ховор 6 зүйл, ховор 10 зүйл, Эндемик 3 зүйл, Субэндемик ургамал 13 зүйл, ашиглалтанд өртөмтгий ашигт ургамал 27 зүйл ургамал** тохиолдоно.
- Ашигт (дотоодод хэрэглэгдэж байгаа эмийн болон экспортоор гаргаж байгаа) ургамлын нөөц ашигласны төлбөр, зөвшөөрөлгүй түүж бэлтгэсэн тохиолдолд экологи-эдийн засгийн үнэлгээний төлбөрийг яаралтай мөрдөж хэрэгжүүлэх.
- Дундговь аймгийн өвөрмөц ургамалжилт бүхий Их Адаацаг болон Их газрын чулуу, Бага газрын чулуунд “байгалийн цэцэгт ургамлын хүрээлэн” байгуулж тэнд байгалийн аясаар болон зориудаар зарим ургамлыг шилжүүлэн байршуулах, нутагшуулах улмаар нөхөн сэргээх.

Тархац нөөц багатай ашиглалтад өртөмхий ашигт ургамлыг улсын болон орон нутгийн хамгаалалтад авах, нэн ховор болон ховор ургамлыг үр болон тарималжуулах байдлаар үржүүлэн, хамгаалах, нөхөн сэргээх шаардлагатай байна.

2.8. АМЬТНЫ НӨӨЦИЙН ХАМГААЛАЛТ, АШИГЛАЛТ, НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ

Амьтны нөөцийг зүй зохистой ашиглах, хамгаалах чиглэлээр Амьтны тухай хууль болон холбогдох эрх зүйн акт мөрдөгдөж, Нэн ховор, ховор амьтдыг хамгаалах хөтөлбөр, Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөр тус тус хэрэгжүүлж байна.

2.9.1. Амьтны нөөц

Монгол оронд 141 зүйл хөхтөн амьтан, 513 зүйл шувуу, 21 зүйл мөлхөгч, 6 зүйл хоёр нутагтан, 74 зүйл загас, 13 мянга гаруй зүйлийн сээр нуруугүйтэн бүртгэгдээд байна. Монгол орны амьтны аймгийн 2018 оны зүйлийн бүрдлийг 1998, 2016 оныхтой харьцуулж үзвэл зүйлийн тоо нь өссөн байна. Сүүлийн 20 гаруй жилийн судалгааны дүнгээр Монгол орны нэн ховор, ховор амьтан болох мазаалай баавгай багадаа 28, хүрэн байвгай 500, баданга хүдэр 6500, Төв Азийн минж 300, голын халиу 100, суусар булга 3500, цоохор ирвэс 900-1200, тахь 649, халиун буга 10000 орчим, хулан 10000, янгир 11000, аргаль 13000, молцог хандгай 16400, хавтгай тэмээ 800-1200, цаа буга 140-200, хар сүүлт 12000, зэрлэг гахай 35000, Монгол бөхөн 4000 гаруй тоо толгой тус тус байгаа бол цагаан зээр 3 сая орчим байна.

/Сүүлийн 10 жилд улсын хэмжээнд амьтны нэгдсэн тооллого, үнэлгээ хийгээгүй. Зөвхөн зарим амьтны тоо толгой, тархац, ашиглалтын нөөцийг монгол орны хэмжээгээр зохион байгуулсан байна./

Дундговь аймагт 12 зүйл хөхтөн амьтан, 23 зүйл шувуу, 2 зүйл мөлхөгч, 864 орчим зүйлийн шавьж бүртгэгдээд байна. Нэн ховор амьтнаас аргаль хонь, янгир ямаа, ховор амьтнаас хар сүүлт байна.

Үүнээс цагаан зээр 36336 тоо толгой, хар сүүлт 133 тоо толгой, аргаль хонь 1212 тоо толгой, янгир ямаа 771 тоо толгой, монгол тарвага 206 тоо толгой, саарал чоно 488 тоо толгой, шар үнэг 1152 тоо толгой, хярс 882 тоо толгой, монгол ногтруу 23593 тоо толгой, дагуур ятуу 25188 тоо толгой тархан нутаглаж байна.

“Эко үйлчилгээ” ТББайгууллагаар гүйцэтгүүлэн зарим амьтны тоо толгой, тархац, ашиглалтын нөөцийн судалгааг 2017 онд байгаль хамгаалах, нөхөн сэргээх, арга хэмжээний зардлаар хийв. Үүнд:

Цагаан зээр

Хээрийн судалгааны дүнд 2017 оны 6 сарын байдлаар **Дундговь аймгийн цагаан зээрийн тархац, байршил бүхий 41201,4 км² нутагт 36336.25 толгой цагаан зээр нэгж талбайд 11.5±9.9 нягтшилтайгаар** тархан нутаглаж байгааг тодруулав.

Өмнөх судлаачдын мэдээ баримт, судалгааны үр дүнд тулгуурлан үзвэл Дундговь аймгийн нэр бүхий сумдын нутагт хавар, зуны улиралд байрших цагаан зээрийн тоо толгойн хөдлөл зүйг тооцоолон үзвэл **хавар, зуны улиралд нэгж талбайд 11.5±9.9 бодгаль ногдох нягтшилтайгаар 24244-72672 тархан байрших** боломжтой байна.

Хар сүүлт

Дундговь аймгийн нутагт хар сүүлт нь таана-хөмөл-үетэнт, заг-бударганат, үетэн элдэв өвст зэрэг шүүслэг ургамал бүхий говийн уулсын бэлийн сайр, садарга, жижиг аараг толгод тэдгээрийн ам хөндий зонхилсон нэр бүхий газрыг тархан байршиж байна.

Аргаль хонь

Аргаль хонь нь аймгийн нутагт 85 сүрэгт хамрагдах 656 бодгаль тэмдэглэгдсэн бол харин аргаль хонины байршил бүхий Хулд, Луус, Говь-Угтаал зэрэг сумдын нэр бүхий газруудад 12 удаа ажиглалт хийхэд нэг ч аргаль хонь тохиолдоогүй байна.

Дундговь аймгийн нутагт аргаль хонины нөөцийг судалгаагаар тогтоогдсон аргаль хонины тоо толгойн байдлаас тооцоолон үзвэл **7521,21 км² нутагт тархан байршиж байна.**

Янгир ямаа

Дундговь аймгийн хэмжээнд янгир ямаа тархан байрших экологийн нөхцөл бүхий нутгийн хэмжээ 5003.1 км² (цөм байршил 1311.8 км²) буюу өмнөх судалгааны дүнгээс 27.3 хувиар илүү байгаа нь янгир ямааны тогтвортой байршил нутгийн хэмжээ нэмэгдэж буйг харуулна.

Дундговь аймгийн нутагт янгир ямааны нөөцийг судалгаагаар тогтоогдсон янгир ямааны тоо толгойн байдлаас тооцоолон үзвэл **2836.18 км² нутагт тархан байрших** боломжтой.

Монгол тарвага

2017 оны 5-6 сард хийсэн судалгааны дүнд үндэслэн үзвэл Дундговь аймгийн нутагт **674.7 км²** талбайд байршин амьдарч байна.

Судалгааны дүнгээс үзвэл Дундговь аймгийн нутаг дэвсгэрт 1788.84 км² талбайд тарвага тархан байрших экологийн нөхцөлтэй болох нь тогтоогдсон бөгөөд сэргээн нутагшуулсан болон судалгаагаар ажиглагдсан монгол тарваганы дүнд үндэслэн үзвэл 674.78 км² нутагт 740 толгой монгол тарвага идээшин нутагладаг нь тогтоогдлоо. Эдгээр монгол тарвага тархсан нутгийн талбайд 100 га буюу 1 км² талбайд дунджаар 10.9 тарвага ноогдох нягтшилтай байна.

Саарал чоно

Аймгийн хэмжээнд 27037.93 км² нутагт 488±32 толгой саарал чоно 1000 га-д 0.1 бодгаль ногдох нягтшилтай тархан амьдрах боломжтой байна. Сүүлийн жилүүдэд чонын тоо толгой өсөж байгаа бөгөөд саарал чонын малд халдах байдал тус аймгийн Гурвансайхан, Адаацаг, Өлзийт сумдын нутагт намрын улиралд ихээр нэмэгдэж байгаа талаар орон нутгийн иргэд мэдээлж байсан.

Шар үнэг

Аймгийн хэмжээнд 30830.66 км² нутагт 1152±29 толгой шар үнэг 1000 га-д 0.3 бодгаль ногдох нягтшилтай байна.

Аймгийн хэмжээнд 37268.82 км² нутагт 882±130 толгой хярс үнэг 1000 га-д 0.2 бодгаль ногдох нягтшилтай байна.

Бор туулай

Хад чулуут бэсрэг уул, ухаа толгодын гуу жалга, дэрс-шавагт хотос, харганат хөндийд элбэг тохиолдоно. Судалгааны явцад 15 туулай ажиглагдсан.

Боролзон туулай

Аймгийн хэмжээнд 20751±1547 боролзон туулай тархан байршиж байна

Монгол ногтруу

Аймгийн хэмжээнд 23593±869 монгол ногтруу тархан байршиж байна.

Дагуур ятуу

Аймгийн хэмжээнд 25188±754 дагуур ятуу тархан байршиж байна.

2.9.2. АН АМЬТАН АШИГЛАЛТ, ХАМГААЛАЛТ

Дундговь аймгийн хэмжээнд Баянжаргалан, Өлзийт, Гурвансайхан, Сайхан-Овоо, Дэлгэрхангай, Өндөршил, Адаацаг зэрэг сумдад Агнуурын бүс нутгийг тогтоож, менежментийн төлөвлөгөөгөө батлуулсан.

Агнуурын бүс нутгийн судалгаа

№	Сумын нэр	Агнуурын бүсийн нэр	Менежмент хариуцагч ААНэгжийн нэр	Засаг даргатай гэрээ байгуулсан эсэх
1	2	3	8	13
1	Өлзийт	Уул алтаргана	“Нью жуулчин турс” ХХК	+
2	Баянжаргалан	Аргын хад, Шивээгийн уул	“Аанар” ХХК	+
3	Гурвансайхан	Гурвансайхан	Би Ти энд Ти Си ХХК	+
4	Сайхан-Овоо	Ахар уул	Натурал ай эн эн ХХК	+
5	Дэлгэрхангай	Улаан хад	Натурал ай эн эн ХХК	+
6	Өндөршил	Их уул	Би Ти энд Ти Си ХХК	+

7	Өлзийт	Дэл хөнжил Баянхайрхан нөхөрлөл	“Аанар” ХХК	+
---	--------	------------------------------------	-------------	---

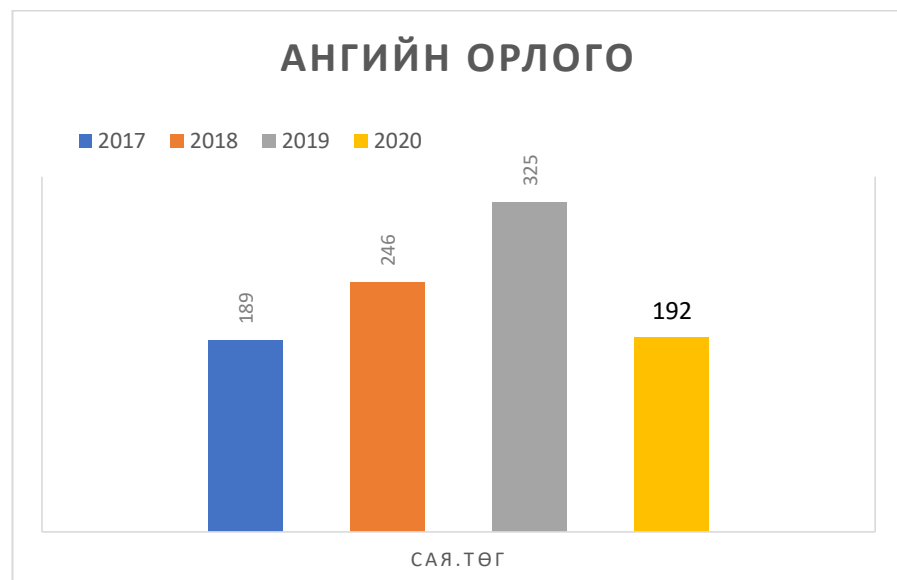
Агнуурын бүс нутаг дах хяналт шалгалт

Ангийн бүс нутаг бүхий 6 сумдын байгаль хамгаалагч нар хариуцсан талбайдаа тогтмол эргүүл шалгалт хийж, хамтарсан хяналт шалгалт нийт 41 удаа хийсэн байна. Байгаль орчны хяналтын улсын байцаагч нар нийт 34 удаа эргүүл шалгалт хийсэн байна. Хяналт шалгалтын явцад 187 тээврийн хэрэгсэл, 194 иргэдийг хамруулсан байна.

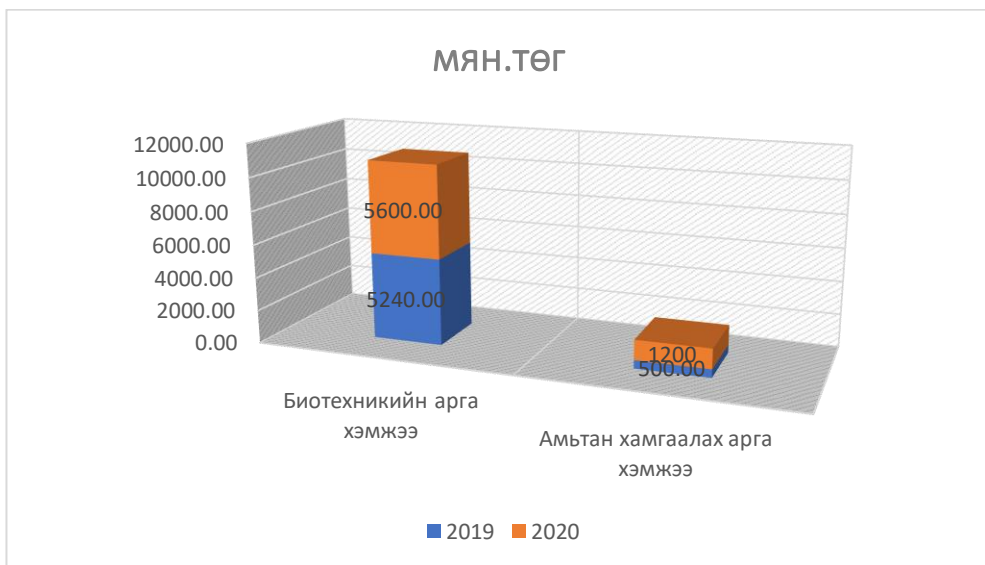
2019 ОНД АГНАСАН АН ТОО ТОЛГОЙ, ТӨЛБӨР ХУРААМЖИЙН ОРЛОГО

Ангийн орлого 2019 онд 325,2 сая, 2020 онд 192 сая төгрөг төвлөрсөн. 2020 онд өмнөх онтой харьцуулахад буурсан үзүүлэлт нь ковед-19 цар тахалтай холбоотой юм. Агнуурын мэргэжлийн байгууллагууд 6 сумын 8 бүсэд 8-10 сарын хооронд агнуур зохион байгуулалтын ажлыг, 3, 4, 10 дүгээр саруудад мониторинг судалгаа, 1, 2, 5, 6, 7, 11, 12 дугаар саруудад биотехникийн арга хэмжээг хэрэгжүүлэн ажилласан. Дээрх агнуурын бүс нутагт Улсын тусгай хамгаалалттай Их газрын чулуу байгалийн цогцолборт газрын хамгаалалтын захиргаа, байгаль хамгаалагч, Байгаль орчин хариуцсан улсын байцаагч нар хяналт тавьж ажилласан.

Био техникийн арга хэмжээ. 7 сумын 6 агнуурын бүс, 2 тусгай хамгаалалттай газарт биотехникийн арга хэмжээг 5.6 сая төгрөгөөр 134 боодол өвс, 37 тонн хужир, мараа тавьж ажиллалаа. Мөн аймгийн Засаг даргад хүсэлт гаргасны үндсэн дээр 700 боодол өвсийг тусгай хамгаалалттай газар нутгийн зэрлэг амьтдад тавьж өгөв. Дэлгэрхангай, Гурвансайхан, Өлзийт сумдад гандуу, хуурайшилттай жил болсон учир агнуурын бүсэд зэрлэг амьтдын хорогдлоос сэргийлж шинээр 3 уст цэг бий болгосон. Дээрх агнуурын бүс нутагт Их газрын чулуу БЦГХЗахиргаа, байгаль хамгаалагч, БОХУБайцаагч нар хяналт тавьж ажиллав.

Нөхөрлөл агнуурын бүсэд зохион байгуулсан ажил арга хэмжээний график

Дундговь аймгийн Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сургалт, мэдээллийн төвд 2019-2020 онуудад тус тус Дундговь аймгийн Байгалийн нөөцийн менежментийн нөхөрлөлийн үйл ажиллагаа болон агнуур зохион байгуулалтын өнөөгийн байдал, цаашид анхаарах асуудлыг хэлэлцэх, нэгдсэн ойлголтонд хүрэх чиглэлээр тайлангийн хурал зохион байгууллаа. Уг тайлангийн хуралд аймгийн БОАЖГазар, МХГазар, Баянжаргалан, Гурвансайхан, Өндөршил, Өлзийт, Дэлгэрхангай, Сайхан-Овоо, Дэрэн сумдын БОХУБайцаагч, Байгаль хамгаалагч, Байгалийн нөөцийн хамтын менежментийн нөхөрлөлүүдийн ахлагч, ААНэгжүүд оролцдог.

2.9. БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ ЭСРЭГ ГЭМТ ХЭРГИЙН БАЙДАЛ.

Дундговь аймгийн хэмжээнд “Байгаль орчны эсрэг гэмт хэрэг”-ийн сүүлийн 5 жилийн байдлаар бүртгэгдсэн тохиолдол байхгүй. Харин хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэргийн шинжтэй буюу Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 24.2 дугаар зүйлд зааснаар хэрэг бүртгэл нээн шалгагдаж буй тохиолдол байна.

ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ

3. БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ БОХИРДОЛ, ӨӨРЧЛӨЛТИЙН ТӨЛӨВ

3.1. АГААРЫН БОХИРДОЛ

Сайнцагаан сумын агаарын чанарыг сайжруулах 2 дугаар бүсэд халаалтын үйл ажиллагаа эрхэлдэг 1 ААНэгж нь өөрийн зуухыг шинэчлэх ажлын хүрээнд байгаль орчинд ээлтэй өөрсдийн үйлдвэрлэсэн 2 тогоог амжилттай туршин 10 дугаар сарын 01-ээс ашиглалтанд орууллаа. Энэ нь зуухны хүчин чадлыг нэмэгдүүлсэн таталт, шаталт сайтай, утаа бага ялгаруулдаг, утаанаас ялгарах тортогийн хэмжээг багасгадаг технологитойгоороо давуу юм

Зураг 9. Утаа бага ялгаруулдаг тогоо ашиглалтанд оров.

Агаарын бохирдол:

Агаарын бохирдлын эх үүсвэрийн тоо бүртгэлийг Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайдын 2018 оны А/479 дүгээр тушаалаар батлагдсан “Агаарын бохирдлын эх үүсвэрийн улсын нэгдсэн тоо бүртгэл явуулах журам”-ын дагуу зохион байгуулж урьдчилсан байдлаар 11кВт-100 кВт хүртэл 81 зуух, 101 кВт-аас дээш 25 зуух бүртгэгдэж, бага оврын нам даралтын уурын зуухны тоо өмнөх оноос 4,1%-иар (урьдчилсан дүнгээр) буурсан үзүүлэлттэй гарсан. Агаарын чанарын мэдээгээр бохирдуулагч бодис болох SO₂ /хүхэрлэг хий/ NO₂ /азотын давхар исэл/-н хэмжээ агаарын чанарын стандарт /MNS4585:2016/-аас давсан тохиолдол илрээгүй, хүлцэх агууламжаас давсан тохиолдол илрээгүй.

График 1. Бохирдуулагч бодисын хэмжээ 2020 оны байдлаар

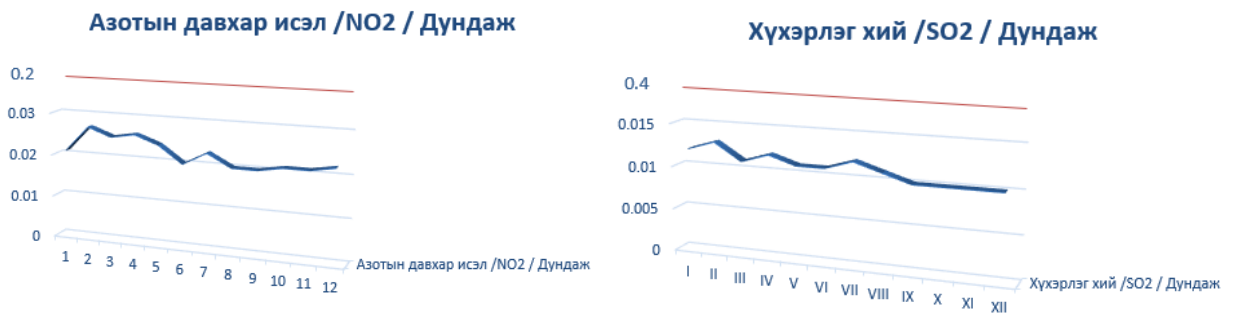
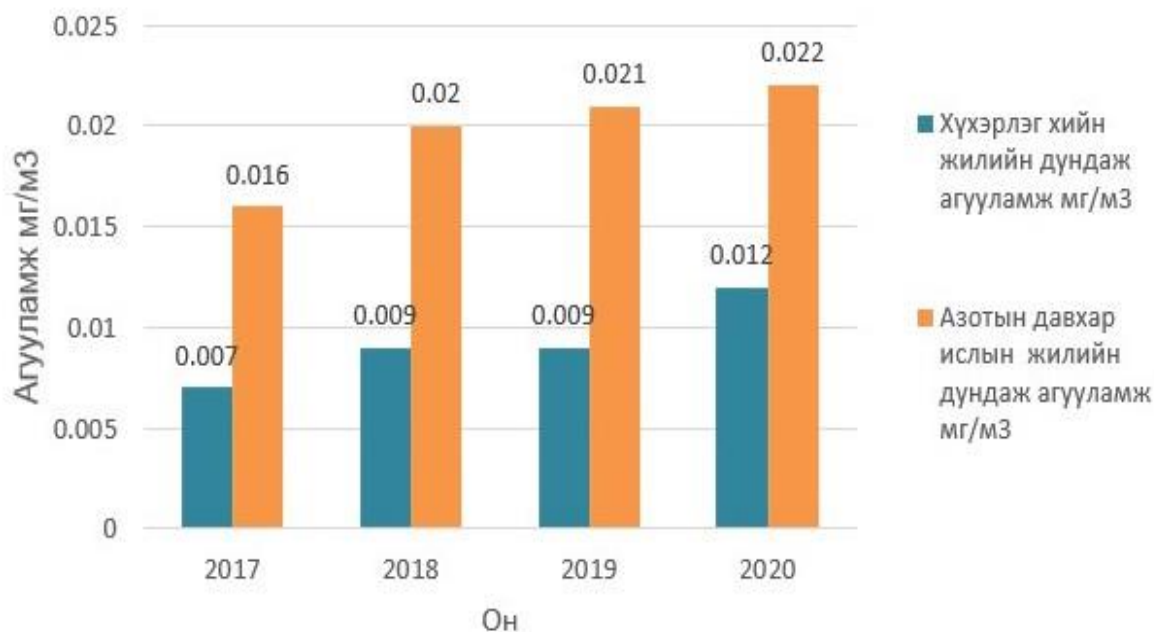

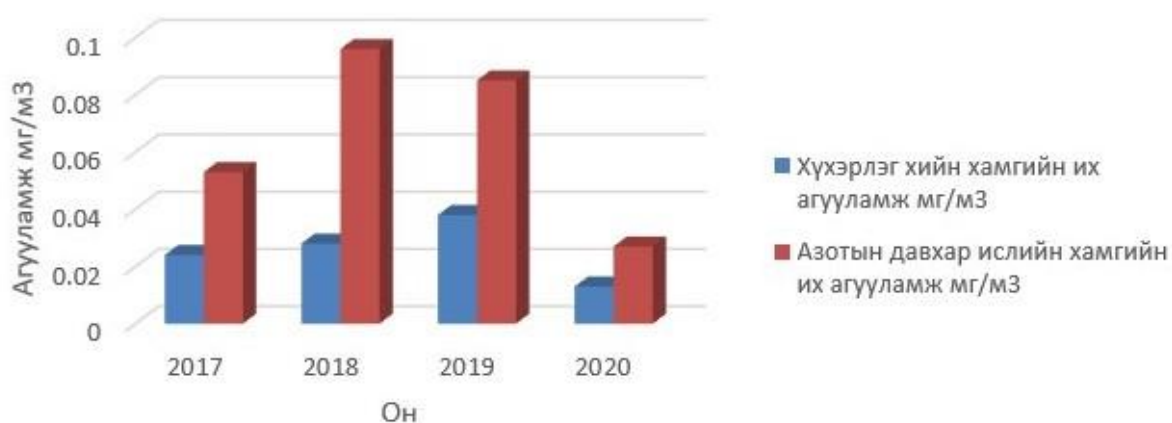
График 2. Сүүлийн 4 жилийн байдлаар

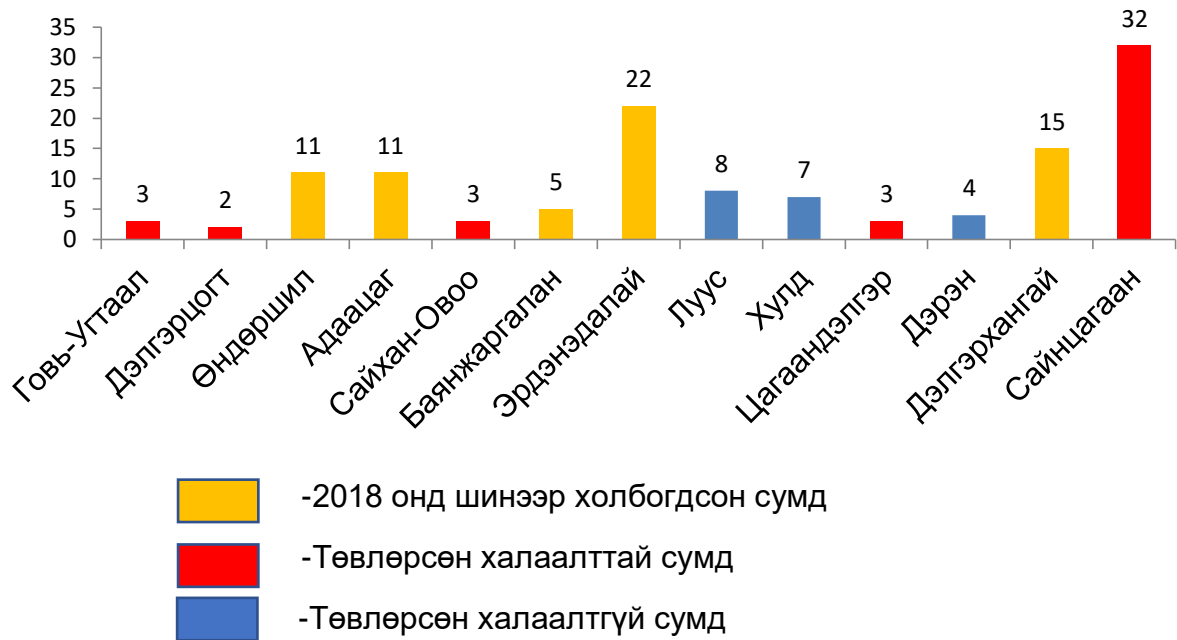

Мандалговь хотын агаарын чанарын үзүүлэлт

Азотын давхар исэл /NO₂/, хүхэрлэг хийн /SO₂/ хамгийн их тохиолдлыг харьцуулсан байдал

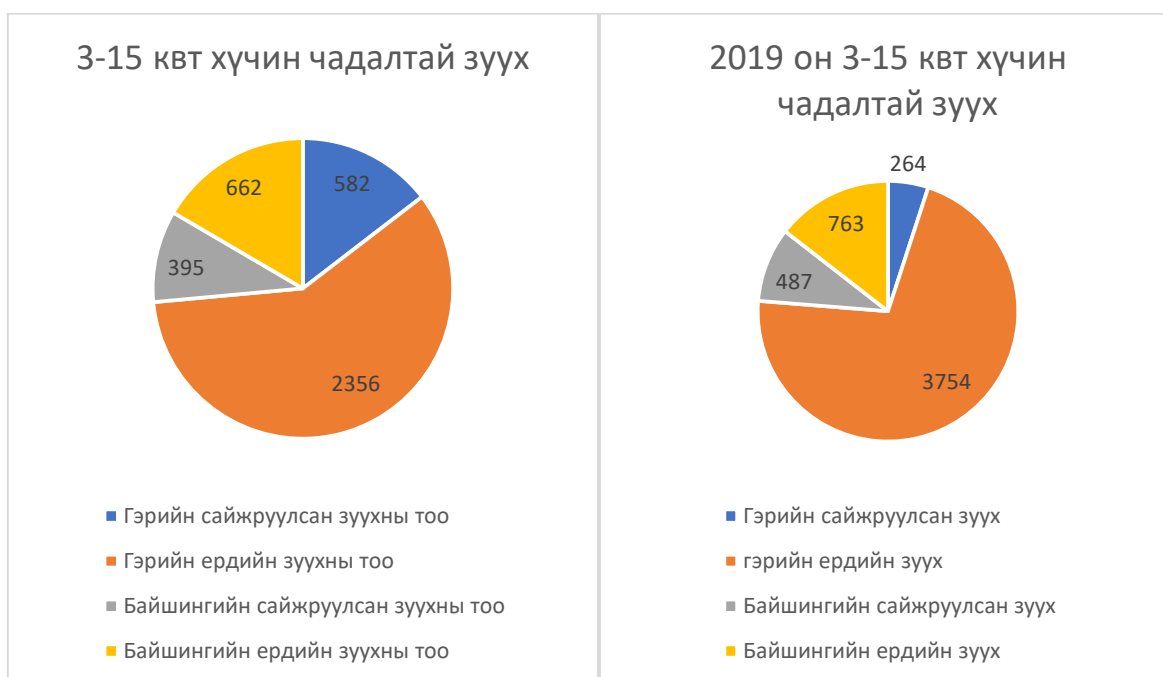

Аймгийн хэмжээнд нийт 3995 галлагаатай айл өрх тоологдсоноос Сайнцагаан суманд 1951, Сумдын хэмжээнд 2044 айл өрх тоологдсон байна. 2019 онтой харьцуулахад айл өрхийн тоо 24%- иар буурсан байна. Энэ нь ковид цар тахалтай холбоотой хичээл сургууль ороогүйгээс айл өрхүүд хөдөө гарсан тул тооллогын дүн багассан харагдаж байна.

Зураг 3.Дундговь аймгийн сумдын айл өрх, нүүрсний хэрэглээ

Дээрх графикаас харахад жилд хэрэглэж байгаа нүүрсний хэмжээ айл өрхийн тооноос шууд хамааралтай харагдаж байна.

Зураг 4. 2019, 2020 оны зуухны тоо

Аймгийн хэмжээнд 2020 онд нийт 15313 тээврийн хэрэгсэл тоологдсон. Үүнээс сайнцагаан суманд нийт тээврийн хэрэгсэл болон мотоцикл 4810, Эрдэнэ-далай нийт 1760, Өндөршил 491, Хулд 1311, Луус 846, Дэрэн 565, Баянжаргалан 389, Говь-угтаал 536, Дэлгэрхангай 840, Өлзийт 867, Сайхан-овоо 624, Адаацаг 616, Цагаандэлгэр 320, Дэлгэрцогт 536, Гурвансайхан 802 тоологдсон байна.

/Аймгийн автотээврийн газраас тээврийн хэрэгслийн судалгааг 2021 оны 03 сарын байдлаар авсан./

№	Аймаг дүүргийн нэр	Зориулалт							
		Нийт тээврийн хэрэгсэл	Суудал	Ачаа	Нийтийн тээвэр	Тусгай зориулалт	Мотоцикл	Цистерн	Зүтүүр
1	Эрдэнэдалай	1760	594	591	43	26	504	2	
2	Адаацаг	616	221	218	14	5	157	1	
3	Дэлгэрхангай	840	297	197	21	8	317		
4	Говь-Угтаал	536	196	190	8	3	138	1	
5	Сайхан-Овоо	624	249	207	22	7	138	1	
6	Сайнцагаан	4810	2785	857	190	76	872	10	20
7	Цагаандэлгэр	320	129	112	6	5	68		
8	Өлзийт	867	438	268		9	152		
9	Дэлгэрцогт	536	229	180	10	4	113		
10	Луус	846	316	203	15	5	306	1	
11	Хулд	1311	490	304	25	12	472	3	5
12	Дэрэн	565	244	218	12		91		
13	Баянжаргалан	389	157	151	11	3	66	1	
14	Гурвансайхан	802	315	292	24	17	150	3	1
15	Өндөршил	491	249	187	5	5	45		
	НИЙТ	15313	6909	4175	406	185	3589	23	26

Зураг 5. Тээврийн хэрэгслийн тоо

Дээрх графикаас харахад хүн ам ихтэй газар машины тоо хэмжээ дагаж өссөн харагдаж байна. Үүнээс үзэхэд жил ирэх тусам хүн ам ихсэж айл өрхийн тоо

нэмэгдэж жилд хэрэглэх түлшний хэмжээ өсөж байгаа нь агаарын бохирдол ихэсгэх томоохон шалтгаан болж байна.

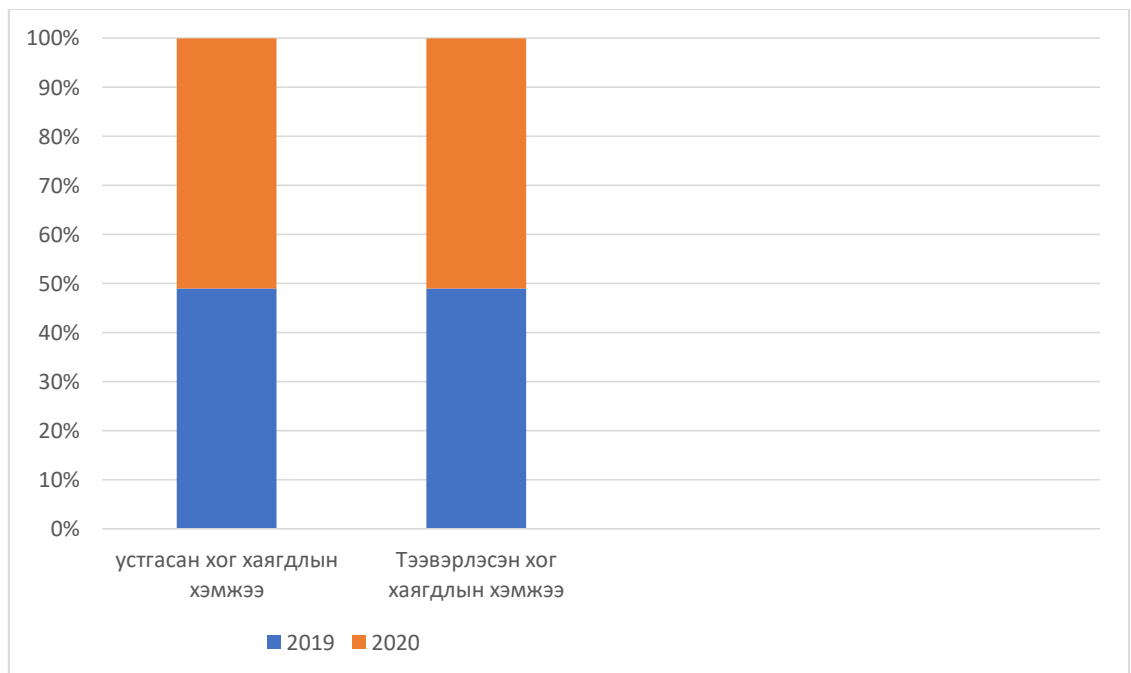
3.2. Усны бохирдол

Сайхан-Овоо сумын Онги Сайхан-Овоо усны харуул нь 1 цэгт физик шинж чанарын үзүүлэлтийг өдөр бүр хэмжиж байна. Байгаль орчны шинжилгээний лаборатори нь Онги Сайхан-Овоо усны харуулаас 4-11 саруудад ирүүлсэн дээжинд гадаргын усны чанарын хяналт шинжилгээг хийж байна. Хяналт шинжилгээгээр 2019,2020 онд Онги гол нь 3-р зэргийн буюу бага зэргийн бохирдолтой байсан байна.

3.3. Хог хаягдал

Хог хаягдлын тухай хууль 2017 оны 05 дугаар сарын 19-ний өдөр шинэчлэн батлагдсантай холбогдуулан иргэдэд хог хаягдлын боловсрол олгох, хог хаягдлыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах, дахин боловсруулах үйл ажиллагааг Хог хаягдлын тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.3 дахь заалт, 9 дүгээр зүйлийн 9.2 дахь заалтыг үндэслэн Мандалговь хотын төвийн байгууллага, аж ахуйн нэгжүүдийн гадна орчин, нийтийн эзэмшлийн гудамж талбайд зориулалтын ангилан ялгах хогийн сав байрлуулах, нийтийг хамарсан цэвэрлэгээний ажлыг тус тус зохион байгуулав.

2020 оны жилийн эцсийн байдлаар аймгийн хэмжээнд 15 хогийн цэг 239.6 га талбайг эзэлж байна. Өмнөх онтой харьцуулахад хогийн цэгийн талбай 13.2 га-аар багассан байна.

3.4.1. “Бүх нийтийн угаалга, цэвэрлэгээ-2020” арга хэмжээ

Аймгийн Онцгой комиссын 2020 оны 04 дүгээр сарын 27-ны өдрийн 12 хурлын тэмдэглэлийг үндэслэн Сайнцагаан сумын Засаг даргын 2020 оны 05

дугаар сарын 06-ны өдрийн А/101 тоот захирамжаар “БҮХ НИЙТИЙН УГААЛГА, ЦЭВЭРЛЭГЭЭ-2020” арга хэмжээг Мандалговь хотод үйл ажиллагаа явуулдаг ААН, Байгууллагыг хамруулан орчны угаалга, цэвэрлэгээг зохион байгуулсан ба ААНБайгууллагууд гадна орчны 50 метр радиусд угаалга, цэвэрлэгээ хийж төвлөрсөн хогийн цэгийн орчимд бүх нийтийн их цэвэрлэгээ хийлээ. Цэвэрлэгээнд нийт 58 байгууллагын 1056 албан хаагч 2500га талбайд цэвэрлэгээ хийж 148м³ (49,3тн) хог цэвэрлэсэн.

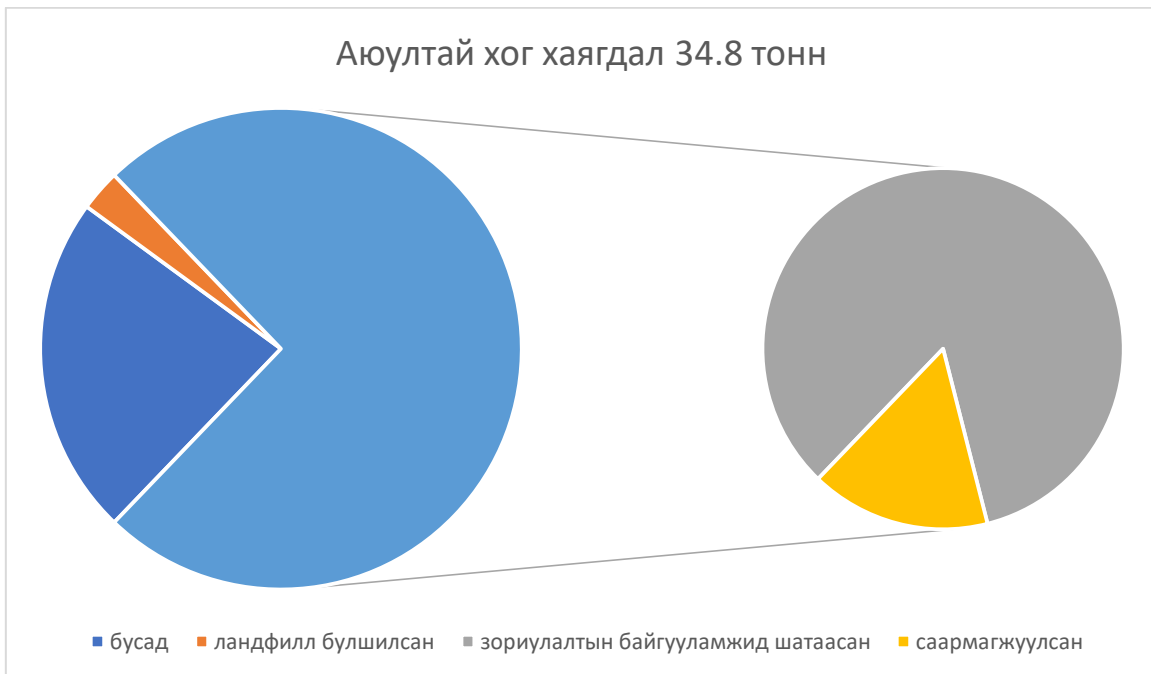
Бүх нийтийн их цэвэрлэгээ аймгийн хэмжээнд давхардсан тоогоор 30 удаа зохион байгуулагдаж нийт 196 ААНБайгууллагын 2618 иргэн 2347тн хог хаягдлыг нэгдсэн цэгт төвлөрүүлсэн.

Зураг 4. ААН, байгууллагын гадна орчны угаалга , цэвэрлэгээ хийгдэв.

Аюултай хог хаягдал: Эрүүл мэнд, эмнэлгийн байгууллагаас жилд 30-50 тонн гарч, түүний ихэнх хувийг зориулалтын байгууламжид шатааж байна.

3.4. Химийн хорт болон аюултай бодисын хэрэглээ

Аймгийн Мэргэжлийн хяналтын газраас Химийн хорт болон аюултай бодисын хадгалалт, тээвэрлэлт, хамгаалалтын байдалд тандалт судалгаа хийсэн ба тандалт судалгаанд хамрагдсан 32 объектод хийгдсэн.

18 сургууль, 7 эрүүл мэндийн төв, 5 лаборатори, 1 хортон шавьж устгал, 1 хими цэвэрлэгээнд химийн хорт бодис байсан бол 11 аж ахуйн нэгж байгууллагад химийн бодис илрээгүй. Давхардсан тоогоор 500 нэр төрлийн 163 кг, 123.18 литр химийн бодис хадгалагдаж байна. Мөн устгах шаардлагатай 236 нэр төрлийн 2832.4 кг, 12.2 литр химийн бодис байна.

ДӨРӨВДҮГЭЭР БҮЛЭГ

4.1. Салбарын эрх зүйн өнөөгийн байдал

ДУНДГОВЬ АЙМГИЙН АЯЛАЛ ЖУУЛЧЛАЛЫН САЛБАРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ

Эрхзүйн орчин

Аялал жуулчлалын тухай хууль 2000 онд батлагдсан. Уг хуулийн хүрээнд Аялал жуулчлалын байрны төрлийн үндсэн нэр томьёо зочид буудалд тавих ерөнхий шаардлага, жуулчны баазын үйлчилгээний чанарын зэрэглэл, үндсэн шаардлага, авто замын дагуух үйлчилгээний цогцолбор, ангилал, ерөнхий шаардлага, Аялал жуулчлалын байгууллагын ангилал тогтоох журам, жуулчны авто тээврийн үйлчилгээний ерөнхий шаардлага зэрэг нийт 12 дүрэм, журам, стандартууд мөрдөгдөж байна.

Монгол улсын Засгийн газраас “2016–2025 онуудад Аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх үндэсний хөтөлбөр”, “Дундговь аймгийн Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөр 2016–2020” хэрэгжүүлж байна.

Дундговь аймгийн байгаль орчин, аялал жуулчлалын газрын салбарын бодлогын хэрэгжилтийг хангаж, аялал жуулчлалын үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх чиг үүрэг бүхий бие даасан нэгж болох “Говийн шуранхай” аялал жуулчлалын холбоо 2014 онд байгуулагдсан.

2012-2018 онд хэрэгжүүлэх “Аймгийн аялал жуулчлалын стратеги төлөвлөгөө”-г аймгийн ИТХ-аар батлуулан хэрэгжилтийг хангаж ажиллав. Аялал жуулчлалын стратеги төлөвлөгөөний хугацаа дуусч төлөвлөгөөний хэрэгжилт нийт 113 зорилтын хүрээнд 46 төсөл, арга хэмжээг хэрэгжихээс, 40.5%-тай байна.

2018 онд аялал жуулчлалын сурталчилгааг нэмэгдүүлэх зорилгоор гадаад, дотоодын жуулчдад зориулсан гар утасны аппликейшныг англи, монгол хэл дээр “dundgovi province” нэрээр гаргав. Мөн англи, монгол хэл дээр аймгийн аялал жуулчлалын бүхий төрлийн мэдээллийг нэг дороос авах боломжтой <http://baigali.du.gov.mn/travel> вэб сайтыг ашиглалтанд оруулсан юм.

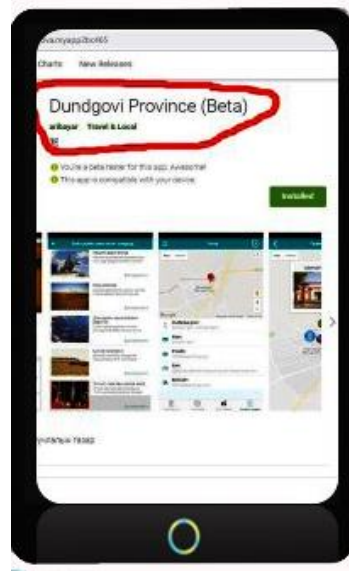
← Байгалийн үзэсгэлэнт газрууд

Хөшөө дурсгалууд
Хөшөөнүүд бидний бахархал бас түүх. Дуу хуурын өлгийг нутгийг [Дэлгэрэнгүй >](#)

Өөш манхан
Цэлийн дундартсан ялаган загтай, тэмээ малын орон болсон их [Дэлгэрэнгүй >](#)

Дэл уулын түүх соёлын дурсгал
25 км сунаж дэллэн тогтсон ууланд НТӨ 2000 жилээс эхлэн [Дэлгэрэнгүй >](#)

Цагаан суварга
Дэлхийн хамгийн алдартай хавцал буюу АНУ-ын "Гранд" [Дэлгэрэнгүй >](#)

← → ↻ 📄 <https://play.google.com/store/apps/details?id=io.cordova.myapp2bo465>

Apps Categories Home Top Charts New releases

My apps Shop Games Family Editors' Choice Account Payment methods My subscriptions Redeem My wishlist My Play activity Parent guide

Dundgovi Province
aribayar Travel & Local ⭐⭐⭐⭐ 1

This app is compatible with all of your devices. [Add to wishlist](#) [Install](#)

Байгалийн үзэсгэлэнт газрууд

Хөшөө дурсгалууд
Хөшөөнүүд бидний бахархал бас түүх. Дуу хуурын өлгийг нутгийг [Дэлгэрэнгүй >](#)

Өөш манхан
Цэлийн дундартсан ялаган загтай, тэмээ малын орон болсон их [Дэлгэрэнгүй >](#)

Дэл уулын түүх соёлын дурсгал
25 км сунаж дэллэн тогтсон ууланд НТӨ 2000 жилээс эхлэн [Дэлгэрэнгүй >](#)

Цагаан суварга
Дэлхийн хамгийн алдартай хавцал буюу АНУ-ын "Гранд" [Дэлгэрэнгүй >](#)

ДУНДГОВЬ АЙМАГТ

БОЛОХ АРГА ХЭМЖЭЭ

Жуулчин хүлээн авах хүчин чадал

Дундговь аймаг нь аялал жуулчлалын байршуулах хэрэгслийн хувьд 5 зочид буудал, 12 жуулчны бааз, 1 гэст хаус, 1 сувилал, 2 амралтын газар, 12 гэр буудал, 10 мотел үйл ажиллагаа явуулж байна. Тус аймгийн хувьд аялал жуулчлалын говийн бүсийн зангилаа бөгөөд монгол улсын аялал жуулчлалын гол чиглэлүүдэд байрладаг нь гадаадын жуулчдыг татах нөхцөл боломж юм. (Зураг 1)

Тус аймгийн байгалийн үзэсгэлэнт газрууд болох Цагаан суварга, Онгийн хийд, Бага газрын чулуу, Их газрын чулуу, Хайлаастын ам, Өөш манхан зэрэг газруудыг түшиглэн аялал жуулчлалын бааз, амралтын газрууд үйл ажиллагаа явуулдаг.

График 1.

2020 онд Дундговь аймгийн хэмжээнд 6 жуулчны бааз, 2 амралтын газар, 2 элсэн сувилал үйл ажиллагаа явуулсан. Энэ жил дотоодын жуулчид тусгай хамгаалалттай газраар болон жуулчны баазуудад 7100 гаруй явсан бөгөөд, өмнөх оноос 34.3%-аар өссөн үзүүлэлттэй байна.

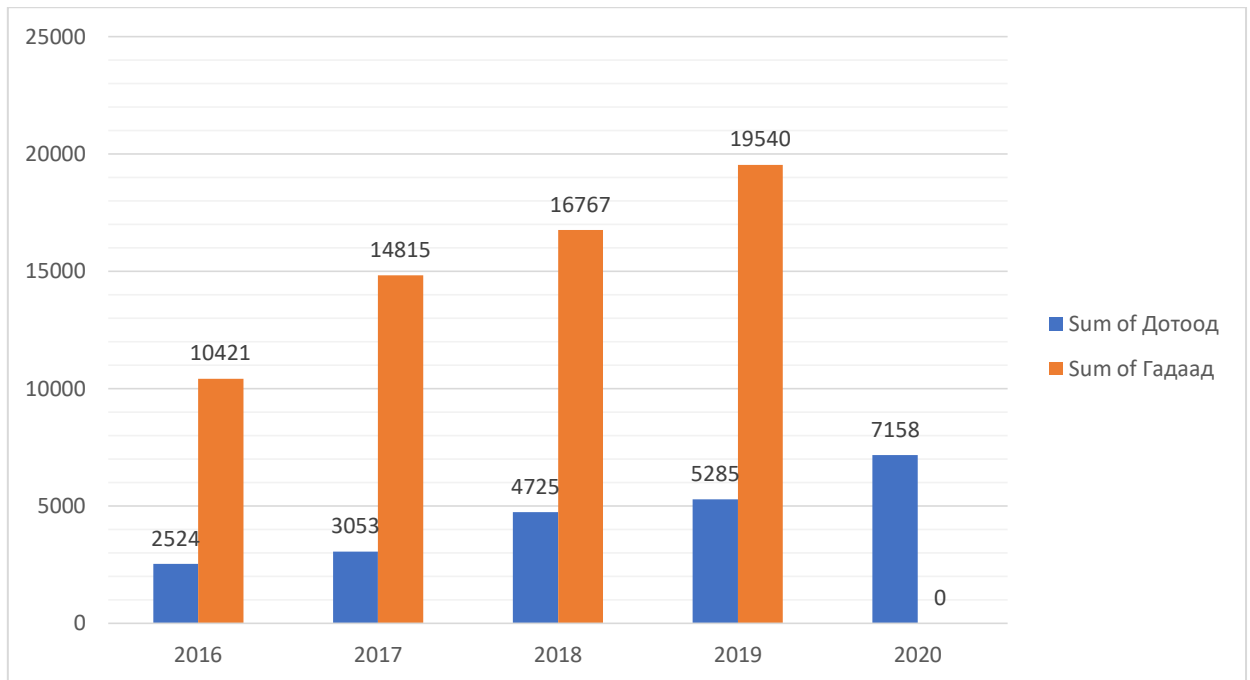

График № 1 Жуулчдын тоо

Дундговь аймаг нь улс орондоо дуу хуурын өлгий нутаг төдийгүй адуу айргаараа алдаршсан аймаг юм. Уртын дуу, морин хуурыг сурталчлах ажлын хүрээнд Их газрын чулуу, Онгийн хийд, Сүм хөх бүрд гэсэн 3 газарт задгай театр байгуулсан аймаг билээ. Тэр ч утгаараа нутаг орныхоо онцлогийг харуулсан аялал жуулчлалын Уртын дуу, морин хуурын наадам, адуу, айрагны баяр, тэмээний баяр, малчны баяр зэрэг эвент үйл ажиллагааг зохион байгуулдаг билээ. Улсын хэмжээнд нүүдлийн соёл иргэншил, мал аж ахуйн зан заншилтай олон эвент үйл ажиллагааг зохион байгуулдаг бөгөөд тус аймгийн уртын дуу, морин хуурыг сурталчилсан эвент нь бусдаас онцлог юм. Энэхүү эвентийг цаашид жил бүр зохион байгуулж дотоод, гадаадын жуулчдад үзүүлснээр Монголыг сурталчлах аялал жуулчлалын томоохон брэнд бүтээгдэхүүн болно гэж үзэж байна. Мөн зохион байгуулагдаж буй эвентүүдэд нутгийн иргэдийн орлого олох, гар урлал, бэлэг дурсгалын зүйлс болон сүү, цагаан идээг зарж борлуулах боломжоор хангах шаардлагатай.

Д/д	Арга хэмжээний нэр	Хугацаа /Сар, өдөр/	Зохион байгуулагдах аймаг, сум	Зохион байгуулагч	Холбогдох утас, e-Мэйл хаяг
1.	“Малчны баяр – Ардын	Жил бүр		Аймгийн ЗДТГ, Сайхан-Овоо сумын ЗДТГ, БОАЖГ	89006844

	урлагийн наадам” арга хэмжээ	2020.09.08 -09	“Онгийн хийд” байгалийн дурсгалт газар	Жуулчны баазууд “Говийн шуранхай” АЖХолбоо	
2	“Айраг - Адуучны баяр” арга хэмжээ	Жил бүр 2020.08.22 - 23	“Бага газрын чулуу” Улсын тусгай хамгаалалттай газар	Аймгийн ЗДТГ, Адаацаг, Дэлгэрцогт сумын ЗДТГ, БОАЖГ, жуулчны баазууд Говийн шуранхай холбоо	89006844
3	“Их говийн тэмээ” арга хэмжээ	2020.09.26	“Цагаан суварга” байгалийн үзэсгэлэнт газар	Аймгийн ЗДТГ, Өлзийт сум ЗДТГ Жуулчны баазууд Говийн шуранхай холбоо	89006844
4	Уртын дуу, морин хуурын наадам	2 жил тутам 8 дугаар сард	Их газрын чулуу байгалийн цогцолборт газарт	Аймгийн ЗДТГ, Гурвансайхан, Говь-Угтаал сумын ЗДТГ БСУГ, БОАЖГ, Говийн шуранхай холбоо	89006844

Цаашид авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Дундговь аймагт аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх бодлогын баримт бичгийг төлөвлөн хэрэгжүүлэх Мастер төлөвлөгөөг боловсруулж батлуулах, аялал жуулчлалын стандарт шаардлагуудыг сайжруулах “Гэр буудал” ажиллуулах журмын төслүүдийг боловсруулж батлуулах.

Жуулчдын ая тухтай аюулгүй зорчих нөхцлийг бүрдүүлэх ажлын хүрээнд Өлзийт сумын байгалийн үзэсгэлэнт Цагаан суварга, Дэлгэрцогт сумын Бага газрын чулуунд нэвтрэх цэг, био ОО, мэдээллийн самбар хийхээр төлөвлөөд байна. Ойрын хугацаанд сум орон нутагтай хамтран ажиллаж аялал жуулчлалын бүсүүдийн зорин очих газрын ая тухтай зорчих нөхцлийг бүрдүүлэх, байгаль орчны бохирдлыг бууруулах зорилтыг тавьж байна. Тус ажлын хүрээнд био ОО бий болгох, сандал сүүдрэвч, тасалбар хураамж бий болгож нэвтрэх цэгтэй болгосноор орон нутагт аялал жуулчлалаас олох орлого нэмэгдэх, олсон орлогоор тухайн газрыг хөгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах шаардлагатай байна.

Цаашид аймгийн аялал жуулчлалын бүс нутгууд болох Онгийн хийд, Бага газрын чулуу, Цагаан суварга, Их газрын чулуу зэрэг газруудад бүтээгдэхүүн үйлчилгээг нэмэгдүүлэх, аялал жуулчлалын цогцолбор төв болгон хөгжүүлэх зураг төсвийг боловсруулах, нөөц даацын судалгаа болон менежментийн төлөвлөгөөг хийж гүйцэтгэх шаардлагатай юм. Аялал жуулчлалын өсөн нэмэгдэж буй хэрэгцээ шаардлагыг хангах, улирлын хамаарлыг бууруулах, өвлийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх бодлого, төлөвлөгөө боловсруулан хэрэгжүүлэх, төсөл хөтөлбөрт хамрагдах шаардлагатай юм.

Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн зарцуулалт

Дундговь аймагт газар, ус, ан гэсэн 3-н төрлийн орлого 2020 онд төвлөрсөн. Үүнд ангийн орлого төлөвлөгөө тавьсан агнуурын бүстэй сумдын заримд нь болон агнуурын бүс байхгүй сумдад орсон байна. 1. 2020 онд газрын төлбөрийн орлого 240.0 сая төгрөг, усны орлого 25.0 сая төгрөг төвлөрүүлэхээр УИХурал, АИТХурлаар батлагдсан. Үүнээс газрын төлбөрийн орлогын 15% буюу 36.0 сая төгрөг, усны орлогын 35% буюу 8.7 сая төгрөг 44.75 сая төгрөг

БХНСАХЗардалд зарцуулагдахаар УИХурал, АИТХурлаар тус тус батлагдсан. Зарцуулалт 113.4% буюу 50.7 сая төгрөг.

2. Ангийн орлого агнуурын бүс нутаг бүхий сумдад тусгай зориулалтын анд тулгуурлан төсөв батлагддаг. Холбогдох хуулийн дагуу тухай сумын БХСанд ангийн орлогын 50% төвлөрдөг. Холбогдох сумдад албан бичиг, бусад хэлбэрээр мэдээлэл, мэргэжил арга зүйн дэмжлэг үзүүлж байгаа ч өнөөг хэр нь залруулагдахгүй байсаар байна. Нөхцөл байдал орон нутагт агнуурын бүс байхгүй орлого төлөвлөгдөөгүй сумдад ангийн орлого орж ирдэг /шонхор/. Энэ нь төсвийн тухай хуулиар тухайн жилд зарцуулагдахгүй байх, төлөвлөгөө давсан орлого учир сум эрх хэмжээний хүрээнд захиран зарцуулах гэх мэт зөрчил дутагдал гарч байна.

**Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн тухай хуулийн дагуу
Орон нутгийн төсөвт төвлөрүүлсэн орлого, зарлага /2020/**

№	Байгалийн нөөцийн төрлүүд	Хуулиар зарцуулах доод хязгаар /хувиар/	Төлөвлөгөө /мянга.төг/	Хуулиар зарцуулах /мянга.төг/	Зарцуулалт	Хувь
1	Байгалийн ургамал ашигласны төлбөр	15	0	0	0	0
2	Ойн нөөц ашигласны төлбөр	85	0	0	0	0
3	Ус, рашааны нөөц ашигласны төлбөр	35	25,000.0	8,750.0	12,629.3	144.3
4	Ан амьтны нөөц ашигласны төлбөр	50	193,431.7	96,715.85	7,581.2	7.8
5	Газрын төлбөр	15	240,000.0	38,070.6	36,000.0	105.7
Нийт дүн			458,431.7	141,465.85	58,281.20	41.2%

Байгаль орчны салбарын эрх зүйн орчин

Байгаль орчны салбарт 2020 оны байдлаар 22 Олон улсын гэрээ конвенц, 36 хууль, 20 бодлогын баримт бичиг, 91 захиргааны хэм хэмжээний акт болон Ерөнхийлөгчийн зарлиг, Улсын Их Хурлын тогтоол, Засгийн газрын тогтоол, яам, агентлаг, Нутгийн захиргааны болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагаас баталсан эрх зүйн актыг мөрдөж байна.

БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ САЛБАРЫН ХУУЛЬ

№	Хууль тогтоомжийн нэр	Батлагдсан огноо
1	Амьтны тухай	2012.05.07
2	Агаарын тухай	2012.05.17
3	Агаарын бохирдлын төлбөрийн тухай	2010.06.24
4	Ашигт малтмалын тухай	2006.07.08
5	Аялал жуулчлалын тухай	2000.05.05
6	Байгаль орчныг хамгаалах тухай	1995.03.30
7	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай	2012.05.17
8	Байгалын нөөц ашигласны төлбөрийн тухай	2012.05.17
9	Байгалын ургамлын тухай	1995.04.11
10	Газрын тухай	2002.06.27
11	Газрын хэвлийн тухай	1988.11.29
12	Газрын тосны тухай хууль	2014.07.11

13	Газрын төлбөрийн тухай	1997.04.24
14	Галын аюулгүй байдлын тухай	2015.07.22
15	Гамшгаас хамгаалах тухай	2017.02.02
16	Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай	2009.07.16
17	Геодези зураг зүйн тухай	1997.10.31
18	Захиргааны ерөнхий хууль	2015.06.19
19	Зөрлийн тухай	2017.05.11
20	Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай	2017.05.18
21	Кадастрийн тухай газрын кадастрийн зураглалын тухай	1999.12.16
22	Монгол улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай хууль	2014.06.27
23	Ойн тухай	2012.05.17
24	Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай	1994.11.25
25	Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн орчны бүсийн тухай	1997.10.23
26	Улсын тэмдэгтийн хураамжийн тухай	2010.11.28
27	Усны тухай	2012.05.17
28	Ус бохирдуулсан төлбөрийн тухай	2012.05.17
29	Ус цаг уур, орчны хяналт шинжилгээний тухай	1997.11.13
30	Ургамал хамгааллын тухай	2007.11.15
31	Химийн хорт болон аюултай бодисын тухай	2006.05.25
32	Ховордсон амьтан ургамал, тэдгээрийн гаралтай эд зүйлийн гадаад худалдааг зохицуулах тухай	2002.11.07
33	Хог хаягдлын тухай	2017.05.12
34	Хот, суурин усны хангамж, ариутгах татуургын ашиглалтын тухай	2011.10.06
35	Хөрс хамгаалах, цөлжилтөөс сэргийлэх тухай	2012.05.17
36	Хувиргасан амьд организмын тухай	2007.06.28

БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ САЛБАРЫН ЗАХИРГААНЫ ХЭМ ХЭМЖЭЭНИЙ АКТ

№	Тушаалын		Баталсан	Тушаалын утга	ХЗДХЯ-нд бүртгэгдсэн	
	Дугаар	Огноо			огноо	дугаар
1	18	1995.02.15	БОС	“Журам батлах тухай” (Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутагт чонын тоог зохицуулах, зэрлэгшсэн нохой устгах журам)	1997.03.26	965
2	139/A/14	1995.10.24	БОС /ЭМС	“Жагсаалт батлах тухай” (Монгол оронд ургадаг мансууруулах бодис бихий ургамлын жагсаалт)	1996.01.19	844
3	36	1996.03.15	БОС	“Журам батлах тухай” Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутагт судалгаа шинжилгээний ажил явуулахад мөрдөх журам	1997.03.26	968
4	98	1996.07.05	БОС	“Журам батлах тухай” /Иргэн, аж ахуй нэгж, байгууллагын суурин эх үүсвэрээс агаарт бохирдуулах бодис гаргах зөвшөөрөл олгох журмын 5 дугаар хавсралт	1996.08.26	898
5	107	1996.07.15	БОС	“Журам батлах тухай” /Таримал ойг улсын ойн санд шилжүүлэх журам/	1997.05.20	1006
6	209	1996.11.15	БОЯ	“Журам батлах тухай” /Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутагт амьтны сүргийн бүтцийг зохицуулах, заазлах, судалгаа шинжилгээний дээж, сорьц авах, хэмжилт хийх, нутагшуулах, халдварт өвчний голомтыг устгах зорилгоор амьтан агнах, барих журам/	2007.05.03	2709

7	143/А3 52	1997. 10.21	БОС ЭМНХС	“Дүрэм шинчлэн батлах тухай” /Усны нөөцийг бохирдлоос хамгаалах дүрмийг 1 дүгээр, Унд ахуйн зориулалттай усны объектын усны чанарын норм шаардлагыг 2 дугаар, Гадаргын усны цэврийн зэргийн ангиллын норм-ыг 3 дугаар, Гадаргын усны цэврийн зэргийн ангиллын тодорхойлолт-ыг 4 дүгээр, Унд ахуй ус ашиглалтын зориулалттай усны объектод байх хорт бодисын зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээ-г 5 дугаар хавсралт/	1997.11.13	1079
8	07	1998. 01.16	БОС	“Зарим ховор ан амьтныг хамгаалах талаар авах арга хэмжээний тухай” /Байгаль орчны сайдын 2007 оны 326 дугаар тушаалаар нэг дэх хэсгийг хүчингүй болсон/	2008.11.06	2958
9	16	1998. 01.30	БОС	“Жагсаалт, үнэ бамлах тухай” /Ус, цаг уурын тусгай хэрэгцээний урьдчилсан болон горимын мэдээний нэр төрөл, жишиг үнийн жагсаалтыг 1,2 дугаар хавсралт/	1998.02.09	1152
10	77	1998. 06.05	БОС	“Журам батлах тухай” /Үйлдвэрлэлийн ажиллагааг түдгэлзүүлэн зогсоход мөрдөх журам/	1998.09.04	1262
11	112	1998. 09.17	БОС	“Нийтлэг журам батлах тухай” /Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн орчны бүсийн зөвлөлийг байгуулж ажиллуулах нийтлэг журам/	1993.10.01	1273
12	146	1998. 12.15	БОС	“Ойн аж ахуйн зарим арга хэмжээний кардлын нормативыг батлах тухай” /нэг га-гийн зардлын норматив/	1998.12.28	1332
13	62-62	1999. 05.10	БОС/СС	“Журам батлах тухай” /Газрын төлөв байдал, чанарын хянан баталгаа хийх ажлыг төлөвлөх, санхүүжүүлэх журам/	2000.02.15	1545
14	114	1999. 09.21	БОС	“Журам батлах тухай” /Загасны аж ахуй эрхлэх журам-ыг 1 дүгээр, /Үйлдвэрлэлийн зориулалтаар загас барих гэрээний загвар-ыг 2 дугаар хавсралт/	1999.11.30	1484
15	154/201	1999. 12.10	БОС/СС	“Журам батлах тухай” /Байгаль орчны мэдээллийн төв санд бүрдүүлсэн мэдээг ашиглуулах, түгээх, орлого бүрдүүлэх, түүний орлогыг захиран зарцуулах журам/	2000.01.17	1519
16	07	2000. 01.10	БОС	“Журам батлах тухай” /Газар нутгийг орон нутгийн хамгаалалтад авах тухай/	2000.01.26	1531
17	21	2000. 02.03	БОС	“Журам батлах тухай” /Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дахь рашаан ашиглах журам	2000.02.15	1547
18	218	2001. 10.26	БОС	“Журам батлах тухай” /Монгол улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг дэвсгэрт газар ашиглах, зөвшөөрөл олгох түр журам-ыг 1 дүгээр, Монгол улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг дэвсгэрт газар ашиглуулах тухай гэрээний маягыг 2 дугаа, тусгай хамгаалалттай газар нутаг дэвсгэрт газар ашиглах гэрчилгээний загвар-ыг гаравдугаар хавсралт/ /Журам зарим заалтыг өөрчлөн найруулах тухай Байгаль орчны сайдын 2002 оны 54 дүгээр тушаалаар өөрчлөлт УБД 1830,	2002.04.02	1831

				Тушаалд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай 2003 оны 164 дүгээр тушаал УБД 2932, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайдын Гэрчилгээний загвар шинэчлэн батлах тухай 2009 оны 242 дугаар тушаалаар хавсралтыг хүчингүй болгосон УБД 3074/		
19	150	2002.05.15	ДБС	“Журам батлах тухай” /Дээд зэрэглэлийн зочид буудал, жуулчны баазад зэрэглэл тогтоох журмыг 1 дүгээр, зочид буудал, жуулчны баазын үйл ажиллагааны талаарх тайлангын загварыг 2 дугаар, зэрэглэлийн шаардлага хангасан зочид буудалд олгох гэрчилгээ, тэмдгийн загварыг 3 дугаар, жуулчны баазад олгох гэрчилгээний загварыг 4 дүгээр, хавсралт	2002.05.22	1857
20	117	2002.06.01	БОС	“Журам шинэчлэн батлах тухай” /Тусгай хамгаалалттай газар нутагт аялал жуулчлал явуулах журам-ыг 1 дүгээр, Тусгай хамгаалалттай газар нутагт үзүүлэх ажил үйлчилгээний нэг удаагийн хөлс төлөх журам-ыг 2 дугаар, Тусгай хамгаалалттай газар нутагт үзүүлэх ажил үйлчилгээний нэг удаагийн хөлс төлөх тасалбарын загварыг 3 дугаар, Тусгай хамгаалалттай газар нутагт мөрдөх ажил үйлчилгээний нэг удаагийн хөлсний хэмжээг 4 дүгээр хавсралт/	2002.08.07	1896
21	127	2003.07.01	БОС	“Аюултай хаягдлын хадгалалт, устгалын бүртгэл хөтлөх, мэдээ гаргах заавар батлах тухай”	2005.07.10	2170
22	101/189 /194	2005.07.15	ХХААС/Б ОС	“Журам батлах тухай” (Инженерийн хийцтэй худаг, уст цэгийг сэргээн засварлах, шинээр гаргах, санхүүжүүлэх, эзэмших, ашиглах нийтлэг журам)	2006.08.30	2624
23	269	2006.08.22	БОС	“Журам батлах тухай” (“Усны тоо бүртгэл явуулах журам”-ыг 1 дүгээр, “Уст цэгийг бүртгэх заавар”-ыг 2 дугаар, “Газар доорх болон гадаргын усны барилга байгууламжийн бүртгэлийн маягт”-уудыг 3 дугаар хавсралт)	2006.11.16	2652
24	342/366	2006.10.31	СС/БОС	“Журам батлах тухай” (“Байгаль орчны хууль тогтоомжийн зөрчлийг илрүүлсэн буюу зөрчлийн талаар бодит мэдээлэл өгсөн иргэнд урамшуулал олгох журам”-ыг 1 дүгээр, “Хууль бусаар бэлтгэж хураалгасан байгалийн баялгийн борлуултын орлогоос байгаль орчны хяналтын улсын байцаагч, байгаль хамгаалагчийг урамшуулах журам”-ыг 2 дугаар хавсралт)	2006.11.16	2652
25	404	2006.12.05	БОС	“Журам батлах тухай” (Хог хаягдал булах, устгах зориулалтын байгууламж төвлөрсөн цэгийн төрөл, тэдгээрт тавигдах шаардлага, хог хаягдал булах, устгах үйл ажиллагаа эрхлэх иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын үйл ажиллагааны тухай журам)	2006.12.14	2656
26	292	2007.10.01	БОС	“Журам, загвар батлах тухай” (Ан амьтан, тэдгээрийн гаралтай түүхий эд, ан амьтны холбогдолтой судалгааны ажлын сорьц, дээжийг гадаад улсад гаргах журам”-ыг 1	2007.10.12	2759

				дүгээр, “Зэрлэг амьтан ба ургамлын аймгийн ховордсон зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалах тухай конвенцийн дагуу олгох зөвшөөрлийн гэрчилгээний загварыг 2 дугаар, “Амьтан, тэдгээрийн гаралтай эд зүйлийг экспортлох зөвшөөрлийн загвар”-ыг 3 дугаар хавсралт)		
27	90/36	2008.02.28	СС/БОС	“Журам батлах тухай” (“Таримал ойг үнэлэх, улсын ойн санд худалдан авах журам”-ыг 1 дүгээр, “Иргэн, нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, байгууллагаас худалдаж авах таримал ой, модны жишиг үнэ”-ийг 2 дугаар хавсралт)	2008.03.10	2881
28	31	2009.02.09	БОАЖС	“Журам батлах тухай” (“Аялал жуулчлалын байгууллагын ангилал тогтоох журам”-ыг 1 дүгээр, ангиллын гэрчилгээний загварыг 2 дугаар хавсралт)	2009.04.22	3017
29	63/67/87	2009.03.18	БОАЖС/ХХААҮС	“Журам батлах тухай” (Пестицид, химийн бордоо, ахуйн хортон шавьж, мэрэгч устгалын болон ариутгал, халдваргүйтлийн бодисыг турших, ашиглах журам)	2009.04.06	3008
30	139/154	2009.16.12	СС/БОАЖС	Ойжуулалт, ойн аж ахуйн арга хэмжээний 1 га талбайн зардлын нормативыг шинэчлэн батлах тухай	2009.07.02	3055
31	334/104	2009.11.16	БОАЖС/ГХС	“Журам шинэчлэн батлах тухай” (Химийн хорт болон аюултай бодис экспортлох, хил дамжуулан тээвэрлэх болон үйлдвэрлэх, худалдах журам)	2010.03.16	3117
32	394	2009.12.11	БОАЖС	“Ойн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ батлах тухай	2009.12.21	3098
33	A/2	2010.01.04	БОАЖС	“Аргачилсан заавар батлах тухай” /Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний заавар/	2010.01.12	3104
34	A/79/99	2010.03.30	БОАЖС/ЭМС	“Журам батлах тухай” (“Рашааныг ашиглах, хамгаалах журам”-ыг 1 дүгээр, “Рашааныг ашиглуулах тухай гэрээ”-ний маягтыг 2 дугаар, “Рашааны ордын паспорт”-ын загварыг 3 дугаар хавсралт)	2010.04.08	3124
35	A/132/11	2010.05.10	БОАЖС/ЭБЭХС	“Аргачлал батлах тухай” (“Уул уурхай үйл ажиллагааны улмаас эвдрэлд орсон газрыг нөхөн сэргээх ажлын зардлын үнэлгээ тооцох аргачлал”)	2010.05.17	3148
36	A/156	2010.05.27	БОАЖС	“Аргачлал батлах тухай” /Байгаль орчны хохирлын үнэлгээ, нөхөн төлбөр тооцох аргачлал/	2010.07.07	3171
37	A/250	2010.07.22	БОАЖС	“Журам, гэрээ, гэрчилгээний загвар батлах тухай” /”Байгалийн тодорхой баялгийг хариуцсан хамгаалах, ашиглах, эзэмших талаар иргэдийн нөхөрлөлийн баримтлах журам”-ыг 1 дүгээр, иргэдийн нөхөрлөлийн байгаль хамгаалах чиглэлээр үйл ажиллагаа/	2010.10.20	3193
38	A/333	2010.10.26	БОАЖС	Аргачлал батлах тухай /Тусгай хамгаалалттай газар нутаг ашиглах зориулалт өөрчлөн үйл ажиллагаа явуулсны улмаас учруулсан хохирлыг тооцох экологи-эдийн засгийн үнэлгээний аргачлал/	2010.11.19	3200
39	A/63/67	2011.03.07	БОАЖС/ЗТБХБС	“Журам батлах тухай” /Авто тээврийн болон өөрөө явагч хэрэгслээс ялгарах	2011.03.15	3228

				нүүрсхүчлийн хийн хэмжээ, хөдөлгүүрийн багтаамжаас хамааруулан ангилал тогтоох журам//		
40	A/342	2011.10.10	БОАЖС	“Агаарын чанарын хяналт шинжилгээний ажлын үйлчилгээний хөлс, хураамжийн хэмжээ тогтоох тухай”	2011.12.01	3297
41	A/17/16	2012.01.11	БОАЖС/ЭМС	“Журам батлах тухай” /Полихлорт бифенилийн бүртгэл хөтлөх, цуглуулах, тээвэрлэх хадгалах, устгах, импортлох, экспортлох, хил дамжуулан тээвэрлэх журам/	2012.04.10	3313
42	A/28	2012.01.17	БОАЖС	“Аргачилсан заавар батлах тухай” /”Газрын доорх усны нөөцийг хүлээн авах ангилал, зэрэглэл”-ийн аргачилсан зааврыг 1 дүгээр, Гидрогеологийн судалгааны ажлын тайлангийн агуулгыг 2 дугаар, Гидрогеологийн судалгааны ажлын тайлангийн агуулгын тайлбарыг 3 дугаар хавсралт/	2012.05.23	3322
43	A/50/37 8/565	2012.10.25	БОНХС/ЭМС/ОБЕГ	“Журам, аргачлал шинэчлэн батлах тухай” /”Химийн хорт болон аюултай бодисын эрсдлийн үнэлгээ хийх журам”-ыг 1 дүгээр, /”Химийн хорт болон аюултай бодисын эрсдлийн үнэлгээ хийх аргачлал”-ыг 2 дугаар хавсралт/	2013.01.29	3363
44	A/125	2012.12.19	БОНХС	Ойн дагалт баялгийн нөөц ашигласны төлбөрийн хэмжээг тогтоох тухай	2012.12.27	3356
45	A/149/4 47	2012.12.27	БОНХС/ЭМС	Жижиглэн савлагаатай 25 хувиас дээш концентрацтай цууны хүчлийг хүнсний зориулалтаар ашиглалхыг хориглох тухай	2013.03.15	3372
46	A/53	2013.02.19	БОНХС	“Журам батлах тухай” /”Ойн мэдээллийн сангийн бүртгэл тайлангийн маягт, тэдгээрийг хөтлөх журам”/	2013.09.16	3401
47	A/66	2013.03.01	БОНХС	“Журам батлах тухай” /Ган, цөлжилт, хуурайшилтын зэрэглэл тогтоох болон энэ үед мөрдөх усны менежментийн журам/	2014.01.07	3423
48	A/126	2013.04.24	БОНХС	“Журам батлах тухай” / Байгаль орчны аудит хийх эрх олгох журмыг нэгдүгээр, Байгаль орчны аудит хийх аргачлалыг хоёрдугаар, байгаль орчны аудит хийх эрхийн гэрчилгээний загварыг гуравдугаар хавсралт/	2013.06.04	3383
49	A/134	2013.05.01	БОНХС	“Журам батлах тухай” /Улсын тусгай хэрэгцээний газрын ойд ойн аж ахуйн арга хэмжээ явуулах журам/	2013.05.20	3379
50	A/153	213.05.15	БОНХС	“Журам батлах тухай” /”Гарал үүслийн гэрчилгээ олгох, хяналт тавих журам”-ыг нэгдүгээр, Мод модоно материалын гарал үүслийн гэрчилгээний загварыг хоёрдугаар, Ойгоос мод бэлтгэх эрхийн бичгийн загварыг гуравдугаар хавсралт/	2013.08.26	3397
51	A/156	2013.05.16	БОНХС	“Журам батлах тухай” /Ус ашиглалт, хэрэглээг тоолууржуулах журам/	2013.05.27	3380
52	A/157	2013.05.16	БОНХС	“Ус ашиглуулах дүгнэлт гаргах үйлчилгээний хөлс, ус ашиглах эрхийн бичиг, гэрээний загвар батлах тухай” /Ус ашиглуулах дүгнэлт гаргах үйлчилгээний хөлсийг 1 дүгээр, Ус ашиглах эрхийн бичгийн загварыг 2 дугаар, Ус ашиглах гэрээний загварыг 3 дугаар, хавсралтаар баталсан. Уг тушаалын 1 дүгээр	2013.12.19	3421

				хавсралтыг /БОНХАЖС-ын 2016-02-05-ны А/33 дугаар тушаалаар шинэчилсэ, “Ус ашиглах гэрээний загвар батлах тухай” 3 дугаар хавсралтыг БОНХС 2013-12-20-А-357 дугаар тушаалаар хүчингүй болсонд тооцсон/		
53	A/223	2013.08.07	БОНХС	“Журам батлах тухай” /Ойн мэргэжлийн байгууллагад тавигдах шаардлага, ажиллах журам/	2013.09.16	3402
54	A/244	2013.09.02	БОНХС	“Журам батлах тухай” /Ойд арчилгаа, цэвэрлэгээ хийх журам/	2013.11.07	3411
55	A/305	2010.10.14	БОАЖС	Агаарын бохирдлын төлбөр ногдуулах, органик уусгагч бодисын жагсаалт батлах тухай	2013.12.06	3417
56	A/307	2013.10.23	БОНХС	Усны мэргэжлийн байгууллагын үйл ажиллагааны чиглэл, гүйцэтгэх үүргийг батлах тухай	2013.12.05	3415
57	A/361	2013.12.11	БОНХС	“Журам батлах тухай” /Бурхан халдун хайрханд аялах, уламжлалт зан үйлийн ёслол үйлдэх журам/	2014.02.27	3433
58	A/03	2014.01.06	БОНХС	“Журам батлах тухай” /Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээнд олон нийтийн оролцоог хангах тухай/	2014.02.05	3431
59	A/04	2014.01.06	БОНХС	“Журам батлах тухай” /Байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээсэн баталгааны тусгай дансны гүйлгээнд хяналт тавих журам/	2014.03.06	3436
60	A/05	2014.01.06	БОНХС	“Журам батлах тухай” /Иргэн, аж ахуй нэгж байгууллагын тухай жилд хэрэгжүүлэх “Байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө боловсруулах, хянан батлах, тайлагнах журам/	2014.02.03	3429
61	A/86	204.03.17	БОНХС	“Журам батлах тухай” /Улсын усны мэдээллийн санг, бүрдүүлэх үзүүлэлт, хөтлөх журам/	2014.06.20	3456
62	A/115	2014.04.09	БОНХС	“Журам батлах тухай” /Хог хаягдлын мэдээллийн санг бүрдүүлэх, мэдээллээр үйлчлэх журам/	2014.06.06	3451
63	A/116	2014.04.09	БОНХС	“Журам батлах тухай” /Хог хаягдлын улсын тоо бүртгэл хөтлөх, тайлагнах журам/	2014.06.06	3452
64	A/166	2014.05.12	БОНХС	“Журам батлах тухай” /Ойн дагалт баялгийг хамгаалах, зохистой ашиглах журамын 1 дүгээр, Ойн дагалт баялаг ашиглах эрхийн бичгийн загварыг 2 дугаар хавсралт, БОАЖЯ-ны 2016 оны 09 дүгээр сарын 01-ний өдрийн А/24 тушаалаар өөрчлөлт оруулсан/	2014.05.29	3448
65	138/A/208	2014.06.20	ЗТС/БОНХС	“Журам батлах тухай” /Усан замын тээврийн хэрэгсэлд техникийн болон экологийн хяналтын үзлэг хийх, тоо бүртгэл хөтлөх, улсын дугаар олгох журмыг 1 дүгээр, усан замын тээврийн хэрэгслийн гэрчилгээний загварыг 2 дугаар, усан замын тээврийн хэрэгслийн хувийн хэргийн загварыг 3 дугаар, Усан замын тээврийн хэрэгслийн улсын дугаар, түүнийг тэмдэглэх байршил, хэмжээг 4 дүгээр, Усан замын тээврийн хэрэгсэлд техникийн үзлэг хийсэн тухай актын загварыг 5 дугаар, Усан замын	2014.07.08	3466

				тээврийн хэрэгслийн техникийн хяналтын хуудасны загварыг 6 дугаар хавчралт/		
66	A/263/A / 616	2014.07.17 /23	БОНХС/ НЗДТГ	“Журам батлах тухай” /Агаарын чанарыг сайжруулах бүсэд мөрдөх журам/	2014.12.05	3525
67	A/110	2015.02.26	БОНХАЖ С	“Журам шинэчлэн батлах тухай” /Идэвхтэн байгаль хамгаалагч ажиллуула, ажлын үр дүнгээр нь урамшуулах тухай журмыг 1 дүгээр, Идэвхтэн байгаль хамгаалагч ажиллуулах гэрээний загварыг 2 дугаар, идэвхтэн байгаль хамгаалагчийн бэлэг, энгэрийн тэмдэгийн загварын 3 дугаар хавсралт/	2015.04.03	3525
68	A/138	2015.03.30	БОНХАЖ С	“Аргачлал батлах тухай” /Уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас эвдрэлд орсон газарт техникийн болон биологийн нөхөн сэргээлт хийх аргачлал/	2015.04.09	3526
69	A/140/6 3	2015.03.31	БОНХАЖ С/СС	“Журам батлах тухай” /Ойг хамгаалах, тарьц суулгац ургуулах ажлыг урамшуулах журмыг 1 дүгээр, “Ойн хөнөөлт шавьж, өвчинтэй тэмцсэн ажлын гүйцэтгэлийн актын загварыг 2 дугаар, “Ургуулсан тарьц суулгацад тооллого хийж, хүлээн авах актын загварыг 3 дугаар хавсралт/	2015.04.29	3530
70	A/230/1 27	2015.06.05	БОНХАЖ С/БХБС	“Журам батлах тухай” /Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийг мөрдөх журам/	2015.06.19	3540
71	A/282	2015.07.09	БОНХАЖ С	“Экологийн эдийн засгийн үнэлгээ батлах тухай” /Нэн ховор, ховор, зарим элбэг ургамлын экологи эдийн засгийн үнэлгээ/	2015.11.16	3579
72	A/356/3 96	2015.10.08	БОНХАЖ С/ЭМСС	“Химийн хорт болон аюултай бодисын ангилал батлах тухай” /Химийн хорт болон аюултай бодисын ангилалыг 1 дүгээр, Химийн хорт болон аюултай бодисын ангиллыг ашиглах аргачлалыг 2 дугаар, Химийн хорт болон аюултай бодисын ангилалд хамруулсан бодисын жагсаалтыг 3 дугаар хавсралт/	2015.11.24	3582
73	A/250/A /379/43 7	2015.11.30	ХЗС БОНХАЖ С/ЭМСС	Иргэний болон харуул хамгаалалтын ангилалд хамаарах галт зэвсэг, сумны нэр төрлийн жагсаалт батлах тухай	2015.11.05	3571
74	A/133	2016.12.13	БОАЖС	“Журам батлах тухай” /Ойгоос мод бэлтгэх журам-ыг 1 дүгээр, бэлтгэх модны санал ирүүлэх хүснэгтийг загварыг 2 дугаар, мод бэлтгэх гэрээний загварыг 3 дугаар, Мод тээвэрлэх хяналтын хуудасны загварыг 4 дүгээр, Ойгоос мод бэлтгэх эхлэл, төгсгөлийн актын загварыг 5 дугаар, Мод бэлтгэх технологийн картын загварыг 6 дугаар, хавсралт/	2017.01.03	3681
75	A/97	20170 4.20	БОАЖС	Бугын эвэр түүж бэлтгэхийг түр хугацаагаар хориглох тухай	2017.05.18	3727
76	A/75	2017.04.03	БОАЖС	“Журам загвар батлах тухай” / ан амьтан тэдгээрийн гаралтай түүхий эдийн гарал үүслийн тодорхойлолт олгох хяналт тавих журам, загварууд/	2017.06.06	3737
77	54/A/13 6/A/215	2017.05.23	МУ-ын Шадар сайд,	“Журам батлах тухай” /Химийн хорт болон аюултай бодис хамгаалах, тээвэрлэх, ашиглах, устгах журам/	2017	3738

			БОАЖС, ЭМС			
78	A/86	2017. 04.14	БОАЖС	Барагшуныг түүж бэлтгэх экспортлохыг түр хугацаагаар хориглох тухай	2017.07.04	3752
79	A/04/A/ 19	2017. 01.10	БОАЖС,н ийслэлий н ЗД-ын тушаал, захирамж	Агаарын чанарыг сайжруулах бүсийг шинэчлэн тогтоох тухай /Нийслэлийн агаарын чанарыг сайжруулах бүс, уг бүсэд мөрдөх журам/	2017.07.21	3769
80	A/333/A /245	2017. 08.30	ЭМС БОАЖС	“Монгол хүний бие махбодийн хэвийн үйл ажиллагааг хангахад шаардагдах ундны усны хоногт шаардагдах зохистой хэмжээ” “Ахуйн усны хоногт шаардагдах зохистой хэмжээ”	2017.09.14	3792
81	A/169	2017. 06.14	БОАЖС	Үйлдвэрлэлийн зориулалтаар 2017 онд түүж бэлтгэх ургамлын дээд хэмжээ	2017.09.14	3792
82	A/278	2017. 09.22	БОАЖС	Тарвагыг ахуйн болон үйлдвэрлэлийн зориулалтаар агнахыг түр хугацаагаар хориглох тухай	2017.10.12	3795
83	A/349	2017. 12.12	БОАЖС	“Жагсаалт батлах тухай” /Эх үүсвэрэс гарах хог хаягдлын кодчилсон жагсаалт зэрэглэл	2018.01.04	3828
84	A/368	2017. 12.25	БОАЖС	“Энгийн хог хаягдлын норматив хэмжээг тогтоох аргачлал батлах тухай” /Энгийн хог хаягдлын норматив хэмжээг тогтоох аргачлал/	2018.01.12	3830
85	A/02/01	2018. 01.03	БОАЖС БХБС	Улаанбаатар хотын ус хангамжийн эх үүсвэрийн эрүүл ахуйн бүс, тэжээгдлийн мужийн заагийг тогтоох тухай	2018.01.16	3833
86	A/18	2018. 01.30	БОАЖС	“Журам батлах тухай” 1 Аюултай хог хаягдлыг тээвэрлэх, цуглуулах, хадгалах, дахин боловсруулах, устгах, экспортлох үйл ажиллагаа эрхлэх аж ахуйн нэгж, байгууллагад зөвшөөрөл олгоход тавигдах шаардлага болон зөвшөөрөл олгох журмыг 1 дүгээр, Аюултай хог хаягдлын экспортлох өргөдлийг 2 дугаар, Аюултай хог цуглуулах тээвэрлэх дахин боловсруулах, устгах үйл ажиллагаа эрхлэх түр зөвшөөрлийг 3 дугаар, Аюултай хог хаягдал цуглуулах, тээвэрлэх, дахин боловсруулах, устгах үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрлийг 4 дүгээр, Аюултай хог хаягдлын экспортлох зөвшөөрлийг 5 дугаар хавсралт	2018.02.14	3853
87	A/21	2018. 02.02	БОАЖС	Маягт батлах тухай Аюултай хог хаягдлын дагалдах бичгийн маягтууд	2018.02.13	3854
88	A/62/A/ 28/A/63	2018. 02.22	БОАЖС ХХААХҮС ЭМС	Жагсаалт батлах тухай /МУ-д 2017 онд ХАА-д ургамал хамгааллын зориулалтаар ашиглаж болох пестицидийн жагсаалт/	2018.03.05	3869
89	A/50/A/ 31	2018. 02.22	УУХҮС, БОАЖС	“Журам батлах тухай” Газрын тос, уламжлалт бус газрын тосны эрэл, хайгуул, олборлолтын үйл ажиллагаанд өртсөн байгаль орчныг нөхөн сэргээх ажлыг хүлээн авах журам.	2018.03.06	3870
90	A/57	2018. 03.13	БОАЖС	“Журам батлах тухай” сав газрын талуудын оролцооны зөвлөл байгуулах, ажиллах журам	2018.03.26	3874
91	A/82/12 8	2018. 04.05	БОАЖС ЭМС	Журам батлах тухай Ус ашиглагч иргэн, аж ахуй нэгж, байгууллага нь ахуйн бохир	2018.04.17	3884

				ус зайлуулах цэгээ ус тусгаарлагчаар тусгаарлаж, тохижуулах журам		
--	--	--	--	---	--	--

БОДЛОГЫН БАРИМТ БИЧГИЙН ЖАГСААЛТ

№	БОДЛОГЫН БАРИМТ БИЧГИЙН НЭР	ХЭРЭГЖИХ ХУГАЦАА
УИХ-ын тогтоол		
1	Төрөөс экологийн талаар баримтлах бодлого 1997 оны 12 сарын 26-ны өдрийн 106 дугаар тогтоол	2001-2010 2010-2020
2	Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн үндэсний хөтөлбөр	2005-2015 2015- хойш
3	Ус үндэсний хөтөлбөр	2010-2015 2016-2021
4	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний хөтөлбөр	2011-2016 2017-2021
5	Ногоон хөгжлийн бодлого	214-2020 2021-2030
6	Төрөөс ойн талаар баримтлах бодлого	2015-2020 2021-2030
7	Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030	2016-2020 2021-2025 2026-2030
Засгийн газрын тогтоол		
8	Озоны үе давхаргыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр	1999-2030
9	Ногоон хэрэм үндэсний хөтөлбөр	2005-2035
10	Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр, түүнийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө	2010-2015 2016-2020
11	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний хөтөлбөрийн эхний үе шатанд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө	2011-2016
12	Нэн ховор, ховор амьтдыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр	2012-2021
13	Хатан туул хөтөлбөр	2012-2020
14	Ойн цэвэрлэгээ хөтөлбөр	2014-2016 2016-2020
15	Хог хаягдлын менежментийг сайжруулах үндэсний хөтөлбөр	2014-2020
16	Удаан задардаг органик бохирдуулагчийн тухай хөтөлбөр	2006-2020
17	Аялал жуулчлалын үндэсний хөтөлбөр, түүнийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө	2016-2020 2021-2025
18	Монгол орны биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөр	2015-2030
19	Агаар, орчны бохирдлыг бууруулах үндэсний хөтөлбөр	2017-2019 2020-2025
20	Тогтвортой хөгжлийн боловсрол үндэсний хөтөлбөр	2018-2021 2021-2022